

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUKÂTİL BİN SÜLEYMAN TEFSİRİNDE ESBÂB-I NÜZÛL

Seyfullah EFE

145407

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Rahim TUĞRAL

İZMİR
2004

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Mukâtil Bin Süleyman Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

03.10.2004

Seyfullah EFE

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 04./08./2004 tarih ve 15...sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 4.8...maddesine göre Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Seyfullah EFE'nin "Mukâtil Bin Süleyman Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl" konulu tezi incelenmiş ve aday 04./08./2004 tarihinde, saat 13.00' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 75 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin başarılı olduğuna oy... ile karar verildi.

BAŞKAN

Prof. Dr. Dursun

ÜYE

Yardımcı Doç. Dr. Rahim Türel

ÜYE

Prof. Dr. Rıza Savaş

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu:

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazarının

Soyadı: EFE

Adı: Seyfullah

Tezin Türkçe Adı: Mukâtil Bin Süleyman Tefsirinde Esbâb-ı Nüzûl

Tezin/Projenin Yabancı Dildeki Adı: The Revelatory Occasions in the Exegesis of the Mukâtil Bin Süleyman

Tezin Yapıldığı

Üniversitesi: Dokuz Eylül Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler

Yıl: 2004

Diğer Kuruluşlar:

Tezin/Projenin Türü:

Yüksek Lisans:

☒

Dili: Türkçe

Doktora:

☐

Sayfa Sayısı: ix + 104

Tıpta Uzmanlık:

☐

Referans Sayısı: 38

Sanatta Yeterlilik:

☐

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Yrd. Doç. Dr.

Adı: Rahim

Soyadı: TUĞRAL

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1- Exegesis

2- Narration

3- Commentator

4- Revelatory Occasions

5- Verse

Türkçe Anahtar Kelimeler

1- Tefsir

2- Rivayet

3- Müfessir

4- Esbab-ı Nüzûl

5- Ayet

Tarih: 03-08-2004

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

☒ Hayır

☐

ÖZET

Mukâtil b. Süleyman, ilk dönem müfessirlerindendir. Belh şehrinde doğdu. Merv, Bağdat ve Basra'ya gitti. Bir çok meşhur alimden ders aldı. Kendisinin çoğunluğu Arap Dili ve Tefsirle ilgili on iki tane eseri vardır. H.150 yılında Basra'da vefat etti.

Bu tez, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Girişte araştırmanın konusu, amacı ve metodu hakkında bilgi verildi. Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı hakkında bilgi verildi. Hocalarından, talebelerinden, kendisini övenlerden, tenkid edenlerden ve ilmî çevresinden bahsedildi. İşlediğimiz yazma tantıldı.

İlk bölümde müfessirin, sebab-i nüzûl rivâyetlerini nerede, nasıl sunduğu maddeler halinde, örnekleriyle anlatıldı. Müfessirin sebab-i nüzûl rivayetlerine yaklaşımı, birden fazla olan rivayetler arasında tercihte bulunup bulunmadığı anlatılmaya çalışıldı.

İkinci bölümde, müfessirin sebab-i nüzûl rivayetlerinin başında ve sonunda kullandığı terimler örnekleriyle işlendi.

Üçüncü bölümde, müfessirin sebab-i nüzûl rivâyet metoduna eleştirel bir yaklaşım sergilendi.

Dördüncü bölümde ise müfessirin sebab-i nüzûl rivâyeti belirttiği ayetler ve belirtmediği sureler liste halinde verildi. İşlemiş olduğumuz yazma eserden örnekler verildi.

Tez bir değerlendirme ile son bulmaktadır.

ABSTRACT

Mukâtil b. Süleyman is one of the commentators in the early İslamic period. He was born in Belh and left from there and went to Merv. After this he went to Baghdad and Basra. He was educated from famous teachers. He has twelve book involved Arabic Language and Literature and Exegesis. He died in Basra 150. after hijrah.

This thesis consists of an introduction and three chapters.

In the introduction, some brief information about the subject matter, aim and method of the research has been given. And Mukatil's life and teachers and pupils and the people who criticize him and who praise him and his scientific environment was also mentioned. In this chapter the manuscript which we dealt with was depicted too.

In the first chapter, it has explained that how and where the commentator gave the narrations of the revelatory occasions in his work. It has discussed the commentator's approach about the occasions too.

In the second chapter, it has examined the terms which the commentator has used in the beginning and end of the narrations of revelatory occasions.

In the third chapter, it has critically approached to the commentator's method of narration on revelatory occasion.

In the last chapter, it has given a list of the verses to which the commentator referred about the revelatory occasion. It has given samples from manuscript we dealt with it too.

The work ends with a conclusion.

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geen eser

a.g.m.: Adı geen makale

b.: Bin

bkz.: Bakınız

c.: Cilt

ev.: eviren

Hz.: Hazreti

s.: Sayfa

s.a.v.: Sallallâhu aleyhi ve sellem

tahk.: Tahkîk

terc.: Tercüme

trs.: Tarihsiz

vrk.: Varak

ys.. Yersiz

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
TUTANAK.....	iii
TEZ/PROJE VERİ FORMU.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ.....	1
I- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ	1
II- ARAŞTIRMANIN AMACI.....	4
III-MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN HAYATI, HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ.....	5
A- HAYATI	5
B- HOCALARI	7
C- TALEBELERİ.....	8
D- MUKÂTİL'E YAPILAN ELEŞTİRİLER	8
E- MUKÂTİL'İ TAKDİR EDENLER.....	10
F- ESERLERİ.....	12
G- İLMÎ ÇEVRESİ	13
IV- MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'A ATTEDİLEN TEFSİR NÜSHALARI	14
BİRİNCİ BÖLÜM.....	17
MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN NÜZÜL SEBEPLERİNE BAKIŞI.....	17
I- TEFSİRİNDE SEBEB-İ NÜZÜL RİVÂYETLERİNİ GENEL OLARAK VERİŞ ŞEKLİ.....	17
A- ÂYETİN TEFSİRİNE BAŞLAMADAN ÖNCE SEBEB-İ NÜZÜL RİVÂYETİ VERMESİ	17
B- ÂYETİN TEFSİRİNE BAŞLADIKTAN SONRA SEBEB-İ NÜZÜL RİVÂYETİNİ VERMESİ	20
C- SUREYE BAŞLAMADAN GENEL SEBEB-İ NÜZÜL RİVÂYETLERİNE YER VERMESİ	24
D- SEBEB-İ NÜZÜL RİVÂYETLERİNİ FARKLI YERLERDE VERMESİ.....	27
II- ÂYET BAZINDA SEBEB-İ NÜZÜL RİVÂYETLERİNİ VERİŞ ŞEKLİ.....	31
A- BİR ÂYET İÇİN BİR SEBEB-İ NÜZÜL RİVÂYETİ VERMESİ	31
B- BİR ÂYET İÇİN BİRDEN FAZLA SEBEB-İ NÜZÜL RİVÂYETİ VERMESİ .	37
C- BİR GRUP ÂYET İÇİN ORTAK SEBEB-İ NÜZÜL GÖSTERMESİ	41
D- BİR ÂYETİN BİR BÖLÜMÜ İÇİN SEBEB-İ NÜZÜL RİVÂYETİ VERMESİ.	45
İKİNCİ BÖLÜM	50
SEBEB-İ NÜZÜL RİVÂYETLERİ İÇİN KULLANDIĞI TERİMLER.....	50
I- RİVÂYETİN BAŞINDA KULLANDIĞI TERİMLER	50
A- BU ÂYET HAKKINDA NAZİL OLDU (نزلت في...).....	50
B- BU ÂYET...HAKKINDA NAZİL OLDU. (نزلت هذه الآية في...).....	55

C- ALLAH HAKKINDA BU ÂYETİ İNDİRDİ (أنزل الله في ...).....	58
D- BU ÂYET...DEDİKLERİNDEN DOLAYI İNDİ (نزل في قولهم ...).....	59
II- RİVÂYETİN SONUNDA KULLANDIĞI TERİMLER.....	60
A- ŞU OLAY VUKU BULDU DA ALLAH BU ÂYETİ İNDİRDİ (فأنزل الله).....	60
B- ŞÖYLE BİR OLAY OLDU VE BU ÂYET İNDİ. (فترلت).....	64
C- İŞTE BU ÂYET İNDİ. (فترلت هذه الآية في ...).....	67
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	69
SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYET METODUNA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM VE ETKİSİ.....	69
I- OLURLU YÖNDEN.....	69
A- RİVÂYETLERİNİ UZUN TUTMAMASI.....	69
B- HER ÂYET İÇİN BİR SEBEB-İ NÜZÛL ARAMAMASI.....	72
C- ÂYETLERDE GEÇEN KİŞİLERİN KİMLER OLDUĞUNU BELİRTMESİ.....	72
II- OLUMSUZ YÖNDEN.....	75
A- SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ İSNAD KULLANMADAN NAKLETMESİ.....	75
B- BAZI ÂYETLERİN SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ FARKLI YERLERDE VERMESİ.....	76
III- MUKÂTİL'İN ETKİSİ.....	78
A- VÂHİDÎ'NİN ESBÂBÜ'N-NÜZÛL ADLI ESERİNDE MUKÂTİL'DEN YAPTIĞI NAKİLLER.....	79
B- SUYÛTÎ'NİN LÛBÂBÜ'N-NÜKÛL ADLI ESERİNDE MUKÂTİL'DEN YAPTIĞI NAKİLLER.....	83
C- BAĞAVÎ'NİN MUKÂTİL'DEN YAPTIĞI NAKİLLER.....	86
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	91
EK LİSTELER / İSTATİSTİKİ BİLGİLER.....	91
EK- 1.....	91
SEBEB-İ NÜZÛL RİVAYETİ BELİRTTİĞİ AYETLER.....	91
EK- 2.....	95
SEBEB-İ NÜZÛL RİVAYETİ BULUNMAYAN SURELER.....	95
EK- 3.....	96
EK- 4.....	97
EK- 5.....	98
SONUÇ.....	99
BİBLİYOGRAFYA.....	102

GİRİŞ

I- ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'i, tüm insanlığı hidâyete ulaştırmak, kıyâmete kadar onların bütün ihtiyâcını karşılamak için sevgili peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'e 23 senelik bir müddet içerisinde parça parça indirmiştir. İşte İslam dininin ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim üzerinde bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bunlar, Kur'ân'ın tümünün veya bir bölümünün açıklanması, belli konuların tefsiri, usûl çalışmaları ya da hem usûl hem de tefsiri ihtivâ eden çalışmalar olarak gözümüze çarpmaktadır.

Esbâb-ı Nüzûl konusu da bu tür çalışmalardan olup, "Usûlü't-Tefsir" veya "Ulûmü'l-Kur'ân" konuları içinde mütâlaa edilmiştir. Kur'an ilimleri(Ulûmü'l-Kur'ân), konusu her yönüyle Kur'ân-ı Kerim olan, Kur'ân'la ilgili veya Kur'ân'ın içerdiği ilim ve araştırmalardan oluşan, Kur'ân'ın en doğru şekilde anlaşılmasına yardımcı olmayı gaye edinen bir bilgi alanıdır.¹

Esbâb-ı Nüzûl bilgisi, Kur'ân'ın nüzûl ortamının aslî unsurudur. Bu bakımdan o, İslam'ın başlangıcından beri bilinen, bilinmesi istenen ve İslâmî ilimlerin bir çok alanında alimlerce üzerinde önemle durulan bir vakıa olagelmıştır. Zira Esbâb-ı Nüzûl, Kur'ân'ın anlaşılmasında gerekli bir bilgi olarak değerlendirilmiştir.²

Tefsir ilminde sebab-i nüzûl, ayeti izah ve beyan etmesi açısından çok lüzumlu bir bilgidir. Hem sahabeyi tefsir ilminde yükselten de budur. "bidayette tefsir ilmi, sebab-i nüzûlü bilmekten ibaretti."³

Kur'ân-ı Kerim'in belli bir tarih diliminde geldiği göz önünde bulundurulursa, ayetlerin o zamanda yaşayan bir takım kişi ve olaylar sebebiyle inmiş olması gayet normaldir. Çünkü ayetler, ilk muhatap olarak onlara inmektedir. Fakat indirilen her bir ayet için de bir sebep aramak, indirilenin bir yaşam kitabı olması ve kutsallığı için uygun

¹ Serinsu, Ahmet Nedim, Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzûlün Rolü, s. 54.

² Serinsu, Ahmet Nedim, a.g.e., s. 15.

³ Cerrahoğlu İsmail, Tefsir Usûlü, s. 116.

değildir. Zaten Kur'ân-ı Kerim, son kutsal kitaptır ve sırf o zaman diliminde yaşayan insanlara indirilmemiştir.

Nüzûl ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygamber(s.a.v.)'e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla ayetin, tazammun etmek(hadiseyi, soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek), cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nazil olduğu ortamı resmeden hadiseye “*sebeb-i nüzûl*” denir.⁴

İlk Esbâb-ı Nüzûl bilgileri, sadece hadis kitaplarında bulunurken; ilimlerin birer birer Hadis'ten ayrılmalari ve her ilimde müstakil kitaplar tedvin edilmesi sebebiyle ilk dönemlerde tefsirlerde daha sonra ise müstakil eserlerde ya da tefsir usulü kitaplarının ilgili bölümlerinde yer almaya başlamıştır.

Bu alanda yazılmış olan müstakil Esbâb-ı Nüzûl kitaplarının başlıcaları şunlardır:

- 1- Ali b. el-Medenî (h. 234) : Esbâbü'n-Nüzûl
- 2- Ali b. Ahmed el-Vâhidî (h. 468) : Kitâbu Esbâbi'n-Nüzûl
- 3- Ebû'l-Ferec Abdurrahman Ali b. el-Cevzî (h. 597) : Kitâbu Esbâbi'n-Nüzûl
- 4- Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Şuayb el-Mâzenderânî (h. 588) : Kitâbu Esbâbi'n-Nüzûl
- 5- İbn Hacer el-Askalânî (h. 852) : Kitâbu Esbâbi'n-Nüzûl
- 6- Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî (h. 911) : Lûbâbü'n-Nukûl
- 7- Abdulfettah el-Kâdî : Esbâbü'n-Nüzûl
- 8- Ahmet Nedim Serinsu : Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü
- 9- Tahsin Emiroğlu : Esbâb-ı Nüzûl

Kur'ân ilimleri açısından sebeb-i nüzûlün bilinmesinin bir çok yararı vardır. El-Burhân⁵ ve el-İtkân⁶ gibi usul kitaplarında yer alan bu faydalar, sonraki ilim adamları

⁴ Serinsu, Ahmet Nedim, a.g.e., s. 68.

⁵ Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, I, 22-29.

⁶ Suyûtî, Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, I, 82-85.

tarafından geliştirilmiştir. İşte bu faydaları ortalama ifadelerle şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- Bu ilim sayesinde Kur'ân'da emredilen şeylerin hikmetini anlayabiliriz.⁷
- 2- Nüzûl sebebi ayetin içerdiği hükmü tahsis eder.⁸
- 3- Ayetlerin nüzul sebeplerine vâkıf olmak, onların ulaşmak istediklerigayeyi anlamaya yardımcı olur.⁹
- 4- Hakkında ayet inen şahsın adının bilinmesi ve böylelikle başkasıyla karıştırılmaması için ayette mübhem olanın belirlenmesine yardımcı olur.¹⁰
- 5- Nüzûl sebepleri bilinirse ayetlerden kastedilen anlam kolaylıkla anlaşılır.¹¹
- 6- Hasr tevehhümü bertaraf edilir.¹²
- 7- Sebeb-i nüzûlü bilmek, ayeti işiten kişinin vahyi tesbit, anlayış ve hıfzına kolaylık sağlar.¹³
- 8- Geçmiş milletlerden haber verme konusu olarak, ayetlerde sebeb-i nüzûl aranmaz.¹⁴

Bütün bu hususlar bize, Kur'ân'ın anlaşılıp yorumlanmasında ve sonraki nesillere aktarımında Esbâb-ı Nüzûlün ne denli mühim bir ilim olduğunu göstermektedir.

İşte biz de bundan yola çıkarak ilk dönem müfessirlerinden Mukâtil b. Süleyman'ın, yazma halinde bulunan eseri "*Tefsiru'l-Kur'ân*"ı "*Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerinin Tahlili*" yönünden inceledik.

Bu konuyu ve bu eseri seçmemizdeki amacımız ise:

- Eserin ilk dönem tefsir kaynaklarından oluşu,

⁷ Cerrahoğlu, İsmail, a.g.e., s. 117; Kâdî, Abdulfettâh, Esbâbü'n-Nüzûl, s. 15.

⁸ Cerrahoğlu, İsmail, a.g.e., s. 118.

⁹ Kâdî, Abdulfettâh, Esbâbü'n-Nüzûl, s. 20.

¹⁰ Kâdî, Abdulfettâh, Esbâbü'n-Nüzûl, s. 19.

¹¹ Cerrahoğlu, İsmail, a.g.e., s. 117; Kâdî, Abdulfettâh, Esbâbü'n-Nüzûl, s. 15.

¹² Cerrahoğlu, İsmail, a.g.e., s. 117; Kâdî, Abdulfettâh, Esbâbü'n-Nüzûl, s. 18.

¹³ Cerrahoğlu, İsmail, a.g.e., s. 118; Kâdî, Abdulfettâh, Esbâbü'n-Nüzûl, s. 20.

¹⁴ Dumlu, Ömer, Kur'ân Tefsirinde Yöntem, s. 79.

- Elimizdeki, baştan sona Kur'ân tefsirinin bulunduğu ilk mevcut eser oluşu,
- Hakkında pek çok iddia dolaşan, Arap dili ve vücûh ve nazâir ilminde uzman olan Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirdeki üstünlüğü,
- Tefsirin bir yazma halinde oluşu ve bir yönden ona açıklık kazandırma ve ilme hizmet etme amacı,
- Son dönemlerde tartışılmakta olan "Kur'ân'ın Tarihselliği" konusuyla paralel bir konu oluşu.

II- ARAŞTIRMANIN AMACI

Kur'ân'ın ilk nazil olduğu günden bu güne kadar sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için ilk başvurulacak kaynakların başında esbâb-ı nüzûl bilgisi yer almaktadır.

Ayetlerin iniş sebeplerine ve nesnel münasebetine ilişkin bir çok rivayet vardır. Çeşitli dönemlerde yazılan tefsir kitaplarında bu rivayetlere topluca yer verilmiş, haklarında geniş çaplı bir eleştiri ve bir arındırma yapılmamıştır. İşte bu ayıklamaya gidilmemesi bir eksikliktir. Zira bir ayetle ilgili olarak rivâyet edilen nüzûl sebebi, çoğu zaman ayetin akışıyla, ilgili olduğu konuyla ve hatta metinle uzaktan yakından ilgili olmamaktadır. Bu rivâyetlerle, konuyla alakalı başka ayetler ve bu ayetlerin içeriği arasında derin uçurumlar olabilmektedir. Hatta dikkatli bir gözlemci, bu tür rivâyetleri incelediği zaman, İslamın ilk üç asrında meydana gelen ihtilafların, siyasal, mezhepsel, etnik, fikhî ve kelâmî bölünmelerin etkisini net bir şekilde görebilir. Hatta bunların bir çoğunun sırf kötü niyetten çarpıtıldığını, tahrif edildiğini düşünür. Böyle yapmalarının sebebi, zihinleri karıştırmak, yanlış bilgilendirmek, rakip gruplar hakkında olumsuz propaganda yaparak düşmanlık, red ve hatalarını açığa çıkarma isteğidir.¹⁵

Derveze'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve kullanılamaması, bir çok meselenin

¹⁵ Derveze, Muhammed İzzet, Kur'ânü'l-Mecîd, s. 185-186.

çözümünü sağlayacak bir konunun bizzat kendisinin bir problem haline gelmesine vesile olmuştur.

Bizim bu çalışmayı yapmaktaki amacımız, Mukâtil b. Süleyman'ın, bir ilk dönem müfessiri olarak bu rivâyetleri nerelerde ve nasıl kullandığının yanında bu rivâyetleri, ayetleri tefsir ederken nasıl kullandığı ve ne derecede açılımlar getirdiğini ortaya koymaktır. Bunu da hangi metotlarla yaptığını yeri geldikçe göstermeye çalışacağız.

Bu amaç doğrultusunda Mukâtil b. Süleyman'ın, tefsirinde esbâb-ı nüzûle yaklaşımını vermeye çalışacağız.

III-MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN HAYATI, HOCALARI, TALEBELERİ VE ESERLERİ

A- HAYATI

Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olamadığımız müellifin adı Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Belhî olup künyesi Ebû'l-Hasen'dir.¹⁶ Kaynaklarda ittifakla geçtiğine göre Horasan'ın Belh şehrinde doğdu. Hangi yılda doğduğuna dair hiç bir kayda rastlanmamakla beraber, h. 150 veya yüz elli küsur yılında Basra'da öldüğü hakkında ittifaka yakın görüşler zikredilmektedir.¹⁷ Râvîleri tarafından belirtildiğine göre, yüz küsur yıl yaşayan Mukâtil, tefsirini elli senede ikmal etmiştir. Yine rivâyet edildiğine göre o, tefsirini Dahhâk b. Müzâhim(ö. 105/723) zamanında yazmıştır.¹⁸ Bu tespitleri doğru kabul ettiğimiz takdirde müellif h. 50 yıllarında doğmuş olmalıdır.

¹⁶ Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*. XIII, 160, 163; İbn Hallikân, *Vefeyât*. V. 255; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*. X, 279; Ö.Rıza Kehhâle, *Mu'cemû'l-Müellifin*. XII. 317; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*. VI. 4360.

¹⁷ Bağdâdî, a.g.e., XIII. 163, 169; İbn Hallikân, a.g.e., V, 257; İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*. I, 594; Askalânî, a.g.e., X, 282, 284; Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, VII, 202; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*. IV, 175; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*. II, 470.

¹⁸ Askalânî, a.g.e., X, 280, 285.

Ayrıca Mukâtil'in, kendisinden ilim aldığı hocaları bölümünde isimleri belirtilecek olan on iki tabîinden rivâyet ettiğine göre, onların vefatından önce ilim tahsil edip hadis nakline ehil ve eser verecek bir çağda olması gerekir.

Belh şehrinde doğup büyüyen Mukâtil, önce Merv'e, daha sonra Bağdat'a, oradan da Basra'ya gitmiştir.¹⁹ Ezd Kabilesine mensup Benî Esed'in mevlası olduğu ve Merv'de Ümmü Ebî 'İsme Nuh b. Ebî Meryem ile evlendiği nakledilmektedir.²⁰ Bağdat'ta tefsir ve hadis rivâyeti ile meşgul olmuş²¹ bilahare Mekke²² ve gitmişse de oralarda fazla ilgi görmediği için tekrar Basra'ya dönmüş ve h. 150 yılında orada vefat etmiştir.²³

Yine nakledildiğine göre İlâhî sıfatları inkar eden Cehm b. Safvân (ö. 128/746) bu fikirlerini Horasan'da yaymaya çalışırken ona ilk karşı çıkan da Mukâtil olmuştur.²⁴ Hatta birbirlerinin fikirlerini çürütmek için karşılıklı olarak birer eser yazdıkları da nakledilenler arasındadır.²⁵ O'nun, Zeydî olduğunu söyleyenler de vardır.²⁶

Tefsirdeki üstün başarısı İmâm Şâfiî (ö. 204/819)'nin şehâdeti ile sabit olan Mukâtil'in aynı zamanda Kurra', Muhaddis²⁷, Fakîh²⁸ ve Dilbilimcisi olduğu zikredilmektedir. O'nun tarafından yazıldığı belirtilen eserlerin isim listesine bakıldığında bu tespitlere hak vermemek mümkün değildir. Bunun yanında İslâm dışı kültürlerden aldığı İsrâiliyyât dediğimiz bazı asılsız rivâyetleri tefsirinde zikretmekten de çekinmemiştir. Tefsirine bakıldığında bu durum açıkça görülecektir.

¹⁹ Askalânî, a.g.e., X, 280, 285.

²⁰ Bağdâdî, a.g.e., XIII. 169; İbn Hallikân, a.g.e., V, 257; Zehebî, Mîzân, IV. 175; İbn Esîr, a.g.e., 594; Askalânî, a.g.e., X. 282, 284,

²¹ Askalânî, a.g.e.. 280

²² İbn Hallikân, a.g.e.. V, 255, 257; Askalânî, a.g.e.. X. 280. 282. 285.

²³ Bkz. 2 no.lu dipnot.

²⁴ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman, er-Râzi, Kitabu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl, VIII. 355.

²⁵ İbn Hazm, el-Endelûsî, ez-Zâhirî, el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal V, 46.

²⁶ Askalânî, a.g.e.. X, 280.

²⁷ İbn Nedim, el-Fihrist, s. 227.

²⁸ İsmail Paşa el-Bağdâdî, Hediyyetül-Ârifin, II, 470.

Kaynaklarda Mukâtil'in hayatı hakkında verilen bu bilgilerin dışında onu tenkid veya takdir eden daha bir çok rivâyetler dikkati çekmektedir. Onun kişiliği ve ilimdeki derecesi hakkında bir takım malumatı ihtiva eden bu rivâyetlerden bazılarını nakletmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Ancak bundan önce kimlerden rivâyet ettiği ve O'ndan da kimlerin rivâyette bulunduğunu da belirtelim:

B- HOCALARI

Mukâtil'e ait olan tefsirin baş tarafında kaydedildiğine göre on ikisi Tâbiîn'den olmak üzere kendilerinden rivâyette bulunduğu şeyhlerinin sayısı otuzu geçmektedir. Adı geçen isimler, tefsirinin baş tarafında verilmektedir. Şimdi tefsirinin ilk bölümünde zikredilen şeyhlerinin isimlerini bir liste halinde verelim:

Atâ b. Ebî Rabâh, Dahhâk b. Müzâhim, İbn Ömer'in azadlısı Nâfi', Ebû'z-Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. Sîrîn, İbn Ebî Müleyke, Şehr b. Havşeb, İkrime, Atiyyetü'l-Kûfî, Ebû İshak eş-Şi'bî, Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali, Katâde ve diğerleri.²⁹

Sayının bu kadarını Mukâtil bizzat söylerken, tefsirin râvî zincirinde bulunan Abdulhâlık b. el-Hasan, Abdullah b. Sabit'in kitabının arkasında Mukâtil'in şeyhleri olan otuz kişinin isimlerini bulduğunu söyler. Bu rivâyete göre Abdulhâlık b. Hasan, Katâde ve Süleyman b. Mehrân haricinde Mukâtil'in tefsirini aldığı şahıslara şunları da eklemektedir:

el-A'meş, Hammâd b. Ebî Süleyman, İsmail b. Ebî Hâlid, İbn Tâvus el-Yemânî, Abdülkuddûs, Abdülkerim(son ikisi Hasanü'l-Basrî'nin arkadaşlarıdır), Ebû Ravk, İbn Ebî Nuceyh, Leys b. Selim, Eyyub, Ömer b. Dinar, Davud b. Ebî Hind, Kasım b. Muhammed, Amr b. Şuayb, Hakem b. 'Uteybe, Hişam b. Hassan, Süfyân es-Sevrî.³⁰

²⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil*, Süleymaniye ktp, Hamidiye blm. No:58, vrk. 1b.

³⁰ Mukâtil, a.g.e., vrk. 1b.

C- TALEBELERİ

Yine tabakât kitaplarında kaydedildiğine göre Mukâtil'den rivâyet edenler de şunlardır:

Abdurrazzâk b. Hemmâm, Harma b. 'Îmâre, Ali b. el-Ca'd, İsa b. Ebî Fâtîme, Şebâbe b. Süvâr, Hamza b. Ziyâd et-Tûsî, Hammâd b. Muhammed el-Fizârî, Ebû Cüneyd ed-Darîr, Bakıyye b. Velîd el-Hımsî, Sa'd b. es-Salt, Velîd b. Mûzved, İsmail b. Ayyâş, Yahya b. Şibl, Abdüssamed b. Abdülvaris.³¹

D- MUKÂTİL'E YAPILAN ELEŞTİRİLER

Genel olarak Tefsir'de bir otorite kabul edilen Mukâtil, Hadis'te büyük ölçüde tenkide uğramış ve bu konuda zayıf kabul edilmiştir.³² Kaynaklarda³³ belirtildiğine göre, O, kezzâbdır.³⁴ Rivâyet ettiği hadislerin hiçbir değeri yoktur.³⁵ Hadiste meskûtün anı ve metrûkû'l-hadistir³⁶, hadisleri rivâyet edilecek kadar değerli değildir.³⁷ Çünkü isnâd zincirini değiştirerek hadîs rivâyet ettiği nakledilmektedir.³⁸ Bu konuda şöyle bir olay anlatılmaktadır: Bir gün Mukâtil: "Bana Kelbî (ö. 140/757) nakletti" diye başlayarak bir hadis rivâyet etmekte iken oradan tesadüfen geçmekte olan Kelbî bunu duyar ve O'na:

³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*. VIII, 354; Bağdâdî, *a.g.e.* XIII, 160; İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 255; Zehebî, *Mîzân*, IV, 173; Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, VII, 201; Askalânî, *a.g.e.* X, 279.

³² İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*. I, 594.

³³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, 1976, III, 14 vd; Bağdâdî, *a.g.e.* XIII, 168; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.* VIII, 355; Zehebî, *Mîzân*. IV, 173.

³⁴ Kezzâb: fazlaca yalan söyleyen, aşırı yalancı anlamında mübâlağalı ism-i fâil olup cerh lafızlarından biridir. Cerhin altıncı ve en ağır mertebesine delâlet eder. Râvî, adalet vasfını kaybettiği için rivâyetlerine hiçbir şekilde itibâr edilmez. (Bkz. Müctebâ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 181.)

³⁵ Bağdâdî, *a.g.e.* aynı yer.

³⁶ Metrûkû'l-Hadîs: Cerh lafızlarının beşinci mertebesindedir. Bu tür râvînin rivâyetine yazılır ne de itibâr olarak kullanılır. Hadisi makbul olmadığı gibi kendisi de terk edilir. (Bkz. Müctebâ Uğur, *a.g.e.*, s. 223.)

³⁷ Bağdâdî, *a.g.e.* aynı yer; Zehebî, *Mîzân*. aynı yer.

³⁸ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.* VIII. 355.

“Ey Ebû'l-Haccâc bu hadisi ben asla rivâyet etmiş değilim” der. Bunu duyan Mukâtil: “Sus! Ey Ebû'n-Nadr, hadisleri süslemek bize aittir ve bu da ancak rical ile olur” diyerek Kelbî'yi susturmaya çalışır.³⁹

Mukâtil'in hadis uydurmaya teşebbüs etmekle itham edilmesi diğerlerinden çok daha ağır bir tenkidir. Üçüncü Abbâsî Halifesi el-Mehdî (ö. 169/785)'den nakledildiğine göre Mukâtil, Mehdî'ye, Abbâs (r.a.) hakkında hadîs vaz⁴⁰ etmeyi teklif etmiş, fakat Halîfe Mehdî, bunu kabul etmemiştir.⁴¹ Hatta Nesâî(ö. 303/915)'ye göre: Resûlullâh(s.a.v.)'a isnâden hadis uydurmakla meşhur olan dört kişiden biri de Mukâtil'dir.⁴²

Hadîs'te bu derece tenkide uğrayan Mukâtil'i az da olsa sika⁴³ kabul edenler de vardır.⁴⁴ Ayrıca Mukâtil'in, Dahhâk(ö. 105/723)'in ölümünden sonra doğduğu ve bu sebeple ondan rivâyetinin sahih olmadığı konusundaki tenkitlerin⁴⁵ yanında, tefsirini Dahhâk zamanında yazdığı⁴⁶ ve uzun bir ömre sahip⁴⁷ olduğuna dair rivâyetler de mevcuttur. Yine Mukâtil'i, teşbîh⁴⁸ görüşünü savunmuş olmakla itham edenlerin

³⁹ Bağdâdî, a.g.e., XIII, 163; Askalânî, a.g.e., X, 283.

⁴⁰ Vaz': “Koymak” ve “boyun vurmak” gibi anlamları içeren bu kelime, Hadîs Usulü'nde ise “Resûlullâh(s.a.v.)'ın ağzından çeşitli sebeplerle hadis uydurarak ona iftira etmek” anlamına gelir. (Bkz. Müctebâ Uğur, a.g.e., s. 417.)

⁴¹ Bağdâdî, a.g.e., XIII, 167; Askalânî, a.g.e., X, 283.

⁴² Bağdâdî, a.g.e., XIII, 168; Askalânî, a.g.e., X, 284.

⁴³ Sika: Hadîs Usulünde adalet ve zabt vasfını taşıyan râvîlere denir. (Bkz. Müctebâ Uğur, a.g.e., s. 359.)

⁴⁴ İbn Hallikân, a.g.e., V, 256; Zehebî, Mîzân, IV, 175; Askalânî, a.g.e., X, 284.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, Kitabu'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl, II, 16; Bağdâdî, a.g.e., XIII, 163, 165; Zehebî, Mîzân, IV, 173; Askalânî, a.g.e., X, 281; Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi, I, 300.

⁴⁶ Askalânî, a.g.e., X, 280.

⁴⁷ Askalânî, a.g.e., X, 284.

⁴⁸ Teşbîh: Noksan sıfatları Allah'a isnâd etmemek ve O'nu, şanına uygun düşmeyen her türlü tasavvurdan uzak tutmak anlamına gelen tenzîh görüşünün tam karşısında Allah Teâlâ hakkında insana benzer bazı sıfatların var olduğunu savunan görüş.

yanında;⁴⁹ onun bu konuda Ahmed b. Hanbel gibi selefi olduğunu söyleyenler de vardır.⁵⁰ Hatta nakledildiğine göre bir gün Halife: “Senin teşbih taraftarı olduğuna dair bir takım haberler almaktayım.” deyince Mukâtil, şöyle cevap verir: “Ben, “Kul hüvellâhu ahad....,” diyorum. Benim için kim bundan başkasını söylerse muhakkak yalan söylemiş olur.”⁵¹

Yukarıda zikredilenlere ilaveten Mukâtil’in her gittiği yerde, Arş’tan başka her şeyi bileceğini iddia ederek kendisini daima bilgin biri olarak tanıtmaya çalıştığı ve bu yüzden cevap veremeyeceği sorularla karşılaştığı zikredilmektedir.⁵²

Yine nakledildiğine göre Mukâtil, ehlinde işitmeksizin, halkın arasında dolaşan rivâyetleri toplayarak tefsirini yazmış⁵³ ayrıca bu konuda Ehli Kitâb’dan da istifade etmekten çekinmemiştir.⁵⁴

Bütün bunlar gösteriyor ki, tabakât kitaplarına bakarak Mukâtil hakkında müsbet veya menfî bir hükme varmak mümkün değildir. Bu sebeple O’na atfedilen kitaplarındaki ifadelerini esas alıp bu konuda bir neticeye varmanın daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

E- MUKÂTİL’İ TAKDİR EDENLER

Kaynakların tamamı Mukâtil’in tefsir yönünü övmekte ve tefsirciler nazarında büyük bir mevkiye sahip olduğunu ifade etmektedirler.⁵⁵ İmâm Şâfiî(ö. 204/819)’nin

⁴⁹ Bağdâdî, a.g.e.. XIII. 164; İbn Hallikân, a.g.e.. V, 257; Zehebî, *Mizân*. IV, 173; Askalânî, a.g.e.; İbn Hazm, *el-Fasl*, V, 46; Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 146 vd; Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, I, 80.

⁵⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 93 vd.

⁵¹ Askalânî, a.g.e., X, 282.

⁵² İbn Ebî Hâtim, a.g.e., VIII, 355; Bağdâdî, a.g.e., XIII, 163; İbn Hallikân, a.g.e.. V, 256; Zehebî, *Mizân*. IV, 174; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. VI, 202; Askalânî, a.g.e.. X, 283.

⁵³ Bağdâdî, a.g.e.. XIII, 163; Askalânî, a.g.e., X, 281.

⁵⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, III, 14; İbn Hallikân, a.g.e., V, 257; Zehebî, *Mizân*, IV, 175; Askalânî, a.g.e., X, 284.

şöyle dediği nakledilmektedir: “İnsanlar üç kişiye muhtaçtır: Tefsirde Mukâtil'e, şiirde Züheyr b. Ebî Sûlmâ'ya, kelâm da Ebû Hanîfe'ye.”⁵⁶ Birisi Abdullah b. Mübârek'e, Mukâtil'in tefsirinden bir cüz götürüp bırakmış, bilahare almaya gidince nasıl bulduğunu sormuş, Abdullah b. Mübârek de: “Ne güzel bir ilim, keşke isnâdı olsaydı” diye cevap vermiştir.⁵⁷

Abbâd b. Kesîr, Yahyâ b. Şibl'e: “Seni Mukâtil'in tefsirinden men eden sebep nedir?” deyince, şöyle cevap verir: “Beldemizin halkı onu sevmezler. Bunun üzerine Abbâd: Onu kötülemeyin, çünkü Allah'ın kitabını ondan daha iyi bilen bir kimse kalmadı” der.⁵⁸

Mukâtil b. Hayyân'a: “Sen mi yoksa Mukâtil b. Süleyman mı daha alimdir?” diye sorulunca: “Mukâtil'in ilmini diğer insanların ilmine göre, okyanusun diğer denizlere olan genişliği gibi buldum” diye cevap verir.⁵⁹

Mukâtil'in kitaplarını inceleyen İbrahim el-Harbî'ye, insanların Mukâtil'i neden kinadıkları sorulunca: “Mukâtil'e hased ettiklerinden” diye cevap verir.⁶⁰

Açıkça görüldüğü gibi Mukâtil, tefsir ilminde takdir edilmiş, Hadîs ilminde ise - eğer söylenenler doğru ise- haklı olarak çok büyük tenkidlere maruz kalmıştır. Şimdi de eserlerini ve ilmî çevresini tanıyalım:

⁵⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 201; Askalânî, a.g.e., X, 284.

⁵⁶ Bağdâdî, a.g.e., XIII, 161; İbn Hallikân, a.g.e., V, 255; Zehebî, *Mîzân*, IV, 173; Askalânî, a.g.e., X, 279.

⁵⁷ Bağdâdî, a.g.e., XIII, 161, 164; Zehebî, *Mîzân*, IV, 173; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 20; Askalânî, a.g.e., aynı yer.

⁵⁸ Bağdâdî, a.g.e., XII, 162; Askalânî, a.g.e., X, 280.

⁵⁹ Bağdâdî, a.g.e., aynı yer; Zehebî, *Mîzân*, IV, 173; Askalânî, a.g.e., X, 279.

⁶⁰ Bağdâdî, a.g.e., XIII, 163; Askalânî, a.g.e., X, 280.

F- ESERLERİ

Kaynaklar, çoğunluğu Arap dili ve Tefsirle ilgili olmak üzere Mukâtil tarafından yazılan eserlerin on iki adet olduğunu zikretmektedir. Bunlardan sadece ilk üç tanesi günümüze kadar gelebilmiştir:

- 1- Kitâbu't-Tefsiri'l-Kebîr⁶¹
- 2- Tefsiru Hamsi Mie Âye mine'l-Kur'an⁶²
- 3- Kitabu'l-Vücûh ve'n-Nezâir⁶³
- 4- Kitabu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh,
- 5- Kitabu'l-Kırâat,
- 6- Kitabu Müteşâbihi'l-Kur'an,
- 7- Kitabu Nevâdiri't-Tefsîr,
- 8- Kitabu'l-Cevâbât fi'l-Kur'an,
- 9- er-Reddû ale'l-Kaderiyye,
- 10- Kitabu'l-Aksâm ve'l-Lügât,
- 11- Kitabu't-Takdîm ve't-Te'hîr,
- 12- Kitabu'l-Âyât ve'l-Müteşâbihât.⁶⁴

⁶¹ Tefsiru Mukâtil diye meşhur olan bu eserin nüshaları hakkında "tefsir nüshaları" bahsinde geniş bilgi verilecektir.

⁶² Bu eserin tek yazma nüshası, Londra British Museum nr. 6333'de kayıtlıdır. Muhtevası hakkında bilgi edinmek için bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri*, A.Ü.İ.F. Dergisi, C. XXI, 1976 Ank. 27-35.

⁶³ Bu eserin yazma nüshaları, İst. Beyazıt Umumi Ktp. No: 561 ve Topkapı Sarayı Ktp. Saray Emanet 2050'de mevcuttur. Bu eserin tenkidli bir metni Ali Özek tarafından İst. 1985'de hazırlanmıştır. (Basım tarihi, İst. 1993, İSAV, İlmi Neşriyat).

⁶⁴ İbn Nedîm, *el-Fihrist*, 227; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*. II, 330 vd; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*. I, 459, II, 1469, 2001; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, XII, 470; Fuat Sezgin, *GAS*. I, 36 vd.

G- İLMÎ ÇEVRESİ

Müellifin, hayatını Belh, Merv, Bağdad ve Basra'da geçirmiş olduğunu daha önce belirtmiştik. Dolayısıyla ilmî muhitini tanımak için adı geçen şehirlerin tarihî ve sosyal durumunu incelememiz yeterli olacaktır. Çünkü büyük yerleşim alanlarında cereyan edegelen ilmî, siyasî ve sosyal hareketler, orada doğup büyüyen ve ilim tahsilini tamamlayan kişilerin fikrî yapısına tesir edip onu şekillendirir.

Mukâtil'in doğup büyüdüğü Belh ve Merv, Horasan bölgesinin en önemli iki şehridir. Horasan, ilk defa Hz. Osman zamanında fethedildiyse de, İslâmiyetin kesin olarak bu bölgelere hakimiyeti Emevîlerin ilk devirlerine tesadüf etmektedir. Fakat kısa bir zaman sonra, burası da büyük İslâm alimleri yetiştiren bir ilim merkezi haline gelmiştir.⁶⁵

Irak, Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce bir çok milletin ve onlara ait olan fikir ve itikadların kaynaştığı bir yerdir. İslâm'dan sonra da söz konusu yerler, fikrî ve siyâsî menşeli pek çok harplere sahne olmuş, bunlara bağlı olarak birçok fırka ve itikâdî mezheplere bölünen halkın arasında bitmeyen bir huzursuzluk süre gelmiştir. Bütün aşırı fırkaları ile Şîa, Hâriciye, Mutezile, Kaderiye ve Mürctie mezhepleri hep bu bölgede başlamıştır. Bunun yanında Emevîler devrinde ve Abbasîlerin ilk dönemlerinde Irak şehirleri, İslâm'dan önceki gibi çeşitli ırklara mensup insanlarla dolup taşıyordu. Hakim ve idareci rolünde olan Araplar'ın yanında İranlı, Rum, Hintli ve diğer milletlere mensup bir çok insan iç içe yaşıyordu.⁶⁶ Yine bu bölge başta olmak üzere, Mukâtil'den önce Tabîîler devrinden başlayarak bütün İslâm aleminde Fıkıh, Tefsir ve Hadis ilmi, Mevâlî diye bilinen Arap asıllı olmayan bir grubun eline geçmiştir. Buna yol açan sebeplerin bir kaçını zikretmekte fayda vardır. Çünkü hayatını incelerken gördüğümüz gibi Mukâtil de mevalîdendir:

Müslüman Araplar, İslâmî fetihlerle meşgul olan ordunun başında bir kumandan veya ordunun içinde bir nefer durumundaydı. Bu sebeple ilimle meşgul olacak vakit

⁶⁵ Ahmed Emîn, *Fecrû'l-İslâm*. 155.

⁶⁶ A. Emin, *a.g.e.*, 13, 179, 182 vd; M. Ebû Zehra, *Ebû Hanife*, 30 vd.

bulamıyorlardı. Ayrıca ilimle uğraşmayı, geçim için bir sanatla meşgul olmakla aynı değerde tutup küçümsüyorlardı. Ashabın çoğunun bir kölesi vardı ve bu köleler, efendilerinin yanından hiç ayrılmazlardı. Bu köleler çeşitli vesilelerle Ashabın, Hz. Peygamber(s.a.v.)’den naklettikleri hadisleri ezberliyor ve başkalarına naklediyorlardı. Mevâlî adı ile meşhur olan bu grubun geniş bir kültür ve ilim sahibi milletlere mensup olduğunu da kaydetmek gerekir. Bu sebeple İslâm’a girmeden önce senelerce sahip oldukları fikir ve inançlarından, müslüman oluvermekle tamamen sıyrılmış olamazlardı. Buna ilaveten Arap dilini de sonradan öğrenmiş olmaları gerekir, çünkü Arap asıllı değillerdi.

Mukâtil’den önce tefsir ilminde meşhur olmuş Mevâlî’nin isimlerine bakacak olursak, çoğunun Mukâtil’in şeyhleri veya şeyhlerinin şeyhleri olduklarını görürüz. Bunun için Mevâlî’den olan aşağıdaki isimlerle, Mukâtil’in kendilerinden rivâyette bulunduğu, on ikisi Tabî’nin olan râvîlerin geçtiği listeye bakmak kafi gelecektir: Mücâhid b. Cebr (Ö, 100/718), Atâ b. Ebî Rabâh (ö. 144/761), İkrime (107/725). Ebû’z-Zübeyr, ve diğerleri.⁶⁷

IV- MUKÂTİL B. SÜLEYMAN’A ATFEDİLEN TEFSİR NÜSHALARI

Mukâtil b. Süleyman’ın tefsirinin orijinal adı Tefsiru’l-Kur’ân’dır. Fakat Tefsiru Mukâtil diye meşhur olmuştur. Bu gün için bilinen nüshaları, istinsâh tarihlerine göre şunlardır:

1- Kahire, el-Ezher, no: 516, H. IV. asırda istinsah edilmiştir.

2- İstanbul, Fatih, Feyzullah Efendi, no:245, H. 524 tarihinde istinsah edilmiştir.

I. Cildi eksik olup Meryem Suresi’nden Nâs Suresine kadardır.

⁶⁷ A. Emîn, a.g.e., aynı yer.

3- Bursa, Eski Eserler, Hüseyin Çelebi, no: 27, H. 549.

4- İstanbul, Süleymaniye, Serez, no:245, H. 630, II. cildi eksik olup Fatiha'dan Kehf Süresinin sonuna kadardır.

5- İstanbul, Köprülü, no: 143, H. VII asırda istinsah edilmiştir.

6- İstanbul, Topkapı, S. Ahmed III, no: 74, H. 886.

7- İstanbul, Topkapı, S. Emanet, no: 565, H. 1165.

8- İstanbul, Süleymaniye, Hasan Hüsnü Paşa. no: 17, H. 1166.

9- İstanbul, Hamidiye, no: 58, H. XII. asırda istinsah edilmiştir.⁶⁸

İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde yazma halinde bulunan bu eserin Hamidiye nüshasını esas almamız ve çalışmamızı bu yazma üzerinden tamamladığımızdan dolayı bu nüsha hakkında kısa bir bilgi vermemiz yerinde olacaktır.

Elimizdeki bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü No: 58'de kayıtlıdır. Varak sayısı 477 olup; 245x140, (170x80) ebadındadır. Sayfalar 31 satırdan teşekkül etmekte olup yazısı ta'lik hattıyla yazılmıştır. Tefsirin yazmasının başındaki râvî zincirine baktığımızda senedde şu isimleri görmekteyiz:

"Ebû Bekir Muhammed b. Ukayl b. Zeyd eş-Şehrâzûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Zadlec'den; O da, Abdulhâlık b. Hasan'dan; O da, Abdullah b. Sabit b. Yakub es-Sevrî el-Makarrî'den; O da, babasından; O da, Hüzeyl b. Habîb Ebû Salih ez-Zeydânî'den; O da, Mukâtil'den; Mukâtil de içlerinde on iki Tabînin bulunduğu otuz kişiden aldığını bize haber verdi."⁶⁹

⁶⁸ Fuat Sezgin, GAS, I, 37

⁶⁹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 1b.

Hamîdiye nüshasının müstensihi, Mustafa Dıhkî el-Üsküdârî'dir. İstinsah tarihi olarak h.1165/1750 tarihini vermektedir.⁷⁰ İlgili nüshadan üç sayfayı da çalışmamızın Ekler Bölümüne ilave ettik.

⁷⁰ Mukâtil, a.g.e., vrk. 478b.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN NÜZÛL SEBEPLERİNE BAKIŞI

İlk dönem eserlerinde olduğu gibi Mukâtil b. Süleyman tefsirinde de esbab-ı nüzûl rivâyetleri önemli bir yer işgal etmektedir. “Zaten bidâyette tefsir ilmi, sebeb-i nüzûlü bilmekten ibaretti.”⁷¹ Mukâtil, âyetlerin iniş sebeplerine, iniş zamanlarına ve âyetten kastedilen şahısların kimliğine⁷² daha doğrusu ilk dönem İslâm tarihine, nüzûl ortamına ışık tutmaktadır. Müfessirin, bu âyetleri işlerken izlediği metodu iki ana başlık halinde sunacağız.

I- TEFSİRİNDE SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ GENEL OLARAK VERİŞ ŞEKLİ

Mukâtil b. Süleyman, tefsirinde esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini sunarken sürekli aynı yolu takip etmemiştir. Kimi zaman âyetin tefsirine başlamadan evvel sebep zikrederken; kimi zaman da âyetin ortasında bazen de âyetin sonunda sebeb-i nüzûl zikretmiştir. Şimdi müfessirin âyetlerin nüzûl sebeplerini nerede ve nasıl işlediğine örnekleriyle bakalım:

A- ÂYETİN TEFSİRİNE BAŞLAMADAN ÖNCE SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETİ VERMESİ

Mukâtil b. Süleyman, aşağıda yer alan örneklerdeki gibi, daha âyetin tefsirine başlamadan, doğrudan sebeb-i nüzûl rivâyetiyle konuya girmiştir. Böyle yapmak

⁷¹ Cerrahoğlu İsmail, a.g.e., Ankara 1991, s. 116.

⁷² Cerrahoğlu İsmail, a.g.m., s. 19.

suretiyle âyetin tefsirine ön hazırlık yapmakta ve daha iyi anlaşılmasını temin etmektedir. Rivâyetin ardından âyetin, kelime kelime anlamını ve genel muhtevasını vermek suretiyle ilgili yeri tefsir etme yolunu seçmiştir.

Örnek 1: Kasas 28/57

وَقَالُوا إِن تَتَّبِعِ الْهْدَىٰ مَعَكَ تَخْطِفُ مِنْ أََرْضِنَا أَوْ لَمْ تُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجِبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

Onlar: “Seninle beraber getirdiğin gerçeğe uyarsak, yurdumuzdan kovuluruz” dediler. Katımızdan kendilerine bir rızık olarak her türlü meyve ürünlerin getirildiği kutsal ve güvenli bir yere onları yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bunu bilmezler.

Bu âyet, Hâris b. Nevfel b. Abdimenaf el-Kureşî hakkında nazil olmuştur. Zira Hâris, Peygamber(s.a.v.)’e: “Biz şüphesiz senin dediklerinin doğru olduğunu biliyoruz. Ancak Arapların bizi vatanımızdan sürecekllerinden korkmamız, senin getirmiş olduğun hidâyete icabet etmemizi engellemektedir. Biz ancak yiyiciyiz ve Araplara karşı dayanacak kuvvetimiz de yoktur” demişti de âyet bu yüzden inmişti.⁷³

Örnek 2: AnkEbût 29/2

أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ

İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece "İman ettik" demeleriyle bırakılacaklarını mı sandılar?

Bu âyet, Ömer b. Hattab'ın azatlısı Mihca' b. Abdillâh hakkında inmiştir. Kendisi, Bedir savaşındaki ilk müslüman şehit idi. Aynı zamanda bu ümmetin şehidleri içinde cennete ilk çağrılacak kişidir. Şehid olduğunda ana babası onun hakkında endişeye kapılmışlardı. İşte bu olay üzerine bu âyet nazil oldu.⁷⁴

⁷³ Mukâtil, a.g.e., vrk. 297a.

⁷⁴ Mukâtil, a.g.e., vrk. 299b.

Örnek 3: Nisa 4/176

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Senden fetva istiyorlar. De ki: "Allah size kelâle (babasız ve çocuksuz kimse) nin mirası hakkında hükmünü açıklıyor: Çocuğu olmayan, fakat kız kardeşi bulunan bir kişi ölürse, bıraktığı malın yarısı o(kız kardeşi)nundur. Çocuğu olmayan kız kardeş ölürse, erkek kardeş ona varis olur. Eğer (ölenin) iki kız kardeşi varsa, bıraktığının üçte ikisi onlarıdır. Eğer kardeşler erkek ve kız olurlarsa, erkeğin hissesi, iki kızın hissesi kadardır. Şaşırmamanız için Allah size (hükümlerini) açıklıyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.

Bu âyet, Seleme b. Ceşm b. Sa'd b. Ali b. Şârîde b. Yezid b. Ceşm b. Hazrec kabilesinden Câbir b. Abdillâh ve kızkardeşleri hakkında nazil olmuştur. Câbir, Medine'de ölüm yatağında iken Resûlullâh onu ziyarete gitti. Bu sırada Câbir, Peygamber(s.a.v.)'e: "Ey Allah'ın Resulü! Ben kelâleyim. Ne babam ne de çocuğum var. malımı nasıl miras edeyim?" diye sorunca bu âyet nazil oldu.⁷⁵

Örnek 4: Hucurât 49/17

يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِلَّا مَعَهُ بَلِ اللَّهُ يَمُنُ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

Onlar İslâm'a girdikleri için sana minnet ediyorlar. De ki: Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Bilakis sizi imana erdirdiği için Allah sizin başınıza kakar. Eğer doğrulardan iseniz (Allah'a minnettar olmanız gerekir.)

Bu âyet, bedevi Araplardan Benî Esed b. Huzeyme kabilesinden bir grup insan hakkında nazil olmuştur. Bu insanlar Resûlullâh(s.a.v.)'a gelerek: "Biz sana geldik ve ailelerimizi de savaşmadan sana getirdik. Mallarımızı ve aşiretlerimizi de bıraktık.

⁷⁵ Mukâtil, a.g.e., vrk. 87a.

Bütün Arap kabileleri İslâm'a girinceye dek seninle savaştılar. Bu durumda bize bir hak tanıman gerek. Bize hakkımızı ver.” dedikleri vakit bu âyet indi.⁷⁶

Örnek 5: Lokman 31/34

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ
أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

Kuşkusuz kıyametin bilgisi yalnız Allah katındadır. Yağmuru O yağdırır. Rahimlerde ne olduğunu O bilir. Hiçbir kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Hiçbir kimse nerede öleceğini de bilemez. Kuşkusuz Allah her şeyi bilir ve her şeyden haberdardır.

Bu âyet, bedevîlerden Vâris b. Hârise b. Muhârib isminde bir adam hakkında nazil olmuştur. Bu şahıs, Resûlullâh(s.a.v.)'a gelerek: “Topraklarımız kurudu. Yağmur ne zaman yağacak? Karımı hamile bıraktım ne doğuracak? Nerede doğduğumu biliyorsun, peki nerede öleceğim? Bugün ne yaptığımı biliyorsun, peki yarın ne yapacağım? Kıyamet ne zaman kopacak?” diye sorular sorunca Allah Teâlâ, bu şahsın soruları hakkında bu âyeti indirdi.⁷⁷

B- ÂYETİN TEFSİRİNE BAŞLADIKTAN SONRA SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETİNİ VERMESİ

Mukâtil'in, tefsirinde sebep-i nüzûl rivâyeti vermiş olduğu âyetleri tefsir ederken izlemiş olduğu ikinci bir yol da şudur: İlgili âyetin garîb kelimelerinin anlamlarını, müradiflerini verir. Âyetin ortasında veya sonunda ilgili sebep-i nüzûlü anlatıp, sonraki âyetin tefsirine geçer.

⁷⁶ Mukâtil, a.g.e., vrk. 394b.

⁷⁷ Mukâtil, a.g.e., vrk. 313a.

Örnek 1: Tevbe 9/102

وَأَخْرَوْا اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

Onlardan bir kısmı günahlarını itiraf ettiler. Ve iyi bir amelle kötü bir ameli karıştırdılar. Ola ki, Allah tevbelerini kabul eder. Çünkü Allah gafurdur, rahîmdir.

Müfessir, “Onlar, günahlarını itiraf ettiler ve iyi amelle kötü ameli karıştırdılar” bölümündeki iyi ameli, “Tebük Gazvesinden evvelki Resûlullâh(s.a.v.) ile birlikte katıldıkları gazveler” olarak nitelerken; kötü amel olarak ise, bu âyetin inişine sebep olan kişilerin “Tebük savaşına katılmamaları” olarak yorumlamıştır. Bu türden açıklamalardan sonra, müfessirimiz âyetin sebab-i nüzûlünü verir.

Bu âyet, adı Mervân b. Abdilmünzir olan Ebû Lübâbe, Evs b. Hazâm ve Vedia b. Sa’lebe hakkında inmiştir. Bunlar, Ensar’dan idiler. Resûlullâh(s.a.v.)’ın Tebük’ten dönüşü ve Allah’ın savaşa katılmayanlarla ilgili hükmü kendilerine ulaşınca, bu üç kişi kendilerini mescidin direklerine bağladılar. Resûlullâh(s.a.v.), seferden dönünce ailesinin yanına varmadan mescidde iki rekat namaz kıldı. Onları böyle bağlı görünce, onların kim olduğunu sordu. Kendisine: “Bunlar, Ebû Lübâbe ve arkadaşlarıdır. Savaşa gidemediklerine pişman olmuşlar ve Resûlullâh(s.a.v.), onları çözünceye dek kendilerini çözmemeye dair yemin etmişler” denilince Resûlullâh(s.a.v.) da: “Ben de yemin ediyorum ki, bana emredilinceye dek onları serbest bırakmayacağım ve Allah onları mazur görünceye kadar ben de onları mazur görmeyeceğim” dedi . Ebû Lübâbe ve arkadaşları hakkında Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurdu.⁷⁸

Örnek 2: Hûd 11/114

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ

Gündüzün her iki tarafında ve gecenin saçaklarında (gündüze yakın olan saatlerinde) namaz kıl! Muhakkak ki, iyilik kötülükleri giderir. Bu ise, düşünebilenlere bir öğüttür.

⁷⁸ Mukâtil, a.g.e., vrk. 154b.

Müfessirimiz, âyetteki “*namaz kıl*” emrini “namazını rükusu ve secdesiyle tastamam yap” diye açıklarken; “günün iki tarafında” kısmını, sabah, öğle ve ikinci namazı şeklinde açıklıyor. “*Gecenin saçakları*” derken, akşam ve yatsı namazlarını anlamış; “*muḥakkak ki iyilikler*” bölümünü, beş vakit namaz olarak açıklamış, “*kötülükleri giderir*” kısmını da kebîre(büyük günah) olmayan günahlar olarak tefsir etmiş ve bunu müteakiben âyetin sebep-i nüzûlüne geçmiştir.

Bu âyet, Neccâroğulları’ndan ismi Âmir b. Kays el-Ensârî olan Ebû Mukbil hakkında inmiştir. Kendisine hurma satın almak üzere gelen bir kadından faydalanmıştı. Daha sonra Resûlullâh(s.a.v.)’a gelerek ona: “Ben bir kadınla yalnız kaldım. Ona, bir kadına yapılabilecek ne varsa yaptım. Sadece onunla yatmadım” deyince işte bu âyet nazil olmuştur.⁷⁹

Örnek 3: Ahzab 33/67

وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا

Ve şöyle devam edeceklerdir: “Ey Rabbimiz, biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi doğru yoldan saptırdılar.”

Mukâtil, burada âyetin sebep-i nüzûlünü söylemeden evvel âyette geçen “*Rabbimiz, biz ve önderlerimize büyüklerimize uyduk derler.*” ifadesinin Mekkeli Arapların alt tabakalarında bulunan insanlarca söylendiğini belirttikten sonra âyetin sebep-i nüzûlüne geçer.

Bu âyet, on iki kişi hakkında nazil olmuştur. Bu on iki kişi, Bedir savaşında müşrik ordusunu ziyafet veren kişilerdi. Ebû Cehil b. Hişâm, Utbe ve Şeybe b. Rebîa bunlardandır.⁸⁰

Örnek 4: Şûrâ 42/37

وَالَّذِينَ يَحْتَسِبُونَ كِبَارَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ

⁷⁹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 172a.

⁸⁰ Mukâtil, a.g.e., vrk. 326a.

O iman edenler, büyük günahlardan ve hayasızlıktan kaçınırlar. Onlar öfkelendikleri zaman da kusurları bağışlarlar.

Müfessir, bu âyette geçen “ كَبَائِرَ الْإِثْمِ ” kelimesini, ateşle mühürlenmiş bütün günahlar olarak açıklarken; “ الْفَوَاحِشَ ” kelimesini de bu dünyada kendisine had uygulanan şeyler olarak nitelemiştir. “ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ ” kısmını da zulümlerinden vazgeçme, öfkelerine hakim olma ve affetme olarak tefsir etmiştir. Buradan hemen âyetin sebab-i nüzûlüne geçer.

Bu âyet, Mekke’de kendisine ağır hakaretler edildiği vakit, susup sabreden, öfkesine hakim olan Ömer b. Hattab hakkında inmiştir.⁸¹

Örnek 5: Beled 90/4

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ

Biz insanı gerçekten bir sıkıntı içinde yarattık.

Müfessirimiz, burada insanın yaratılışını âyete göre tasvir ve tefsir ederken, onun dimdik iki ayak üzere yaratıldığını ve Allah’ın tüm yaratıkları dört ayak üzere yaratırken insanı iki ayak üzere yürüyebilecek şekilde yarattığını ifade etmiştir. Bunu müteakiben âyetin sebab-i nüzûlüne geçmiştir.

Bu âyet, Hâris b. Amr b. Nevfel b. Abdimenaf el-Kureşî hakkında nazil olmuştur. Hâris, bir günah işlemiş ve Resûlullâh(s.a.v.)’a gelip yaptığının kefareti sormuştu. Resûlullâh(s.a.v.), buna cevaben: “Git, bir köle azad et ya da altmış fakir doyur” deyince Haris bundan başka çıkış yolu olup olmadığını sordu. Resûlullâh(s.a.v.), ona cevaben: “Sana bildirdiğimden başkası yoktur” dedi. Resûlullâh(s.a.v.)’ın yanından gâyet üzgün bir şekilde ayrıldı. Ailesinin yanına gelince: “Bildiğim tek bir şey varsa eğer Muhammed’in dinine girersem malım keffâret ödeyerek ve Allah yolunda infâk ederek azalıp tükenecek. Muhammed sanıyor mu ki,biz malı yoldan buluyoruz. Ben

⁸¹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 368a.

zaten haddinden fazla infakta bulundum” dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.⁸²

C- SUREYE BAŞLAMADAN GENEL SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETLERİNE YER VERMESİ

Müfessirimiz, sure başlarında, suredeki âyetlerin Mekkî-Medenî oluşuna değinirken, surenin geneli hangi yönde ise hariç olan kısmını belirtir. Mesela, sure Medenî ise daha surenin başında, varsa Mekkî olan âyetleri serdedir. Aynı şekilde bazı surelerin başında da ilgili surenin, hangi olay üzerine nazil olduğunu belirtir. Burada surenin tümünün fazla yer kaplayacağı düşüncesiyle ilk âyeti verip geçeceğiz.

Örnek 1: İhlas 112/

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

De ki; O Allah bir tek tir.

Mekkeli müşrikler, Resûlullâh(s.a.v.)’a gelerek: “Bize rabbini anlat, sıfatlarından haber ver” dediler. Âmir b. Tufeyl el-Âmirî ise: “Bize rabbinden haber ver. Senin rabbin altından mı yoksa gümüşten mi, demirden mi yahut da bakırdan mı? Allah(c.c.) Tevrat’ta kendini anlattığı halde Yahudiler: “Üzeyr, Allah’ın oğludur” diyorlar. Bize rabbini anlat” deyince Allah Teâlâ, İhlas suresini inzâl buyurdu.⁸³

Örnek 2: Tekâsür 102/

أَلْهَافُكُمْ أَتَكَادُونَ

Çoklukla övünmek, sizi oyaladı.

Kureyş’in Abdimenaf b. Kusayy ve Benî Sehm b. Amr b. Mürre b. Ka’b kabileleri aralarında birbirlerine karşı övünüp duruyorlar, kendi kabilelerinin daha üstün

⁸² Mukâtil, a.g.e., vrk. 463b.

⁸³ Mukâtil, a.g.e., vrk. 477a-477b

olduğunu savunuyorlardı. Neticede iş, kabilelerdeki şan, şeref sahibi kimseleri saymaya geldi. Abdimentafoğulları: “Bizim yüce kişilerimiz, şeref sahibi insanlarımız, değerli büyüklerimiz, nüfuzu geniş adamlarımız ve sayımız sizden fazladır” deyince Benî Sehm kabilesi de aynı şeyleri söyledi. Ancak Abdimenta kabilesinin hayatta olanları sayımda daha fazla çıkınca: “Haydi, şimdi de ölülerimizi sayalım” dediler. Mezarlığa geldiler ve “şurası falan kişinin, bu mezar şu şahsın” diye ölüleri saydılar. Neticede Benî Sehm kabilesinin üç ev kadar fazla ölüsü çıktı. Çünkü Cahiliye devrinde onlar Abdimenta’tan fazla sayıdaydılar. Bu olay üzerine Allah Teâlâ bu sureyi indirdi.⁸⁴

Örnek 3: Abese 80/

عَبَسَ وَتَوَلَّى

Surat astı ve yüzünü çevirdi.

Bu sure, Abdullah b. Ebî Mesrah el-A’mâ ve annesi Ümmü Mektûm hakkında nazil olmuştur. Bu şahsın asıl adı Amr b. Kays b. Zâide b. Revâha b. el-Esamm b. Hacer b. Abdivedd b. Bağız b. Âmir b. Lüeyy b. Gâlib’dir. Annesi Ümmü Mektûm ise Âtike binti Âmir b. Âtike b. Âmir b. Mahzûm b. Yakza b. Mürre b. Ka’b b. Lüeyy’dir.

Müfessir, başka yerlerde yaptığı gibi burada da sözkonusu şahsın şeceresini vererek öncelikle âyetin inişine sebep olan kişileri tanıtmaya çalışmaktadır. Bunun ardından sebep-i nüzûle geçer.

Abdullah b. Ümmi Mektum, âmâ idi. Bir gün, Mescid-i Haram’da yalnız başına otururken gökten iki melek namaz kılmak için Kabe’ye geldiler ve: “Ne dünyada ne de ahirette görmeyen bu adam da kim?” dediler. İçlerinden birisi: “İnsanları İslâm’a davet eden Ebû Tâlib’e şaşıyorum” dedi. İbn Ümmi Mektûm, onları göremiyor ancak dediklerini işitiyordu. İki melek arasındaki diyalog sona erince oturduğu yerden ayağa kalktı. Hemen akabinde Resûlullâh(s.a.v.), yanında Ümeyye b. Halef ve Abbas b. Abdilmuttalib olduğu halde mescide girdi. İki Resûlullâh(s.a.v.)’ın önünde ayakta dururken o da onlara İslâm’ı anlatmaya uğraşıyordu. Bu esnada İbn Ümmi Mektûm: “Ey

⁸⁴ Mukâtil, a.g.e., vrk. 471a-471b.

Muhammed! Ben tevbe etmek üzere sana geldim. Bana tevbe ettir” deyince Resûlullâh(s.a.v.), yüzünü ondan Ümeyye ve Abbas’ın olduğu yöne çevirdi. Abdullah b. Ümmi Mektûm, sözünü tekrarlayınca Resûlullâh(s.a.v.), yüzünü tekrar çevirdi ve ekşitti. Bir cevap alamayan Abdullah b. Ümmi Mektûm, utandı ve kendisinin tevbe edecek bir günahı olmadığını zannedip, mescidden ayrılarak evine döndü. Bu olay üzerine Allah Teâlâ bu sureyi inzâl etti.⁸⁵

Örnek 4: Muavvizeteyn (Felak-Nas) 113-114/

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ

De ki: “Ben, ağaran sabahın Rabbine sığınırım.”

Kendisine İbni A’sam da denilen Lebîd b. Âsım b. Mâlik isimli Yahudi, yay kirişine on bir düğüm atarak Resûlullâh(s.a.v.)’a sihir yapmış ve o düğümlediği kirişi de Peygamber(s.a.v.)’in bir zamanlar sırtını dayamış olduğu bir kuyunun çevre taşlarından birinin altına koymuştu. Derken sihir etkisini gösterdi ve üç gün boyunca Peygamber(s.a.v.) çok şiddetli hastalık geçirdi. Resûlullâh(s.a.v.)’ın hanımları ağlaşmaya başladılar. Bu olay üzerine bu iki sure nazil oldu.

Resûlullâh(s.a.v.), rüyasında iki melek gördü. Bu iki melek gelip biri başucunda diğeri ise ayakucunda olmak üzere oturdular. Biri diğeri: “Bunun nesi var?” deyince diğeri cevaben: “Buna sihir yapılmış” dedi. Meleklerden biri, bunu kimin yaptığını sorunca diğeri, büyüyü Lebîd b. el-A’sam’ın yaptığını söyledi. Diğer melek nerede olduğunu sorunca öbür melek de: “Kuyunun kenarındadır. Kuyudan su çeker. Sonra kuyunun etrafında örülü taşları yerinden kaldırır ve yakar. Sonra her düğümü, Muavvizeteyn surelerinden bir âyet okumak suretiyle büyüyü çözer. İşte şifası budur” cevabını verdi. Resûlullâh(s.a.v.), uyanınca Hz Ali’yi kuyuya yolladı. Hz. Ali, büyüyü kuyudan çıkardı ve Resûlullâh(s.a.v.)’a getirdi. Resûlullâh(s.a.v.) da bu kirişi yaktı.⁸⁶

⁸⁵ Mukâtil, a.g.e., vrk. 453a.

⁸⁶ Mukâtil, a.g.e., vrk. 477b-478a.

Örnek 5: Nahl 16/

أَتَى أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

Allah'ın emri geldi. Onun gelmesini acele istemeyin. Allah, onların ortak koştuklarından beri ve yücedir.

Resûlullâh(s.a.v.), Mekkeli kafirlere kıyametten haberler verip, onun mutlaka gerçekleşeceğini söyleyince kafirler: “Kıyamet ne zaman kopacak?” diye yalanlamak ve alay etmek üzere sorular sordular. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu sureyi inzâl etti.⁸⁷

D- SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ FARKLI YERLERDE VERMESİ

Müfessirimiz, sebep-i nüzûl rivâyetlerini ilgili olduğu âyetle birlikte vermektedir. Bazı yerlerde âyetin tefsirinde verdiği rivâyeti, başka bir âyeti işlerken yine zikretmiştir. Bu, müfessirimizin âyetler arasında ve nüzul sebepleri arasında bir takım benzerlikler olduğu yönündeki tefsir bilgisini bize göstermektedir. Ancak kimi yerlerde de âyetin tefsirini yaparken zikretmediği halde, başka bir âyetin tefsirinde “yeri gelmişken zikrelelim” kabîlinden, söz konusu âyetle ilgili bir sebep-i nüzûl zikretmektedir. Şimdi konu ile ilgili örneklere bir göz atalım:

Örnek 1: Saffât 37/11

فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنِ خَلَقْنَا إِنْ خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ

Onlara sor: Onları yaratmak mı daha zordur, yoksa bütün kainatı yaratmamız mı? Çünkü biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.

Bu âyet, Ebû'l-Eşeddeyn hakkında inmiştir. Tam adı, Üseyd b. Kelede b. Halef el-Cumahî'dir. Son derece gaddar ve zorba olduğundan bu şekilde künyelenmiştir. Âyet yine aynı şekilde Rukâne b. Abdiyezîd b. Hişâm b. Abdimenaf hakkında da nazil

⁸⁷ Mukâtil, a.g.e., vrk. 198a.

olmuştur. Bu şahıs hakkında aynı şekilde yaratılışça siz mi daha çetinsiniz âyeti⁸⁸ de nazil olmuştur. Halbuki müfessir, Nâziât suresini tefsir ederken, 37. âyetin tefsirinde aynı sebep-i nüzûlü belirtmemiştir.⁸⁹

Örnek 2: Âli İmrân 3/195

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّمَّنْ ذَكَرَ أَوْ أَنَتَىٰ بَعْضُكُم مِّنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتِلُوا وَقُتِلُوا لَا يَكْفُرُنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَا دُخِلَتْهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ

Rableri onlara şu karşılığı verdi: “Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden, hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz. Göç edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolumda eziyet edilenler, savaşanlar ve öldürülenler... Onların günahlarını elbette örteceğim ve Allah katından bir mükafat olmak üzere, onları altından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. En güzel mükafat Allah katındadır.”

Mekkeli kafirler, müslümanları Mekke’den çıkarınca Allah Teâlâ’nın İslâm için eziyet çekenlerin, müşriklerle savaşanların ecrini tastamam vereceğini, küçük günahlarını sileceğini ve onları cennetlere sokacağını bildirdiği bu âyet, Müminlerin Annesi Ümmü Seleme hakkında nazil olmuştur. Kendisi Ebû Ümeyye el-Mahzûmî’nin kızıdır. Bu âyet geldikten sonra: “Ey kadınlar! Allah katında hiç hayrımız yok. Zira bizim için hiçbir şey zikretmiyor” deyince yine kendisi hakkında “Şüphe yok ki müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mümin erkeklerle mümin kadınlar...”⁹⁰ âyeti nazil oldu. Allah Teâlâ, böylece tıpkı dünyadaki salih ameller hususunda olduğu gibi, ahiret sevabında da kadınları erkeklerle eşitlemiştir. Müfessirimiz, âyeti aslî yerinde (Mushaf dizilişinde) tefsir ederken, söz konusu rivâyeti kullandığı gibi burada da aynı rivâyeti kullanmıştır.⁹¹

⁸⁸ Naziat 79/20.

⁸⁹ Mukâtil, a.g.e., vrk.339a.

⁹⁰ Ahzab 33/35.

⁹¹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 65b.

Örnek 3: Maide 5/2

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّهُرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامَ يَتَتَعُونِ فَضْلًا
مِّن رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمُكُمْ شَتَانُ قَوْمٍ أَن صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا
عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

Ey iman edenler! Allah'ın alâmetlerine, haram aya, kurbanlık hediyelere, gerdanlıklarına ve Rahlerinden lutuf ve rıza bekleyerek Kahe'ye yönelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiklerinden dolayı bir topluma karşı olan kininiz, sizi saldırıya sevk etmesin. İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir.

Müfessirimiz, âyette geçen “لَا تُحِلُّوا” ifadesini “helal kılmaya uğraşmayın” diye açıklamış ve şu şekilde devam etmiştir: Kinâne kabilesinden Ebû Sümâme Cenâde b. Avf b. Ümeyye her sene Ukâz panayırına gelerek: “Bakın ha, ben Muharrem’i helal kıldım, Safer’i de haram aylardan saydım. Şunu helal kıldım, şunu haram ettim” diye dilediği gibi konuşurdu. Araplar da onun dediklerini bir şey sanıp uygulamaya koyarlardı. Allah Teâlâ, bu duruma şu âyeti indirerek müdahale etti: “*Haram ayları geciktirme, inkarda ileri gitmekten başka bir şey değildir. İnkâr edenler bunlarla saptırılırlar. Allah’ın haram kıldığı ay sayısını denk getirmek için onu bir yıl helâl, bir yıl da haram kabul ederler. Böylece onlar, Allah’ın haram kıldığını helâl kılarlar. Onlara yaptıklarının kötülüğü, güzel gösterilmiştir. Allah, inkar eden bu toplumu doğru yola iletmez.*”⁹² Normalde müfessir, Maide suresinin bu âyetiyle alakalı bir sebep-i nüzûl göstermemişken sırası gelmediği halde Tevbe suresinden bir âyetin sebep-i nüzûlünü burada zikretmiştir. Ancak mezkur âyetin tefsirini yaparken, müfessir aynı olayı tekrar zikretmiştir.⁹³

⁹² Tevbe 9/37.

⁹³ Mukâtil, a.g.e., vrk. 87a-87b-88a.

Örnek 4: En'âm 6/53

وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لِّيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ

Biz onlardan kimini kimi ile, “Allah aramızdan bunlara mı lütfunu layık gördü” desinler diye, işte böyle imtihan ettik. Allah, şükredenleri daha iyi bilen değil midir?

Müfessir, âyeti şöyle tefsir ediyor: İşte biz, Araplar’dan fakir Müslümanları ve köleleri, müşrik, zengin Araplarla imtihan ettik. Bu müşrikler, Ebû Cehil, Velîd b. Muğîre, Utbe, Ümeyye ve Sehl b. Amr gibilerdir. Bu imtihan neticesinde Allah Teâlâ kendisini tevhid ve tasdik edenleri diğerlerinden daha iyi bilir. Müfessir, bu âyetle ilgili açıklamayı yaptıktan sonra yine aynı kişiler için “Sizin bir kısmınızı bir diğerine fitne (imtihan sebebi) kalmışsınız ki, bakalım sabredecek misiniz? Zira Rabbin her şeyi hakkıyla görmektedir.”⁹⁴ âyetinin de nazil olduğunu hemen âyetin akabinde belirtme gereği duymuştur.⁹⁵

Örnek 5: Nahl 16/90

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

Kuşkusuz Allah adaleti, iyiliği, akrabalara yardımı emreder. Ahlaksızlığı, kötülüğü ve haksızlığı yasaklar. Ders alınız diye size öğüt verir.

Mukâtil, âyetin tefsirini verdikten sonra akabinde bir olay anlatıyor. Bu âyet, Mekke’de nazil olunca Ebû Tâlib b. Abdilmuttalib şöyle dedi: “Ey Gâliboğulları! Muhammed’e tabi olun ki, kurtuluşa erin, felaha kavuşun. Allah’a yemin olsun ki, yeğenim güzellikleri, iyiyi emretmeyi ve de ancak güzel ahlakı emrediyor. Yine Allah’a yemin olsun ki, Muhammed ister doğru söylesin isterse yalan, davet ettiği şey muhakkak ki hayırlı bir şeydir.” Bu hitabe, Velîd b. Muğîre’ye aktarılınca şöyle dedi: “Eğer bunu Muhammed demişse ne iyi demiş; eğer ki onun rabbi demişse ne iyi demiş.” Resûlullâh’ı da bunları söylediği halde tasdik etmedi, ona inanmadı. Bunun üzerine

⁹⁴ Furkan 25/20.

⁹⁵ Mukâtil, a.g.e., vrk. 111b.

“Şimdi gördün mü O yüz çevireni? Azıcık verip (sonra vermemekte) direneni?”⁹⁶
âyetleri nazil oldu.⁹⁷

İşte müfessirimiz, ilgili âyetle bağlantı kurmuş olduğu başka bir âyetin sebab-i nüzûlünü burada zikrederek âyeti daha iyi tefsir edebilme olanağı bulmuştur. Bu âyette zikretmiş olduğu iniş sebabini mezkur âyetin mahallinde zikretmemiş oluşu da bir yönden eksiklik gibidir. Zira her ne kadar mushaf dizilişi bakımından âyetler farklı yerlerde dahi olsa aralarındaki bağlantının kurulabilmesi, bize ilk dönem tefsirinin, nüzûl ortamına şahid olup, hangi âyetin nerede nazil olduğunu ve kiminle ilgili olduğunu bilen sahabe ve onun yakın takipçilerinin bâriz bir vasfını ihsâs ettirmektedir.

II- ÂYET BAZINDA SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ VERİŞ ŞEKLİ

Önceki bölümde müfessirin, sebab-i nüzûl rivâyetlerini tefsirinde nasıl kullandığını, nerelerde kullandığını ve neleri amaçladığını örnekleriyle görmüştük. Burada ise daha spesifik bir konu olarak, müfessirin, âyet bazında sebab-i nüzûl rivâyetlerini nasıl değerlendirdiğini, âyeti tefsir ederken hangi yolu izlediğini birkaç ana başlık halinde inceleyeceğiz.

A- BİR ÂYET İÇİN BİR SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETİ VERMESİ

Müfessirimizin genelde izlediği metot budur. Tam olarak niyetini bilmemekle beraber, âyeti tefsir ederken sadeliği tercih etme, okuyucuya zorluk vermeme amacı gözetilebileceği gibi, müfessirin elinde fazla malzeme olmaması sonucu eldekiyle yetinme de bu durumda etkili olmuştur. Mukâtil’in yaşadığı çağa baktığımızda henüz şifâhî rivâyet ağırlıkta ve yazılı edebiyat gelişmemiştir. Diğer bir sebep ise, ilimlerin

⁹⁶ Necm 53/33-34.

⁹⁷ Mukâtil, a.g.e., vrk. 204b.

anası kabul edilen Hadis ilmi de daha tedvin edilmemiştir. Bu yüzden ilgili tefsir rivâyetleri, eserlerden değil de müfessirin mülâkî olabildiği râvîlerden alınabilmektedir.

Ancak Râzî, Bağavî ve Âlûsî'nin tefsirleri gibi hacimli eserlerde gerek âyetin tefsiri, gerekse sebep-i nüzûl rivâyetleri alabildiğine uzayabilmektedir. Bunda rol oynayan en önemli sebeplerden biri de bu müfessirlerin kendi zamanlarına kadar tedvin edilmiş, istinsâh edilmiş, harmanlanmış ve müterâkim(birikmiş) bir tefsir külliyyâtından istifade etmeleridir. Ancak Mukâtil'in, aşırılığa kaçmadan, özlü bir şekilde tefsirini yazdığını ve sebep-i nüzûl rivâyeti geçen âyetlerle ilgili olarak genelde tek sebep zikrettiğini eserini okuduğumuzda anlamak hiç de zor olmayacaktır. Şimdi konu ile ilgili örneklerle bir göz atalım:

Örnek 1: Ankebût 29/10

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِن جَاء نَصْرٌ مِّن رَّبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَوَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ

İnsanlardan “Allah’a inandık” diyenler vardır. Bunlar, Allah yolunda bir eziyet gördüğünde, insanların eziyetini Allah’ın azabıyla bir tutarlar. Eğer Rabbin katından bir yardım gelecek olursa, “kesinlikle biz de sizinle birlikte idik” derler. Allah, herkesin gönüllerinde olanı daha iyi bilen değil midir?

Bu âyet için müfessirimiz, tek bir sebep-i nüzûl zikredip âyetin tefsirine geçmiştir. Ona göre bu âyet, Ayyâş b. Ebî Rebîa b. Muğîre b. Amr b. Mahzûm el-Kureşî hakkında nazil olmuştur.

Ayyâş, müslüman olmuştu ve ailesinin bu sebeple kendine eziyet edeceğinden korkarak Resûlullâh(s.a.v.)’ın hicretinden evvel Medîne’ye kaçtı. Annesi Esmâ binti Mahreme b. Ebi Cendel b. Nehşel et-Temîmî, bunu haber alınca Ayyâş Mekke’ye dönene kadar hiçbir şey yiyip içmemeye, başını yıkamamaya ve asla eve girmemeye dair yemin etti. Üç gün dayanabildi ve sonunda dayanamayıp tekrar yemeye içmeye başladı. Allah düşmanı Ebû Cehil ve kardeşi Haris b. Hişâm, hem Ayyâş’ın anabir kardeşiydiler

hem de amca oğluydular. Ayyâş'ın ve annesinin bu halini görünce hemen Medine'ye geldiler ve onu buldular.

Ebû Cehil, Ayyâş'a: "Sen de bilirsin ki, annemizin en sevdiği evlâdı sensin. Onun yanında diğer evlatlarına göre senin ayrı bir yerin var. Çünkü sen bizim en küçüğümüzsün ve ona en fazla iyilik edenimizsin. Annen, sen ona dönünceye kadar yeyip içmemeye, başını yıkamamaya ve eve girmemeye yemin etti. Hem sen, dininde ana babaya iyilik etmenin gerekliliğini savunuyorsun. Hadi Mekke'ye dön. Senin Medine'de ibadet ettiğin rabbin, Mekke'de de var. O'na orada da ibadet edersin." deyince Ayyâş, onlardan kendisini tahrik etmeyeceklerine dair teminatlar aldı ve onların yanında Mekke'ye döndü. Mekke'ye vardıklarında onu tutup bağladılar ve ikisi de İslâm'dan dönünceye kadar yüzer deynek falaka attılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ Ayyâş hakkında bu âyeti inzâl buyurdu.⁹⁸

Yukarıda da belirttiğimiz üzere müfessir burada tek bir sebep zikrederek âyetin tefsirine devam etmiştir.

Örnek 2: Mücadele 58/11

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُزُوا فَانْشُزُوا يَرَفِعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

Ey iman edenler! Size: "Meclislerde yer açın." denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size: "Kalkın" denilince de kalkın ki Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan haberi olandır.

Resûlullâh(s.a.v.), ashabıyla birlikte gâyet sıkışık, kalabalık bir mecliste oturuyordu. Tam o sırada içlerinde Sâbit b. Kays b. Şemmâs el-Ensârî'nin de bulunduğu Ehl-i Bedir'den bir grup geldi. Peygamber(s.a.v.)'e selam verdiler. Resûlullâh(s.a.v.) da onların selamın karşılık verdi. Ardından oradaki topluluğa selam verdiler, oradakiler de selamlarına mukâbelede bulundular. Selam faslından sonra kendileri için bir yer açılması için beklemeye başladılar. Meclistekiler, yer vermeyince Ehl-i Bedr'in ayakta kalması

⁹⁸ Mukâtil, a.g.e., vrk. 300b.

Resûlullâh(s.a.v.)’a çok ağır geldi. Zira Resûlullâh(s.a.v.), bu şahıslara normalde de saygı gösterirdi. Bir Cuma günü idi. Resûlullâh(s.a.v.), Bedir ehlinde olmayan bazı kişileri yerinden kaldırıp safları yeniden düzenledi. Kaldırdığı kimselerin yüzündeki memnuniyetsizliği anlayan Peygamber(s.a.v.): “Kardeşi için kalkıp yer açana Allah rahmet etsin” deyince artık yer vermeye başladılar. Bunun üzerine münafıklar, Müslümanlara: “Siz sanıyor musunuz ki, arkadaşınız aranızda adaletli davranıyor. Allah’a yemin olsun ki, onlara adil davranmamıştır. Bir topluluk önceden gelip yerlerine oturdular ve Resûlullâh(s.a.v.)’a yakın olmak istediler fakat o, önce gelenleri kaldırıp hayırdan geri kalanları onların yerine oturttu. Andolsun ki, bu arkadaşınızın bütün işleri hep böyle karmakarışık” dedikleri vakit Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.⁹⁹

Müfessir burada âyet için bu sebab-i nüzûlü zikretmekle yetinmiştir. Hemen akabinde âyeti tefsir etmeye başlamıştır.

Örnek 3: Bakara 2/207

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِى نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ

İnsanlardan öyleleri de vardır ki, Allah’ın rızasını kazanmak arzusuyla kendini feda eder. Allah kullarına karşı son derece şefkatlidir.

Mekkeli kafirler, Ammâr’ı, Bilâl’i, Habbâb ve Abdullah b. Cud’ân’ın kölesi olan Süheyb’i aldılar. Müslüman olduklarından ötürü bunlara işkence ettiler. En sonunda Resûlullâh(s.a.v.)’a ağza alınmayacak laflar söylediler. Zayıf bir insan olan Süheyb, Mekkelilere: “Bana boşu boşuna azap etmeyin. Size bir hayrım olmaz” deyince Mekkeliler, ona bunun sebebini sordular. O da şöyle açıkladı: “Ben yaşlı biriyim. Sizin yanınızda da başka bir yerde de olsam size ne bir faydam ne de bir zararım dokunur. Hem benim sizin üzerinizde bir hizmet ve komşuluk hakkım var. Ben biliyorum ki, siz beni değil malımı istiyorsunuz. Alın, malım sizin olsun. Fakat bana bir binek verin ve dinime de karışmayın. Medine’ye gidecek olursam da bana karışmayın.” Birbirlerine dönüp baktılar, söylediklerinin doğru olduğunu tasdik ettiler ve: “Malını alın ki, onunla düşmanlarınıza yardım etmesin” deyip malını aldılar. Neticede binek hayvanı hariç

⁹⁹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 414b.

bütün malını vererek kendi özgürlüğünü satın aldı. Buna ilaveten namaz kılmasına ve hicret etmesine de engel olunmamasını şart koştu.

Müşriklerin arasında dilediği kadar kaldı. Sonra bir gün bineğine binerek Medine'ye hicret etti. Onu Medine'de Ebû Bekir karşıladı ve: "Ey Süheyb! Ne kârlı bir alışveriş yaptın. Bu alışverişin asla zarar etmeyecek. Allah Teâlâ, senin hakkında şu âyeti indirdi" deyip ona bu âyeti okudu.¹⁰⁰

Müfessir, bu âyet için başka bir sebep-i nüzûl göstermemiştir.

Örnek 4: Nisa 4/59

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

Ey inananlar, Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, bir şeyde ihtilafa düştüğünüzde, onu Allah'a ve Peygamber'e götürünüz. Sonuç olarak en hayırlı ve en güzel olan budur.

Müfessirimiz, âyetle ilgili sadece bir olaydan bahsedip geçiyor. Resûlullâh(s.a.v.), bir gün içinde Ammâr b. Yâsir'in de bulunduğu bir grup müslümanı Hâlid b. Velîd komutasında seriyye olarak bir yere gönderdi. Bir süre gittikten sonra bir su yakınına konup biraz konakladılar. Düşmanları, onların varlığını haber alınca kaçtılar. Onlardan bir kişi orada kalmıştı. Tüm eşyasını toplayıp geceleyin Ammâr'ın yanına geldi ve: "Ey Ebû'l-Yakazân! Kavmimdckiler, sizin gelişinizi duyunca kaçtılar. Geride ancak ben kaldım. Ben de müslüman oldum ve Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet ettim. İslâm'a girmemin bana bir yararı olur mu?" deyince Ammâr, ona: "Tabi ki fayda eder. Yeter ki sen dosdoğru ol. İslâm'ı en güzel şekilde yaşa." diye cevap verdi. Seriyenin komutanı olan Hâlid, sabah uyanınca sadece bu adamı ve malını buldu. Ammâr, Hâlid'e: "Bu adamı ve malını bana bırak. O İslâm'a girdi ve benim emanım(güvence) altındadır" deyince Hâlid: "Ben senin

¹⁰⁰ Mukâtil, a.g.e., vrk. 33a.

amirin iken sana ne oluyor da onu koruyorsun” şeklinde bir söz söyledi. Bunun üzerine birbirlerine ağır sözler söylediler.

Medine’ye dönünce Resûlullâh(s.a.v.), Ammâr’ın emanına onay verdi. Ancak bunun ikinci defa olmasını yasakladı. Bu sırada Hâlid, Resûlullâh(s.a.v.)’a: “Ey Allah’ın elçisi! Bu kara kuru adam bana hakaret ediyor.” dedi ve ardından Ammâr hakkında pek iyi olmayan şeyler söyledi. Bunun üzerine Resûlullâh(s.a.v.), Hâlid’e: “Sakin Ammâr’a kötü söz söyleme. Kim Ammâr hakkında kötü konuşursa aynısını Allah’a yapmıştır. Kim Ammâr’a buğzederse Allah da ona buğzeder. Kim Ammâr’a lanet ederse Allah da ona lanet eder” dedi. Ammâr ise Hâlid’e kızgınlığından kalktı gitti. Resûlullâh(s.a.v.), Hâlid’e: “Kalk, ondan özür dile” dedi. Hâlid, onun yanına geldi, elbisesinden tutup özür diledi. Ancak Ammâr, kabule yanaşmadı. Neticede Allah Teâlâ, Ammâr hakkında bu âyeti inzâl etti.

Mukâtil, burada ayetin tefsirini müteakiben şöyle bir yorumda bulunuyor: “Resûlullâh(s.a.v.), Hâlid’i onların başına komutan tayin etmişti. Ammâr’a düşen ise ona itaat etmektir. Ancak Ammâr, kumandanına danışmadan böyle bir iş yapması ve komutanına ayak diremesi edebe terstir.”¹⁰¹

Örnek 5: Tevbe 9/58

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْتَخْطُونَ

İçlerinde (topladığın) sadakalar hakkında sana tariz eden(dil uzatan)ler de var. Eğer o sadakalardan kendilerine verilmişse hoşnut olurlar, verilmemişse hemen kızarlar.

Resûlullâh(s.a.v.), zekat mallarını dağıtırken bazı münafıklara verip bazılarına da vermemişti. Ebû’l-Havâs da bundan faydalanmak için kendini öne çıkardı. Ancak Resûlullâh ona bir şey vermeyince Ebû’l-Havâs: “Arkadaşınızı görüyor musunuz, sizin verdiğiniz sadakaları sürü çobanlarına dağıtıyor. Bir de adil davrandığını iddia ediyor” dedi. Resûlullâh(s.a.v.), buna cevaben: “Baban ölsün emi, Musa çoban değil miydi,

¹⁰¹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 74a-74b.

Davud çoban değil miydi?” deyince Ebû'l-Havâs çekti gitti. Gidişinin ardından Resûlullâh(s.a.v.): “Bundan ve avânesinden sakının” dedi ve Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.¹⁰²

İşte bu âyetle ve yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere müfessir âyetlere birer adet sebab-i nüzûl belirtmiştir.

B- BİR ÂYET İÇİN BİRDEN FAZLA SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETİ VERMESİ

Mukâtil, tefsirinde bir âyet için birden fazla sebab-i nüzûl rivâyeti gösterme metodunu pek benimsememiş, bilakis özlü, veciz ifadelerle tefsirini sürdürmüştür. Zaten tefsirine baktığımızda sebab-i nüzûl rivâyetlerinin dahi kısa olduğunu görüyoruz. Ancak yine de bazı yerlerde âyet hakkındaki rivâyetlerin çokluğundan ya da mevcut rivâyetler arasında tercihte bulunamadığından olsa gerek, aynı âyet hakkında birden fazla sebab zikretmiştir. Şimdi konuyu örneklerle görelim:

Örnek 1: Bakara 2/145

وَلَقَدْ آتَيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنْ آتَيْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ

Şâyet, kitap verilenlere, her türlü delili getirsen yine onlar senin kiblene yönelmezler. Sen de onların kiblelerine artık yönelmeyeceksin. Aslında onlar da birbirlerinin kiblelerine yönelmemektedirler. Sana kesin bilgi geldikten sonra onların arzularına uyarsan bu durumda haksızlık edenlerden olursun.

Birinci Sebep: Bir gün Yahudilerden Hamis b. Amr, Resûlullâh(s.a.v.)’a kiblenin değişmesi hakkında: “Ey Muhammed! Sana böyle bir şey emredilmedi. Sen bu değişim işini kendin yaptın” deyince Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.

¹⁰² Mukâtil, a.g.e., vrk. 149b.

İkinci Sebep: Yahudilerden Yanhum b. Sikkîn, Rafî' b. Sikkîn, Rafî' b. Hureymile; Hristiyanlardan ise Necrân ehlinden Seyyid ve Âkîb, Resûlullâh(s.a.v.)'a: "Evvelki peygamberlerin getirmiş olduğu gibi, sen de bize bir mucize getir" dedikleri vakit Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.

Üçüncü Sebep: Yahudiler, batıya, Beyt-i Makdis'e yönelerek ibadet ederken Hristiyanlar doğuya yönelerek ibadet ederlerdi. Allah Teâlâ ise elçisini uyarmak için bu âyeti indirdi.¹⁰³

Örnek 2: Nisa 4/43

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا غَفُورًا

Ey inananlar, sarhoşken, ne söylediğinizi bilecek duruma gelinceye ve cünüpken –yolculuk hali dışında- gusül abdesti alıncaya kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolcu iseniz yahut biriniz tuvaletten çıkmışsa veyahut da kadınlarla ilişkiye girmiş de su bulamamışsanız temiz bir toprakla teyemmüm edip, yüzlerinizi ve ellerinizi meshediniz. Kuşkusuz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır.

Birinci Sebep: Abdurrahman b. Avf ez-Zührî, bir ziyafet hazırlamış ve bu ziyafete Ebû Bekir, Ömer b. Hattâb, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı davet etmişti. Hep birlikte yediler ve içki içtiler. Akşam namazı vakti gelince Ali b. Ebî Tâlib, onlara imamlık etti. Kâfirûn suresini okurken, surede olmayan ve manayı bozan şöyle bir bölüm okudu: "نحن عابدون ماعبتكم" İşte bu yüzden Allah Teâlâ, Ali b. Ebî Tâlib hakkında bu âyeti indirdi.

İkinci Sebep: Ensâr'dan Atbân b. Mâlik adında bir kişi, kızarmış bir deve başını birlikte yemek için Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı davet etti. Yediler, içki içtiler ve sarhoş oldular.

¹⁰³ Mukâtil, a.g.e., vrk. 24a.

Bir ara Ensâr'dan olan kişi kızıp devenin başını Sa'd'a vurdu ve onun burnunu kırdı. Sonrasında bu âyet indi.

Üçüncü Sebep: Bu âyet, Abdurrahman b. Avf hakkında nazil olmuştur. Yaralı bir durumdayken kendisine cenabet hali vuku bulunca gusül almak da zor gelmişti. Ancak gusülsüzlüğünün bir kötülük yaratacağından veya bir yara-bere çıkacağından korkmuştu. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu.

Dördüncü Sebep: Bu âyet, Müminlerin annesi Hz. Âişe hakkında inmiştir.¹⁰⁴ Müfessir, âyetin bu son sebebi hakkında bir olay nakletmezken sadece sözkonusu kimse hakkında indiğini zikretmiştir.

Örnek 3: Maide 5/105

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

Ey inananlar, kendinize dikkat edin. Siz doğru yolda olduğunuz takdirde doğru yoldan sapanlar size zarar veremezler. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Yaptıklarınızı size O haber verecektir.

Birinci Sebep: Resûlullâh(s.a.v.), cizye vergisini sadece Ehl-i Kitab'dan alırdı. Arapların tümü isteyerek veya zorla müslüman olunca, bu sefer cizye vergisini Mecusilerden almaya başladı. Münafıklar da bunu kınayınca bu âyet nazil oldu.

İkinci Sebep: Müfessirimiz, bu âyetin sarahaten isim vermediği sahabeden bir kişi için nazil olduğunu söylemektedir.¹⁰⁵

Örnek 4: En'am 6/93

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ الْيَوْمَ تُحْزَنُونَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ

¹⁰⁴ Mukâtil, a.g.e., vrk. 72a.

¹⁰⁵ Mukâtil, a.g.e., vrk. 104a.

Allah'a karşı yalan uyduran, yahut kendisine hiçbir şey vahyolunmadığı halde: "bana vahyedildi" diyen ve: "Allah'ın indirdiği gibi bir kitap da ben indireceğim" diye iddiada bulunandan daha zalim kim olabilir? O zalimlerin halini ölüm şiddeti içindeyken bir görsen! Melekler onlara ellerini uzatırlar ve: "Ruhunuzu teslim edin. Bugün, Allah'a karşı haksız şeyler söylediğinizden ve O'nun âyetlerine karşı bôbürlenmenizden dolayı alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız" derler.

Birinci Sebep: Bu âyet, Müseylemet'ül-Kezzâb hakkında inmiştir. Zira kendisi, o sırada Allah'ın kendisine nübüvvet vahyettiğini iddia ediyordu. Müseyleme, Resûlullâh(s.a.v.)'a iki elçi gönderdi. Resûlullâh(s.a.v.), bu elçilere: "Müseyleme'nin peygamber olduğuna şahadet ediyor musunuz?" diye sorunca: "evet" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Resûlullâh da: "Eğer ki elçiler öldürülseydi; şüphesiz ikinizin de boynunu vurdururdum" dedi.

İkinci Sebep: Bu âyet, Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh el-Kureşî hakkında nazil olmuştur. Bu kişi, Âmir b. Lüeyy kabilesindendir. Osman b. Affân'ın sütkardeşidir. Bir zamanlar müslümandı ve Resûlullâh(s.a.v.) için vahiy katipliği yaptığı sırada Nisa suresini yazmıştı. Resûlullâh(s.a.v.), ona غُورًا رَحِيمًا şeklinde yazmasını söylediği halde o, سَمِيعًا عَلِيمًا diye yazmış; سَمِيعًا بَصِيرًا şeklinde yazmasını söylediği halde سَمِيعًا عَلِيمًا şeklinde yazmıştı. Bir münafık topluluğunda bunu: "Bana yazdırdığını yazmadım. O bana bakıp ne yazdığımı gördüğü halde buna müdahale etmedi" şeklinde dillendirdi. Bunun ardından imanından şüphe etti ve Mekkeli kafirlere katılmak üzere oraya gitti.

Mekke'ye varınca oradaki kafirlere: "Eğer Muhammed dediklerinde doğrucu ise ona indirilen bana da indirilirdi. Eğer dediğinde yalancı ise yine dediğim gibidir" dedi. Zaten Abdullah b. Sa'd da Resûlullâh(s.a.v.), ona baktığı halde müdahale etmemesinden ve sükut etmesinden şüphelenmişti. Fakat Resûlullâh zaten ümmî idi ve okuma-yazma bilmiyordu.¹⁰⁶

Mukâtil, son cümlesinde yaptığı yorumla, Resûlullâh(s.a.v.)'ın bu kişiye bir tepkide bulunmaması durumunu, muhtemelen onun ümmî oluşuna bağlamaktadır.

¹⁰⁶ Mukâtil, a.g.e., vrk. 115a-115b.

Örnek 5: Ahkaf 46/8

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئاً هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَىٰ بِهِ شَهِيداً بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ
الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

Yoksa, "Onu (Muhammed) uydurdu." mu diyorlar? Sen de ki: "Eğer onu ben uydurmuşsam Allah'tan bana gelecek cezayı savmaya sizin gücünüz yetmez. O sizin yaptığınız taşkınlıkları daha iyi bilir. Sizinle benim aramda şahit olarak Allah yeter. O çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

Müfessirimizin bir âyet hakkında birden fazla sebep-i nüzûl gösterdiği ender yerlerden biri de burasıdır. Şimdi kendisinin belirtmiş olduğu sebepleri görelim.

Birinci Sebep: Mekkeli kafirler, Resûlullâh(s.a.v.)'a: "Bu Kur'an, ancak senin uydurduğun bir şeydir. Sen içimizdeki en zayıf, en hakir, en küçük, en saf(hilesi olmayan) kişi olduğun halde, Allah senden başka bir elçi göndermekten veya bir melek yollamaktan aciz mi ki? Zira senin getirmiş olduğun şeyler, gâyet mühim şeylerdir" deyince Allah Teâlâ elçisine destek için bu âyeti gönderdi.

İkinci Sebep: Mekke müşriklerinin: "Allah senden başka gönderecek bir elçi bulamadı mı?" sorusu üzerine bu âyet inmiştir.¹⁰⁷

C- BİR GRUP ÂYET İÇİN ORTAK SEBEB-İ NÜZÛL GÖSTERMESİ

Bir grup âyet derken kastedilen, aynı konu etrafındaki âyetlerden ziyâde örneklerden de anlaşılacağı üzere, aynı sure içerisinde peşpeşe gelmiş âyetlerdir. Müfessirimiz, birkaç âyeti açıkladıktan sonra bunlar hakkında bir sebep-i nüzûl zikretmiştir.

¹⁰⁷ Mukâtil, a.g.e., vrk. 379b.

Örnek 1: Âdiyat 100/6-7-8-9-10-11

إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ إِنَّ رَبَّهُم بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ

İnsan Rabbine karşı son derece nankördür. Kendisi de buna tanıktır. Onun mala karşı aşırı derecede sevgisi vardır. Bilmez mi kabirlerde olanlar çıkarıldığında, Kalplerde olanlar ortaya konduğunda, yaptıklarının karşılığını göreceğini? Kuşkusuz Rableri o gün onların bütün yaptıklarından haberdardır.

Bu âyetler, Kurt b. Abdillâh b. Amr b. Nevfel el-Kureşî hakkında nazil olmuştur. Bu öyle bir adamdı ki, yalnız kendisi yer, kendini doyurur, kölesini aç bırakırdı. Kavmine de hiçbir şey koklatmazdı. Bundan dolayı Kurt'a, Benî Malik b. Kinâne lugatinde "nankör" anlamında كَرُود¹⁰⁸ denilirdi.¹⁰⁹

Örnek 2: Hümeze 104/1-2-3-4

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ

Mal toplayıp onu tekrar tekrar sayan, insanları arkadan çekiştirip, kaş göz hareketleriyle alay edenlerin (hümeze ve lümezenin) vay haline! Malının, kendisini ebedi yaşatacağını sanır. Hayır, andolsun ki, o hutame (cehennem)ye atılacaktır.

Bütün bu âyetler, Velîd b. Muğîre hakkında nazil olmuştur. Kendisi çok dedikoducu bir adamdı. İnsanlar, ona kibir ve gururundan ötürü lakaplar takıyorlardı. Velîd'in, biri Mekke'de, diğeri Taif'te iki bahçesi vardı ve yaz kış ürün verirdi. Yine kendisinin yedi oğlu vardı. Resûlullâh(s.a.v.)'a: "Vallahi malımı sağa sola dağıtsam ben yaşadıkça bitecek gibi değil. Nasıl olur da beni fakirlerle bir sayarsın?" deyince Resûlullâh(s.a.v.), ona: "Vallahi o malları sana veren, senden almasını da bilir" deyiverince içine bir kurt düştü. Hemen gidip altın, gümüş, arsa, bahçe, köle her ne varsa

¹⁰⁸ كَرُود : Tek başına yiyen, etrafındakilere bundan ikram etmeyen anlamına gelir. (Bkz. İbn Manzûr,

Lisânü'l-Arab, III, 381; Rağîb el-İsfahânî, Müfredât, s. 493.)

¹⁰⁹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 470b.

malını saymaya başladı. Sayım işlemini tamamlayınca Resûlullâh(s.a.v.)'a: "Ey Muhammed! Sen beni fakir sayıyorsun. Vallahi, bu malların tamamı ekmek olsa da bitmez" deyince Allah Teâlâ bu âyetleri inzâl buyurdu.¹¹⁰

Örnek 3: Leyl 92/19-20-21

وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى وَلَسَوْفَ يَرْضَى

Onun hiçbir kimseden beklediği herhangi bir karşılık da yoktur. Yüce Rabbinin rızasını kazanmak arzusundan başka. O kesinlikle ileride memnun olacaktır.

Hız. Ebû Bekir, bir gün Bilâl b. Rebâh'a rastladı. Efendisi Ümeyye b. Halef el-Cumahî, müslüman olduğundan dolayı ona işkence ediyor ve şöyle diyordu: "Muhammed'in dinini bırakıncaya kadar seni bırakmayacağım." Bilâl ise bu işkencenin altında sadece: "Allah bir, Allah bir" diyebiliyordu. Hız. Ebû Bekir, Ümeyye'ye: "Allah'a iman etti diye bir köleye neden bu kadar işkenceyi reva görüyorsun?" deyince, Ümeyye cevap olarak: "Onu sen ve arkadaşın(Resûlullâh) ifsad ettiniz. Madem ona acıdın, öyleyse onu benden satın al" dedi. Hız. Ebû Bekir, bunu kabul edince Ümeyye neye karşılık satın alacağını sordu. Ebû Bekir de Ümeyye'nin dininden bir köleye karşılık satın alabileceğini söyledi. Ümeyye bunu kabul edince Ebû Bekir, gidip bir köle satın aldı ve onu Bilâl'le takas yaptı. Alışverişten sonra da Bilâl'i azad etti. Ümeyye, Ebû Bekir'e: "Eğer sen, benden Bilâl'i bir okıyye altın karşılığı satın almak isteseydin onu sana verirdim" deyince Ebû Bekir, Ümeyye'ye: "Eğer sen benden onun için kırk okıyye altın isteseydin şüphesiz onu da verirdim" dedi.

Babası Ebû Kuhâfe, bundan rahatsız oldu ve oğluna: "Sen bilmez misin ki, her kavmin efendisi kendi içindendir. Azad edeceğin zaman, makam mevki sahibi soylu birini azad et. Zaten Bilal kara yüzlü bir zencidir" deyince Allah Teâlâ, bu âyetleri indirdi. Hız. Ebû Bekir, bununla da kalmadı. Sırf Müslüman olmaktan ötürü işkence gören dokuz kişiyi sahiplerinden satın alıp azad etti.¹¹¹

¹¹⁰ Mukâtil, a.g.e., vrk. 472a.

¹¹¹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 465b.

Örnek 4: Ali İmran 3/86-87-88-89

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرُّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ
أُولَٰئِكَ جَزَاءُهُمْ أَنْ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ
إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

İnandıktan, Peygamber'in hak olduğuna şehadet ettikten ve kendilerine açık deliller geldikten sonra, inkâra sapan bir milleti Allah nasıl doğru yola erdirtir? Allah zalimler güruhunu doğru yola iletmez. İşte onların cezaları, Allah'ın, meleklerin, insanların hepsinin laneti onların üzerlerindedir. Onlar bu (lanetin) içinde ebedi kalacaklardır. Kendilerinden ne bu azab hafifletilir, ne de yüzlerine bakılır. Ancak bundan sonra tevbe edip kendini düzeltenler başka. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.

Bu âyet grubu, İslâm'dan irtidâd etmiş olan on iki kişi hakkında inmiştir. Bunlar, bedevi kılığında Medine'den çıkıp Mekke'ye giderek kafirlere katıldılar. Tu'me b. İbrik, Mikyes b. Dabâbe el-Leysî, Benî Mürre'den Abdullah b. Enes b. Hatal el-Kureşî, Vecûc b. Eslet el-Ensârî, Ebû Âmir b. Numan er-Râhib ve Amr b. Avf oğullarından Cüllâs b. Süveyd'in kardeşi Haris bin Süveyd b. Sâmî el-Ensârî bunlardandır.

Daha sonra Haris, pişman bir şekilde ayrılıp tevbe etmek üzere bu gruptan ayrıldı. Kardeşi Cüllâs'a: "Resûlullâh(s.a.v.)'a sor bakalım, ben tevbe ettim kabul olacak mı? Kabul edilmezse Şam'a gideyim" diye haber yolladı. Cüllâs, Resûlullâh(s.a.v.)'a gelerek kardeşinin durumunu sordu. Ancak Resûlullâh(s.a.v.), ona bir mukabelede bulunmadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ bir istisnâda bulunarak Haris'in tevbesini kabul ettiğini bildirdi.¹¹²

¹¹² Mukâtil, a.g.e., vrk. 56a

Örnek 5: Meryem 19/77-78-79-80

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالاً وَوَلَدًا أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا وَنَرْتُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا

Âyetlerimiz inkar edip: “Bana yine mal ve çocuk verilecektir” diyeni gördün mü? O bilinmeyen (ahireti) mi biliyor, yoksa Rahman katından bir söz mü almıştır? Hayır, onun söylediklerini yazacağız ve onun azabını da iyice artıracacağız. Söyledikleri (malı ve çocuğu) Bize kalacaktır. Bize tek başına gelecektir.

Bu âyetler, Âs b. Vâil b. Hişâm b. Sa’d b. Said b. Amr b. Hasis b. Ka’b b. Lüeyy es-Sehmî hakkında nazil olmuştur. Habbâb b. Eret, bu şahsın yanında demirden kalıp ustalığı yapan bir işçiydi. Müslüman olan Habbâb, süs eşyası yapıp Âs’dan ücretini almaya gidince Âs, ona şu klasik soruyu soruyordu: “Siz demiyor musunuz ki cennette ipek, altın, gümüş ve devamlı hizmetçiler vardır.” Habbâb, bu soruya olumlu yanıt verince de Âs, ona Kur’an’daki mükafat-ceza hususuna inanmadığı için alaycı bir ifadeyle: “Öyleyse gel hesabımızı cennette görelim. Zira cennette bana buradakinden daha fazla mal verilecek sana borcunu ahirette öderim” diyordu.¹¹³ Sonraki âyetlerde Âs’ın durumu anlatılmaktadır.

D- BİR ÂYETİN BİR BÖLÜMÜ İÇİN SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETİ VERMESİ

Kur’an-ı Kerim’de öyle âyetler vardır ki, sadece belli bir kısmı için âyet nazil olmuştur. Bu durum iki kişinin arasında geçmiş olan diyalogdan, önemli bir olaydan ya da âyetle belli bir kısmı vurgulamak için nazil olmuştur. Birkaç örnekte bunu görelim:

¹¹³ Mukâtil, a.g.e., vrk. 235a.

Örnek 1: Kehf 18/28

وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا

Nefsini, sabah akşam O'nun rızasını kazanmayı dileyerek Rablerine yalvaranlarla birlikte olmaya alıştır. Dünya hayatının güzelliklerini isteyerek gözlerin onlardan sakın ayrılmasın. Kalbini Bizi anmaktan yoksun kıldığımız, kendi arzusuna uyan ve durumu aşırıya kaçmış olan kişilere uyma.

Bu âyette söz konusu olan şahıs, Uyeyne b. Hısn b. Huzeyfe b. Bedr b. Amr el-Fezârî'dir. Bir gün Resûlullâh(s.a.v.)'ın huzuruna girmişti. O sırada Peygamber(s.a.v.)'in yanında müezzin Bilâl b. Rebâh, Ammâr b. Yâsir, Süheyb b. Sinân, Habbâb b. Eret, Âmir b. Fûheyre, Ömer b. Hattâb'ın azatlısı-Bedir savaşında şehid edilen ilk müslüman olan-Mihca' b. Abdullah, Eymen b. Ümmü Eymen, bedevilerden de Ebû Hureyre ve Abdullah b. Mesud el-Hüzelî bulunuyordu. Bazılarının üzerinde terden rengi atmış elbiseler vardı.

Uyeyne, Resûlullâh(s.a.v.)'a: "Bizim de bir şerefimiz var. Yanına girdiğimizde buna önem göster. Bunu ve bunun gibileri biz gelince dışarı çıkar. Allah'a yemin olsun ki, onun ve elbisesinin kokusu bizi rahatsız ediyor. Biz çıktıktan sonra onların girmesine, izin ver. Yani bize ayrı, onlara ayrı meclisler oluştur da bizi bunlarla bir tutma." deyince Allah Teâlâ âyetin وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا kısmını inzâl buyurdu.¹¹⁴

Örnek 2: Bakara 2/256

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

¹¹⁴ Mukâtil, a.g.e., vrk. 224a-224b.

Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk, sapıklıktan ayırd edilmiştir. Artık her kim tâğutu inkar edip, Allah'a inanırsa, sağlam bir kulpa yapışmıştır ki, o hiçbir zaman kopmaz. Allah, her şeyi işitir ve bilir.

Resûlullâh(s.a.v.), cizye vergisini sadece Ehl-i Kitab'dan alıyordu. Ehl-i Kitab'dan olmayan Araplar, haraç vergisinden kurtulmak için isteyerek ya da istemeyerek İslâm'a girdiler. Sonunda Resûlullâh(s.a.v.), Bahreyn valisi Münzir b. Sâvâ'ya ve Hicr ehline onları İslâm'a davet eden bir mektup yazdı.

Mektupta: "Allah'ın Resulü Muhammed'den Hicr ehline... Selam hidâyete tabi olanlara olsun. Kim bizim şahadetimizi ikrar eder, kestiğimizi yer, kıblemize döner, dinimizi din sayarsa işte o kimse, hem Allah'ın hem de Resûlullâh(s.a.v.)'ın zimmetindedir. Eğer İslâm'a girerseniz, size teslim olduğunuz şey vardır. Hurmanın onda biri, buğdayın yirmide biri oranında vergi ile mükellefsiniz. Kim İslâm'ı kabul etmezse cizyesini öder" yazılıydı.

Bu mektubu alan Münzir de Resûlullâh(s.a.v.)'a cevaben şöyle yazdı: "Yazdığın mektubu Hicr ehline okudum. Kimi, müslüman oldu. Kimi ise İslâm'ı kabul etmedi. Yahudiler ve Mecusiler, İslâm'ı kabul etmeyip cizyeye razı oldular." Resûlullâh(s.a.v.) da bunu kabul etti. Bunu öğrenen Medineli münafıklar: "Muhammed, cizyeyi sadece Ehl-i Kitab'dan almakla emrolunduğunu iddia ediyordu. Hicr Mecusilerinin durumu ne olacak? Bunu almak için babalarımız ve kardeşlerimizle savaştı" deyince bu sözler Müslümanlara ağır geldi. Olayı Resûlullâh(s.a.v.)'a aktardıklarında Allah Teâlâ, bu âyetin لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ bölümünü indirdi.¹¹⁵

Örnek 3: Nisa 4/19

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبِينَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا

¹¹⁵ Mukâtil, a.g.e., vrk. 42a-42b.

Ey inananlar, kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir. Açıktan bir fuhuş işlemedikçe, verdiklerinizin bir kısmını geri almak için onları sıkıştırmayınız. Onlarla iyi geçininiz. Hoşlanmasanız da, olabilir ki sizin hoşlanmadığınız bir şeyde Allah bir çok hayır takdir etmiştir.

Bu âyetin baş kısmı yani *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا* bölümü, Haris b. Hazrec kabilesinden Mıhsan b. Ebî Kays b. Eslet el-Ensârî ve karısı Hind binti Sabre, Esved b. Halef el-Huzâî ve karısı Habîbe binti Ebî Talha, Manzûr b. Yesâr el-Fezârî ve karısı Melike binti Hârice bin Yesâr el-Mürrî hakkında nazil olmuştur. Burada zikredilen erkekler, babaları ölünce onların hanımlarıyla evlenmişlerdi. Ensar’dan iyi dost olan arkadaşlardan biri öldüğünde, diğeri ölenin mirasını almaya yönelirdi. Elbisesini, ölenin karısının üzerine atarak istesin ya da istemesin, ölenin ödediği kadar bir mehir vermek suretiyle onun evlilik hakkını yani nikah ukdesini eline alırdı. Kadın üzerine elbise atılmadan ailesinin yanına giderse kendisi için en yetkili kişi, yine kendisi olurdu.

Bu şahısların(babalarının hanımlarıyla evlenen kimselerin) hanımları, Resûlullâh(s.a.v.)’a geldiler ve: “Bizimle ilişkiye girmiyorlar, bize harcamada bulunmuyorlar, evlenmemiz için de bırakmıyorlar” dedikleri vakit Allah Teâlâ, söz konusu erkekler hakkında bu âyeti indirdi.¹¹⁶

Örnek 4: Fetih 48/27

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنِ شَاءَ اللَّهُ آمِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ
فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا

Kuşkusuz Allah, peygamberine o rüyayı bilfiil gerçekleştirdi. İnşallah Mescid-i Haram’a güven içerisinde, başlarınızı traş ederek ve saçlarınızı kısaltmış olarak korkusuzca gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. Bu rüyadan sonra da size, yakın bir fetih nasip edecektir.

¹¹⁶ Mukâtil, a.g.e., vrk. 69b.

Allah Teâlâ, Elçisine rüyasında Hudeybiye'ye çıkmadan önce Medine'deyken saçlarını kısaltıp tıraş ettiklerini gösterdi. Resûlullâh(s.a.v.) da bu rüyayı ashabına bildirdi. Sahabe, bu rüyayla sevinip bunu bir müjde saydılar ve bu sene Mekke'ye giremeyeceklerini anladılar. Ve Resûlullâh(s.a.v.)'ın rüyasının hak bir rüya olduğunu, Allah'ın, Mescid-i Haram'a girişlerini Hayber ganimetiyle değiştirdiğini anladılar. Bunun üzerine münafıklardan Abdullah b. Übeyy, Abdullah b. Risl ve Rifâa b. Tâbûh: "Vallahi, biz ne saçımızı kısalttık ne tıraş ettik ne de Mescid-i Haram'ı gördük" deyince Allah Teâlâ لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ kısmını indirdi.¹¹⁷

Örnek 5: Hucurat 49/11

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرَ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّنْ نِّسَاءٍ عَسَىٰ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sora fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte bu kimseler zalimlerdir.

Ka'b b. Mâlik el-Ensârî, bir arsa sınırında Abdullah b. Hadred el-Eslemî ile atıştı. Ka'b, ona: "Ey bedevî" deyince Abdullah da ona: "Ey Yahudi" dedi. Daha sonra oradan ayrılan Abdullah, bu durumu Resûlullâh(s.a.v.)'a haber verince Resûlullâh(s.a.v.), ona gâyet manidar bir şekilde: "Belki sen de ona Yahudi demişsindir" deyiverdi. Abdullah'ın: "Evet, ona Yahudi dedim. Zira o bana bedevi diye lakap taktı. Ben de ona kızdım" demesi üzerine Resûlullâh(s.a.v.): "Allah, tevbelerinizi kabul edinceye kadar bana gelmeyin" dedi. Bu sözler üzerine kendilerini mescidin direklerine bağladılar. Nihâyet Allah Teâlâ, onlar hakkında âyetin وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ bölümünü indirdi.¹¹⁸

¹¹⁷ Mukâtil, a.g.e., vrk. 389b-390a.

¹¹⁸ Mukâtil, a.g.e., vrk. 393a.

İKİNCİ BÖLÜM

SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETLERİ İÇİN KULLANDIĞI TERİMLER

Hadis, tefsir ve tarih kitaplarında, sebab-i nüzûl rivâyetleri zikredilirken kullanılan rivâyet kalıbı önemlidir. Bu kalıplara bakarak âyetin gerçek ya da ona en yakın nüzûl sebebi hakkında bir şeyler söylemek mümkün hale gelmektedir. Bu başlık altında müfessirin, sebab-i nüzûl rivâyetlerini aktarırken hangi terimleri, nerede ve nasıl kullandığını inceleyeceğiz. Aşağıda da görüleceği üzere Mukâtil, burada iki metot izlemiş, sebab-i nüzûl terimlerini bazen âyetin başında bazen de sonunda zikretmiştir. Her ne kadar terimler arasında benzerlik olsa da kullanıldığı yer açısından ve de Arap dilinden kaynaklanan nüanslar fark edilecektir.

I- RİVÂYETİN BAŞINDA KULLANDIĞI TERİMLER

Mukâtil b. Süleyman, âyetin tefsirine başlamadan evvel aşağıdaki terimleri kullanmak suretiyle sebab-i nüzûlü zikreder. Böylece müfessir, âyetle ilgili gizli kalmış yönleri ve kastedilenin ne olduğunu ortaya çıkararak olaya genişlik kazandırır. Bu tür siğalar, aynı kökten olmakla birlikte kalıp farklılığından ötürü farklı başlıklar altında incelenip örneklendirilecektir.

A- BU ÂYET HAKKINDA NAZİL OLDU (نزلت في ...)

Mukâtil, bu siğayı kullanıp, peşinden bazen sarih isimler bazen de müphem isimler verebilmektedir. Bu değişkenlik, müfessirin rivâyeti alışında ve naklinde ortaya çıkan farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Örnek 1: Bakara 2/221

وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَآمَّةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

İnanıncaya kadar Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyiniz. İnanmış bir cariyeye, hoşunuza gitse dahi Allah'a ortak koşan kadından daha hayırlıdır. İnanmış kadınları da, inanıncaya kadar Allah'a ortak koşan erkeklerle evlendirmeyin. İnanmış bir köle, hoşunuza gitse dahi Allah'a ortak koşan birisinden daha hayırlıdır. Ortak koşanlar ateşe çağırırlar, Allah ise cennete ve bağışlanmaya çağırır. Öğüt alsınlar diye insanlara âyetlerini açıklar.

Bu âyet, Ebû Mersed el-Ganevî ve Annâk el-Kureşîyye hakkında inmiştir. Ebû Mersed, salih, dinine bağlı bir kimseydi. O sırada müşrikler Mekke'de bazı müslümanları esir alıyorlardı. Ebû Mersed, gizlice Mekke'ye gitmek üzere Medine'den ayrılıyor; kimseler görmesin diye gece yol tutup, gündüz dağlara saklanıyordu. Mekke'ye her gelişinde geceleyin Müslümanları araştırıyordu. Müşrikler, gündüzün onları kızgın güneşin altına, dışkılarının yanına bırakınca Ebû Mersed, oradaki müslümanlardan birini omzuna yüklenip Mekke dışına çıkararak keskin bir taşla bağlarını çözüyor ve onu Medine'ye getiriyordu. Ebû Mersed, bunu adet edinmişti. Bir gün yine Mekke'ye geldi ve orada Cahiliye döneminde gidip geldiği, ilişkiye girdiği Annâk adlı kadınla karşılaştı. Annâk ona: "Bir ihtiyacın yok mu?" diye sorunca Ebû Mersed: "Allah, zinayı haram kıldı" diye cevap verdi.

Ebû Mersed'den umudunu kesen Annâk, onu Mekkelî kafirlere gammazladı. Kafirler onu aramaya başladılar. Ebû Mersed, bir ağacın içine saklandı da müşrikler onu bulamadılar. Oradan ayrıldıklarında yine birkaç müslümanı yüklenip Mekke dışına çıkardı, orada bağlarını kesip Medine'ye döndü. Resûlullâh(s.a.v.)'a gelip olayı anlattı ve şöyle dedi: "Seni hak ile gönderene yemin olsun ki, eğer ben ağaçta gizlenirken bu Müslümanları alıp götürseydim, şüphesiz yapardım." Resûlullâh(s.a.v.) ise: "Rabbine

şükret ki, seninle müşrikler arasına perde indirmiş” dedi. Son olarak Ebû Mersed, Resûlullâh(s.a.v.)’a: “Ben Annak’ı seviyorum. Cahiliye devrinde aramızda bir ilişki vardı. Onunla evlenmeme izin verir misin? Zira o da beni seviyor” deyince bu âyet indi.¹¹⁹

Örnek 2: İsra 17/76

وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبُثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا

(Ey Muhammed!) Yakında seni yurdundan çıkarmak için, muhakkak ki rahatsız edecekler ve o takdirde onlar da senin ardından pek az kalacaklardır.

Bu âyet, Huyeyy b. Ahtab ve Yahudiler hakkında nazil olmuştur. Bunlar, Resûlullâh(s.a.v.)’ın Medine’ye gelişini pek hoş karşılamadılar ve sürekli ona hased ettiler. Resûlullâh(s.a.v.)’a diyorlardı ki: “Ey Muhammed! Sen de biliyorsun ki burası peygamber toprağı değildir. Resul ve nebilerin geldiğı topraklar, Şam bölgesindeki Mahşer topraklarıdır. Sen ne zaman gördün ki Allah, Tihâme’den bir peygamber göndermiş? Eğer sen de peygamber isen, haydi Şam bölgesine git. Tabi, seni Rumlara mağlup olacak olmanın korkusu alıkoyuyor. Peygamberlik iddianda haklı isen, Allah daha evvel peygamberlerini tuzağı düşmekten koruduğı gibi seni de koruyacaktır.”

Resûlullâh(s.a.v.), bu sözler üzerine Şam tarafına yola çıktı. Ashabına bu husustaki ciddiyetini göstermek için Zülhuleyfe’ye kadar üç mil¹²⁰ boyunca ordunun başında ilerledi. Nihâyet Cebrâil, bu âyeti getirdi ve Resûlullâh(s.a.v.) da bu seferinden geri döndü.¹²¹

Örnek 3: Mutaffifin 83/29

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ

¹¹⁹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 35b-36a.

¹²⁰ Mil(Hâşimî mili): dört bin zira’ miktarında bir uzunluk birimi.(Bkz: Mu’cemu’l-Vasît, s. 894.)

¹²¹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 217b-218a.

Doğrusu o suç işleyenler inananlara gülüyorlardı. Onlara uğradıkları vakit birbirlerine göz kırptıyorlardı.

Bu âyet, Ali b. Ebî Talib ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bunlar, Resûlullâh(s.a.v.)'ın yanına giderken her gün münafıkların ve Yahudilerin yanından gelip geçerlerdi. İşte Yahudi ve münafıklar, bunları görünce alay ederler, haklarında ileri geri konuşurlar, onlara gülerlerdi. Dönüşlerinde yine aynı olay tekrarlanır, yine gülerlerdi.

Abdullah b. Netîl, bir gün Bidat b. el-Akra' ile karşılaştı ve ona: “Bugün, Asla'ı gördüğümüzü ve neye güldüğümüzü biliyor musun?” diye sorunca Bidat, ona sebebini sordu. Abdullah da şöyle dedi: “O, önlerinde yürüyordu. Diğerleri ise onu geçmeksizin arkasından yürüyorlardı. Sanki onlara yolu gösteriyordu.” Ebû Bekir, bu sözleri duyunca O'na ve yanındakilere ağır geldi. Bundan dolayı yollarını değiştirip başka bir yoldan gittiler. Bu olay üzerine bu âyet indi.¹²²

Örnek 4: Nisa 4/58

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla işiten, hakkıyla görendir.

Bu âyet, Kabe'nin anahtarlarından sorumlu olan Osman b. Talha b. Abdillâh el-Kureşî hakkında inmiştir. Abbas b. Abdilmuttalib, Resûlullâh(s.a.v.)a dedi ki: “Hicâbe ve sikâye vazifesini bize ver ki, insanlar arasında üstün, efendi olalım.” Mekke fethedilince Abbas anahtarları Osman'dan aldı. Bunu üzerine Osman b. Talha, Resûlullâh(s.a.v.)'a: “Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsan anahtarları bana verirsin” deyince o da anahtarları Osman'a verdi. Daha sonraları üç defa anahtar ondan aldı ve Kabe'yi tavaf etti. Neticede Allah Teâlâ, bu âyeti indirdi. Bunun üzerine

¹²² Mukâtil, a.g.e., vrk. 456b.

Resûlullâh(s.a.v.), Osman’a anahtarları verirken: “Allah’ın emin kılmasıyla bunu al” dedi. Abbas ise: “Sikâyeyi bize hicâbeyi başkalarına verdin” deyince Resûlullâh(s.a.v.), Abbas’a: “Bildığınız şeyi verip, bilmediğinizi vermediğimden ve de bunda sizin için bir ecir olduğuna razı değil misiniz?” şeklinde bir soru yöneltti. Abbas, buna olumlu yanıt verince Peygamber(s.a.v.) de: “Siz, insanlara bu şekilde üstünlük kuruyorsunuz, onlar size değil” dedi.¹²³

Örnek 5: Maide 5/87

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

Ey iman edenler! Allah’ın size helal kıldığı temiz şeyleri haram saymayın. Ve aşırı da gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.

Bu âyet, içlerinde Ali b. Ebî Tâlib, Ömer b. Hattâb, İbn Mesud, Ammâr b. Yâsir, Osman b. Maz’un, Mikdâd b. el-Esved, Ebû Zer el-Gıfârî, Selmân el-Fârisî, Huzeyfe b. el-Yemân, Ebû Huzeyfe’nin azadlısı Sâlim ve adı verilmeyen biri için inmiştir. Bunlar, Osman b. Maz’un’un evinde toplandılar ve şöyle dediler: “Gelin, kendimize yemeyi, içmeyi, güzel giysiyi ve kadınları haram kılalım.” Bazıları, erkeklik organını kesmeye, kıldan elbise giymeye, ruhban hayatı yaşamak için binalar inşa etmeye kadar aşırı ve farklı görüşler ileri sürdüler.

Cebrâil geldi ve bu olayı Resûlullâh(s.a.v.)’a haber verdi. Resûlullâh(s.a.v.), hemen Osman’ın evine vardı. Ancak onları bulamadı. Orada bulunan Osman’ın karısına: “Osman ve arkadaşları hakkında bana gelen haberler doğru mu?” diye sorunca O da Resûlullâh(s.a.v.)’a olayın mahiyetini sordu. Resûlullâh(s.a.v.), olayı anlatınca, Osman’ın karısı, hem onu yalanlamaktan hem de eşinin sırlarını ifşâ etmekten çekindi ve Resûlullâh(s.a.v.)’a: “Osman sana bir şey demişse sana doğru söylemiştir. Yok eğer Allah sana bir şey haber vermişse durum tıpkı Allah’ın haber verdiği gibidir” dedi. Resûlullâh(s.a.v.) giderken Osman’ın karısına: “Kocana gelince şöyle söyle: Sünnetimi sünnet kabul etmeyen, kurbanımızı kesmeyen, kestiğimizden yemeyen bizden değildir.

¹²³ Mukâtil, a.g.e., vrk. 74a.

Giyinmek, yemek yemek, kadınlarla birlikte olmak sünnetimizdendir. Kocana böylece bildir. Ve ona son olarak de ki: Sünnetimden yüz çeviren benden değildir” dedi.

Osman ve arkadaşları eve dönünce karısı ona Resûlullâh(s.a.v.)’ın dediklerini söyledi. Bu sözleri işiten Osman: “Allah’a yemin olsun ki, Resûlullâh(s.a.v.) tebliğini yapmıştır” dedi. Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.¹²⁴

B- BU ÂYET...HAKKINDA NAZİL OLDU. (نزلت هذه الآية في ...)

Bu rivâyet teriminin diğerinden farkı, sadece sîğadaki “âyet” lafzının açıkça zikredilmiş olmasıdır. Yoksa fark eden ve önceki sîğayla anlam farklılığı yaratan herhangi bir durum söz konusu değildir.

Örnek 1: Abese 80/17

قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ

O kahrolası insan, ne nankör şey.

Bu âyet, Uteybe b. Ebî Leheb b. Abdilmuttalib hakkında inmiştir. Uteybe, babası Ebû Leheb’e bir sebeple kızmıştı. Resûlullâh(s.a.v.)’a gelerek iman etti. Babası, buna razı oldu, onunla uzlaştı, onu çekip çevirdi ve ticari kervanlarla Şam tarafına gönderdi. Ebû Leheb, bir gün şöyle dedi: “Muhammed’e söyleyin, Uteybe kafir oldu.” Resûlullâh(s.a.v.) bunu işitince: “Allahım! Ona köpeklerini ona musallat et de onu yesinler” dedi. Uteybe, bir gece yol üzerinde bir yerde konakladığı sırada bir aslan gelip onu yedi.¹²⁵

Örnek 2: Enfal 8/27

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخَوْفُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخَوْفُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

¹²⁴ Mukâtil, a.g.e., vrk. 100b-101a.

¹²⁵ Mukâtil, a.g.e., vrk. 453b.

Ey inananlar, Allah'a ve Peygamber'ine ihanet etmeyin; bile bile emanetlerinize de hainlik etmeyiniz.

Bu âyet, Ebû Lübâbe hakkında inmiştir. Asıl adı, Mervân b. Abdilmünzir el-Ensârî'dir. Resûlullâh(s.a.v.), on bir gün boyunca Kurayza Yahudileri'ni muhasara edince daha fazla dayanamayan Kurayzalılar, kadınlarının ve kızlarının Şam arazisindeki Ezruât ve Erîhâ'ya gitmelerine izin verilmesi mukabilinde tıpkı Benî Nadîr kabilesi gibi anlaşılmaya razı oldular. Ancak Resûlullâh(s.a.v.), Tevrat'taki hüküm ne ise onu kabul edeceğini söyledi. Yahudiler, bu teklifi reddettiler ve Ebû Lübâbe'yi istediler. Zira Ebû Lübâbe onların yeminlisiydi ve onlara nasihatta bulunurdu.

Resûlullâh(s.a.v.), Ebû Lübâbe'yi onlara gönderdi. Yahudiler, Ebû Lübâbe'ye: "Sen, olsan Muhammed'in hükmüne razı olur musun?" dediklerinde Ebû Lübâbe, razı oldukları takdirde boğazını işaret ederek sonlarının idam olduğunu söyledi ve ekledi: "Asla Muhammed'in hükmüne razı olmayın". Onlar da Ebû Lübâbe'ye uydular. Ebû Lübâbe ve oğlu Mühim, Müslümanları kandırdı ve ihanet etti. Bunun üzerine Ebû Lübâbe hakkında bu âyet nazil oldu.¹²⁶

Örnek 3: Kalem 68/7

إِذَا تُلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

Ona, âyetlerimiz okunduğu zaman, "eskilerin masalları" der.

Bu âyet, Nadr b. el-Haris b. Alkame hakkında nazil olmuştur. Nadr, Hire'ye gitmişti. Orada Rüstem ve İsfendiyar'ın hikayelerini yazıp döndü. Kafirlerle: "Muhammed size ne anlatıyor?" diye sorunca onlar da: "Eski insanların, ilk devirlerin hikayelerini, efsanelerini anlatıyor" dediler. Nadr da: "Muhammed'in anlattığı şeylerin benzerini ben de anlatırım" deyince bu âyet nazil oldu.¹²⁷

¹²⁶ Mukâtil, a.g.e., vrk. 138a-138b.

¹²⁷ Mukâtil, a.g.e., vrk. 431b.

Örnek 4: Naziat 79/38

فَأَمَّا مَنْ طَغَىٰ وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

Azanlara ve dünya hayatını tercih edenlere gelince,

Bu âyet, Ümeyye b. Halef, Nadr b. el-Haris, Hubeyb b. Abdiyaleyl, Utbe ve Uteybe b. Ebî Leheb, Mus'ab ve kardeşi Ebû'd-Dûm b. Umeyr hakkında inmiştir. Mus'ab ve kardeşi dışındakiler kafirdiler. Bunlar, çölde bedevilerden birine ait kaybolmuş bir deve bulduklarında onu boğazlayıp, bölüşürlerdi. Kurada Mus'ab ve kardeşine iki pay düştü. Ancak Mus'ab, Allah'ın huzurunda olduğunu hatırlayarak ve kıyamette Allah'ın onu hesaba çekeceği korkusuyla: “Benim ve kardeşimin payı sizin olsun” deyince Ümeyye b. Halef bunun sebebini sordu. Mus'ab da: “Allah'ın beni bundan ötürü hesaba çekmesinden korkuyorum” dedi. Ümeyye: “Getir, ahirette ilahının yanında ben senin günahını üstleneyim” dedi. Musab'ın bu durumu ve bu konuşma Kureyş arasında yayıldı. Neticede bu âyet nazil oldu.¹²⁸

Örnek 5: Saff 61/2

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ

Ey inananlar, niçin yapmadığınız şeyi söylüyorsunuz?

Bu âyet, Ensâr, Evs ve Hazrec hakkında inmiştir. Abdullah b. Revâha da bunlardandır.¹²⁹ Müfessirimiz, bu âyetin sebeb-i nüzûlüyle ilgili olarak sadece isim vermekle yetinmiştir.

¹²⁸ Mukâtil, a.g.e., vrk. 452b.

¹²⁹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 422b.

C- ALLAH HAKKINDA BU ÂYETİ İNDİRDİ (أنزل الله في ...)

Bu başlık altında da yine müfessirimizin sebep-i nüzûl olarak tespit etmiş olduğu rivâyetler vardır. Bu siğayı genelde âyetlerin baş tarafında kullanmıştır. Pek örneği olmamakla birlikte genelde kısa rivâyetleri bu siğa ile ifade etmiştir.

Örnek 1: Ahzab 33/40

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

Muhammed, sizin adamlarınızdan hiçbirinin babası değildir. Ama Allah'ın Resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkiyle bilendir.

Allah Teâlâ, bu âyeti çevresindekilerin: “Muhammed, oğlu(Zeyd bin Harise)nun karısıyla evlendi” demelerinden ötürü bu tabuyu yıkmak için inzâl buyurdu.¹³⁰

Örnek 2: Müddessir 74/31

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيَقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزِدَّادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ

Biz o ateşin muhafızlarını hep melekler yaptık. Bunların sayılarını da ancak kâfirler için bir imtihan kaldık ki, kendilerine kitap verilenler kesin bilgi edinsinler, iman edenlerin de imanı artsın. Kendilerine kitap verilenler ve müminler şüpheye düşmesinler. Kalplerinde hastalık bulunanlarla kâfirler de: "Allah bu misalle ne demek istedi?" desinler. İşte böyle, Allah dilediğini şaşırtır, dilediğini de yola getirir. Rabbinin ordularını ancak Rabbin bilir. Bu, insanlar için uyarıdan başka bir şey değildir.

Allah Teâlâ, Ebû Cehil ve Ebû'l-Eşeddeyn'in: “Muhammed'in ordusu olsa olsa ancak on dokuz kişidir” demelerinden ötürü ordusunun sayısını ancak kendisinin bilebileceğini ihsâs ettirmek için bu âyeti inzâl etti.¹³¹

¹³⁰ Mukâtil, a.g.e., vrk. 323b.

Örnek 3: Ali İmran 3/149

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنِ تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَقْلِبُوا خَاسِرِينَ

Ey inananlar, inkar edenlere uyarsanız, onlar sizi eski günlerinize götürürler. Böylece kaybedenlerden olursunuz.

Allah Teâlâ, bu âyeti müslümanlar mağlubiyete uğradığı vakit münafıkların: “Kardeşlerinize dönün, onların dinine girin” demeleri sebebiyle inzâl etmiştir.¹³²

D- BU ÂYET...DEDİKLERİNDEN DOLAYI İNDİ (... نَزَلَ فِي قَوْلِهِمْ)

Burada kullanılan terime baktığımızda müfessirimizin, kesin bir sebep belirtmek yerine genel ifadeler kullanarak sebep belirtme yoluna gittiği görülmektedir.

Örnek 1: Enbiya 21/7

وَمَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

(Ey Muhammed!) Biz, senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkek(peygamber)ler gönderdik. Bilmiyorsanız kitap ehli olanlara sorun.

Mekkeliler, bir insanın peygamber olacağına inanmadıkları için Resûlullâh(s.a.v.)’ın nübüvvetini tasdik etmiyor: “Bu mu Allah’ın gönderdiği elçi? O da bizim gibi yiyip içiyor. Allah, niye meleklerden bir elçi göndermiyor ki” diyorlardı. İşte böyle konuşmaları sebebiyle bu âyet indi.¹³³

Örnek 2: Furkan 25/9

انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا

¹³¹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 442a.

¹³² Mukâtil, a.g.e., vrk. 61a.

¹³³ Mukâtil, a.g.e., vrk. 246b.

Ey Peygamber bak, nasıl böyle örnekler verip sapıttılar. Artık onlar hiçbir çıkış yolu bulamazlar.

Bu âyet müşriklerin: “Muhammed’e sihir yapılmış. O mecnundur” demeleri sebebiyle inmiştir.¹³⁴

Örnek 3: Furkan 25/10

تَبَارَكَ الَّذِي إِن شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِّنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَيَجْعَلْ لَكَ قُصُورًا

Dilerse sana bunların dediklerinden daha iyisini, içlerinden ırmaklar akan bahçeleri verebilecek ve senin için köşkler yapabilecek olan Allah ne yücedir!

Bu âyet de müşriklerin: “Yahu bu Muhammed’e gökten bir hazine indirilmeli değil miydi? Ya da onun istediğini yiyebileceği bir bağı bostanı olmalı değil miydi?” demelerinden ötürü inmiştir.¹³⁵

II- RİVÂYETİN SONUNDA KULLANDIĞI TERİMLER

Mukâtil b. Süleyman, tefsirinde sebab-i nüzûl rivâyetlerini sunarken, bu rivâyetin sebab-i nüzûl rivâyeti olduğunu bize gösteren bazı terimleri de rivâyetin sonunda kullanmıştır. Rivâyet sonunda kullandığı terimler, genellikle, فَنَزَلَتْ ya da فَنَزَلَ اللَّهُ gibi “fâû’s-sebebiyye” kullanılan ifadelerle gelmiştir. Bu sigaların kullanıldığı rivâyetlerin sebab-i nüzûl olması ihtimâli önceki gruba göre daha fazladır.

A- ŞU OLAY VUKU BULDU DA ALLAH BU ÂYETİ İNDİRDİ

(فَنَزَلَ اللَّهُ)

Bu sebab-i nüzûl terimi, genelde bir vaka anlatımı sözkonusu olduğunda kullanılmıştır. Tefsirin geneline baktığımızda, sebab-i nüzûl rivâyetlerinin sonunda en

¹³⁴ Mukâtil, a.g.e., vrk. 275a.

¹³⁵ Mukâtil, a.g.e., vrk. 275b.

fazla bu terimin kullanıldığı görülmektedir. Bu terimin kullanıldığı rivâyetleri, gerçeğe en yakın olan rivâyetler olarak kabul etmemiz mümkündür. Zira zikredilen yer, şahıs ve zaman bilgileri gayet nettir.

Örnek 1: Ra'd 13/31

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلُّمٌ بِهِ الْمَوْتَىٰ بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَتَأَسَّ الَّذِينَ آمَنُوا أَن لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهْدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِّن دَارِهِمْ حَتَّىٰ يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ

Keşke dağların yürütüldüğü veya yeryüzünün parça parça edildiği yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'an olsaydı... Doğrusu bütün işler, Allah'a âittir. İnananlar, dilediği takdirde Allah'ın bütün insanları doğru yola ileteceğini hâlâ anlamadılar mı? Allah'ın sözü yerine gelinceye kadar, inkâr edenlere yaptıkları işler dolayısıyla herhangi bir musibetin dokunması veya evlerinin yakınına bir felaketin inmesi sürecektir. Allah, asla sözünden dönmez.

Ebû Cehl b. Hişâm el-Mahzûmî, Resûlullâh(s.a.v.)'a : “Ey Muhammed! Eğer iddia ettiğin gibi bir peygambersen, tıpkı Davud'a bu imkanın sağlandığı gibi, sen de Kur'an'ınla şu Mekke dağlarını yerinden oynat, yürüt de onun yerine tarlalar ekelim, ticarethaneler edinelim.” deyince Resûlullâh(s.a.v.) : “Ben buna güç yetiremem.” diye cevap verdi.

Ebû Cehl : “Peki, öyle olsun. Eğer peygamber olduğunu iddia ediyorsan, tıpkı Süleyman'a verildiği gibi sen de şu rüzgarı emrimize ver de ona binelim, işlerimizi görmek için Şam'a gidelim. Aynı gün geri dönelim. Yolun uzun oluşu bize zorluk veriyor. Herhalde sen Rabbin katında Süleyman'dan da aşağı değildir. Zira Süleyman ve yanındakiler, sabah rüzgara biniyorlar ve bir günde bir aylık yola gidiyorlar.” deyince Resûlullâh(s.a.v.) : “Buna da gücüm yetmez.” diye cevap verdi.

Ebû Cehl, son olarak : “Peki öyle olsun. Eğer peygamber olduğunu iddia ediyorsan, bize ölmüş ecdâdımızdan iki ya da üç kişiyi, mesela Kusayy b. Kilâb'ı dirilt de, ölümden sonra olacak diye haber verdiğin şeyler, gerçek mi yoksa boş şeyler mi bir soralım. Zira İsa'nın kavmine böyle yaptığını sen bize haber verdin. Herhalde Allah

katında değerin, İsa'dan daha düşük değildir.” dediğinde Resûlullâh(s.a.v.), yine aynı tür bir cevap verdi ve : “Buna da imkanım yok” dedi. Bunun üzerine Ebû Cehil : “Eğer bunları yapamayacaksan, sen ilahlarımızı diline dolamışken yanına asla yakalaşmayacağım ve seninle ülfet etmeyeceğim.” dedi. Allah Teâlâ, sözkonusu konuşma üzerine bu âyeti indirdi.¹³⁶

Örnek 2: İsra 17/60

وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَنُخَوِّفُهُمْ
فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا طُغْيَانًا كَبِيرًا

Hatırla, Biz sana: Kuşkusuz Rabbin insanları çepeçevre kuşatmıştır” demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı da, Kur'an'da lanetlenmiş ağacı da sırf insanları deneme aracı kıldık. Biz onları korkutuyoruz, fakat bu, onların aşırı taşkınlıklarından öteye gitmez.

Cenab-ı Allah, bu âyette zakkum ağacını zikredince Ebû Cehil dedi ki: “Ey Kureyşliler! Muhammed, sizi zakkum ağacıyla korkutuyor. Siz bilmez misiniz ki, ateş ağacı yakar. Muhammed ise ateşin ağaç bitirdiğini iddia ediyor. Zakkum nedir bilen var mı?” Bu soruyu Abdullah b. Zeba'rî es-Sehmî şöyle cevaplandırdı: “Zakkum, Berberî lisanında hurma ve köpük anlamına gelir.” Ebû Cehil, bu cevabı alınca oradaki cariyeye hurma getirmesini emretti. Hurma getirilince etrafındakilere: “Muhammed'in sizi korkuttuğu bu zakkumdan yiyin” dedi. Allah Teâlâ, bu sözler üzerine bu âyeti inzâl buyurdu.¹³⁷

Örnek 3: Ahzab 33/59

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ
غَفُورًا رَحِيمًا

¹³⁶ Mukâtil, a.g.e., vrk. 185b.

¹³⁷ Mukâtil, a.g.e., vrk. 216a.

Ey Peygamber, eşlerine, kızlarına ve müminlerin hanımlarına söyle, dış elbiselerini üzerlerine salsınlar. Böyle yapmaları onların tanınıp eziyet edilmemeleri için daha uygundur. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.

Muhâcirler, Medine'ye hicret ederlerken yanlarında hanımları ile gelmişlerdi. Bunlar, Ensâr'a misafir olunca evler dar gelmeye başladı. Kadınlar, ihtiyaçlarını gidermek üzere geceleyin hurmalığa gidiyorlardı. İşte bu esnada bazı fırsatçılar, kadınları gözlüyor, onlara tariz ve tacizde bulunuyorlardı. Eğer kadın istediği üzere ilişkiye girerse ücretini veriyorlardı. Böylece bu adamlar da ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Eğer kadın, iffetli ise çılgılık atarak kendini kurtarmaya uğraşıyor, neticede adam da bırakıp gidiyordu. Bu erkekler de zaten cariyelerle ilgileniyorlardı. Ama gece vakti, hür kadınla cariye birbirinden ayırt etme imkanı söz konusu olmuyordu. Müminlerin hanımları, kocalarına bu durumu ve zinâkâr erkekler sebebiyle karşılaştıkları sıkıntıları anlattılar. Kocaları da bu konuyu Resûlullâh(s.a.v.)'a aktarınca Allah Teâlâ, bu âyeti inzâl buyurdu.¹³⁸

Örnek 4: Ali İmran 3/23

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِّنْهُمْ وَهُمْ مُّعْرِضُونَ

Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Onlar aralarında hüküm vermek için Allah'ın Kitab'ına çağırıyorlar, sonra onlardan bir grup bunu kabul etmeyip yüz çeviriyor.

Resûlullâh(s.a.v.), bir gün içlerinde Ka'b b. Eşref, Kab b. Üseyd, Mâlik b. Dayf, Yahya b. Amr, Numan b. Evfâ, Ebû Yâsir b. Ahtab ve Ebû Nâfi b. Kays'ın bulunduğu topluluğa: "İslâma girin, hidâyet bulun. Küfre dalmayın" deyince onlar cevaben: "Biz, sizden daha fazla doğru yoldayız ve daha lâyığız. Allah Teâlâ, Musa'dan sonra peygamber göndermedi ki." Bunun üzerine Resûlullâh(s.a.v.), onlara: "Söylediğim şeylerin doğru olduğunu bildiğiniz halde niye yalanlıyorsunuz? Çıkarın Tevrât'ı hem siz

¹³⁸ Mukâtil, a.g.e., vrk. 325b.

hem ben araştıralım. Zaten onun içinde benim nebî ve resûl olduğum yazıyor” dedi. Tabii ki bunu da kabul etmediler. Allah Teâlâ, bu olay üzerine bu âyeti inzâl buyurdu.¹³⁹

Örnek 5: Nisa 4/65

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

Hayır! Rabbine andolsun ki iş bildikleri gibi değil, onlar aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olamazlar.

Benî Esed b. Abdiluzza kabilesinden Zübeyr b. Avvâm ve Benî Esed kabilesinin anlaşmalı kabilesi olan Müzhic kabilesinden Hâtıb b. Ebî Beltea el-Ansî bir su meselesi hakkında Resûlullâh(s.a.v.)’a şikâyetle bulundular. Zübeyr’in arazisi, Hâtıb’ın arazisinin yukarısındaydı. Araziyi sel basmıştı. Resûlullâh(s.a.v.), Zübeyr’e: “Sen arazini sula, sonra da suyu komşunun arazisine akıt” demişti. Hâtıb, buna kızdı ve Resûlullâh(s.a.v.)’a: “Zaten o, senin halaoğlun” deyiverdi. Bu sözleri işiten Peygamber(s.a.v.)’in vechesi değişti. Hâtıb, daha sonra Mikdâd b. el-Esved el-Kindî’nin yanına geldi. Mikdâd: “Ey Ebî Beltea, hüküm kimin lehine çıktı?” diye sorunca Hâtıb da: “Ne olacak halasının oğlunun lehine çıktı” dedi ve ağzını yüzünü eğdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurdu.¹⁴⁰

B- ŞÖYLE BİR OLAY OLDU VE BU ÂYET İNDİ. (فَرَلت)

Müfessirin rivâyet sonlarında kullandığı diğer bir terim ise budur. Bir önceki terim hakkında söylediklerimiz, bu konu hakkında da geçerlidir. Öncesinde olay anlatılmakta ve sonuç olarak da bu ayetin indiği vurgulanmaktadır. Şimdi örneklere bir göz atalım:

¹³⁹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 50a.

¹⁴⁰ Mukâtil, a.g.e., vrk. 75a.

Örnek 1: Kevser 108/3

إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْآبَرُ

Doğrusu her türlü iyilikten yoksun olacak kişi, asıl sana düşmanlık edendir.

Resûlullâh(s.a.v.), bir gün Mescid-i Haram'ın Benî Sehm b. Amr b. Hasîs kapısından girdi. Bir grup Kureyşli, orada oturuyordu. Resûlullâh onların yanında oturmadan Safâ kapısından çıkıp gitti. Girerken görmedikleri halde, çıkarken ona bakıp durdular. Safâ kapısından çıkarken, tam o sırada Kabe'ye girmekte Âs b. Vâil'le karşılaştı. O günlerde Resûlullâh(s.a.v.)'ın oğlu Abdullah vefat etmişti. Araplarda bir adam ölüp de ardından kendisine varis olacak oğul bırakmazsa ona “ebter” denilirdi. Âs, Makâm-ı İbrâhim'e vardığında ona kiminle karşılaştığı sorulunca o da “ebter”le karşılaştığını söyledi. Bunun ardından bu âyet indi.¹⁴¹

Örnek 2: Hadid 57/18

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ

Kuşkusuz sadaka veren erkekler ve kadınların ve Allah'a güzelce ödünç verenlerin yaptıkları sevapları kat kat artırılır. Onlar için büyük bir ödül vardır.

Resûlullâh(s.a.v.), ashabına sadakayı emretmiş ve bundaki büyük sevaba insanları özendirmişti. Ensâr'dan Ebû Dahdâh, bu mükafatı duyunca şöyle dedi: “Ey Allah'ın Elçisi! Bahçemi Allah'a ve Resulü'ne sadaka olarak bağışladım.” Bahçesine geldiğinde karısı Ümmü Dahdâh oradaydı. Daha hurmalığın bahçesine girmeden karısına: “Ey Ümmü Dahdâh! Bahçeyi Allah ve Resulü'ne sadaka ettim. Tut şu çocukların elinden de onları duvarın dışına çıkar” dedi. Dışarı çıktıklarında başlarına güneş vurunca çocuklar ağlamaya başladılar. Anaları, çocuklarına: “Ağlamayın, babanız duvarını ve bahçesini Allah'a sattı” dedi. Bu durumu öğrenen Resûlullâh şöyle dedi: “Ne kadar salkımı yerlerde sürünen hurma dalı varsa, onların bir benzerinin de cennette Ebû Dahdâh için olduğunu gördüm.” Bu olay hakkında bu âyet indi.¹⁴²

¹⁴¹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 475a-475b.

¹⁴² Mukâtil, a.g.e., vrk. 411b.

Örnek 3: Hucurat 49/14

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ
مِّنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

Bedeviler "inandık" dediler. De ki: Siz iman etmediniz ama "İslâm olduk." deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve Resulüne itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

Bu âyet, Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Gıfâr ve Eşca' kabileleri hakkında inmiştir. Bu kabilelerin yerleşim bölgesi Mekke-Medine arasıydı. Resûlullâh(s.a.v.)'ın gönderdiği seriyyelerden birisi oralardan geçerken kendilerini ve mallarını korumak için "inandık" derlerdi. Zira o günlerde "Lâ ilâhe illallâh" diyen kendini ve malını koruyordu. Bir gün Hâlid b. Velid Resûlullâh(s.a.v.)'ın seriyyesiyle oraya uğradı. Hâlid b. Velid'e de "inandık" deyince Hâlid, onlara da mallarına da dokunmadı.

Resûlullâh(s.a.v.), Hudeybiye'ye giderken kendisine asker olarak katılmalarını istedi. Birbirlerine: "Muhakkak ki, Muhammed ve ashabı Mekkelilerle savaşa gidiyorlar. Asla dönüşü olmayan bir işe kalkışıyorlar. Siz nereye gidiyorsunuz? Canınıza mı susadınız? Bekleyelim de görelim bakalım neler olacak" dedi. Bu durum üzerine işte bu bedeviler hakkında bu âyet indi.¹⁴³

Örnek 4: Zümer 39/53

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

De ki: "Ey kendilerine kötülük etmede aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz. Kuşkusuz Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir."

¹⁴³ Mukâtil, a.g.e., vrk. 394a.

Cenab-ı Hak, Furkan suresinde **âyetini**¹⁴⁴ indirince Kureyş'ten Mut'im b. Adiyy b. Nevfel'in azatlısı Vahşi: "Bu âyetle sayılan hasletleri ben taşıyorum. Benim tevbe hakkım olacak mı? Nasıl olur?" deyince onun hakkında aynı surede hemen sonrasındaki **إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا** **âyeti**¹⁴⁵ nazil oldu. Bu âyetlerin gelmesi üzerine Vahşi, müslüman oldu. Mekke müşrikleri: "Vahşi'nin tevbesi kabul oldu. Onun hakkında âyet de indi. Fakat bizim için inen bir şey yok" deyince bu âyet indi.¹⁴⁶

C- İŞTE BU ÂYET İNDİ. (فَرَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي ...)

Müfessirimizin rivâyet sonunda kullanmış olduğu diğer bir sebep-i nüzûl siğası da, olayı anlatıp ardından bu âyetin indiğini söylediği bu siğadır. Bunun bir önceki terimden farkı, ondan anlam olarak değil de şekil itibariyle farklılık arzetmesidir. Ancak müfessirin, bunda bir kasdı olduğunu varsayarak ayrı bir başlık olarak zikretmeyi uygun bulduk. Şimdi misallere bir göz atalım:

Örnek 1: Ahzab 33/4

مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِّنْ قَلْبَيْنِ فِيْ حَوْفِهِ وَمَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمُ اللَّائِي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ وَمَا جَعَلَ أَدْعِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ذَٰلِكُمْ قَوْلُكُمْ بِأَفْوَاهِكُمْ وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ

Allah hiçbir kimsenin içine iki kalp yerleştirmemiş, zihar yaptığınız eşlerinizi de sizin anneleriniz kalmamış ve evlatlıklarınızı da sizin öz oğullarınız saymamıştır. Bunlar sizin dillerinizle söylediğiniz sözlerdir. Gerçeği Allah söyler ve doğru yola da O iletir.

Resûlullâh(s.a.v.), Abdivedd kabilesinden Zeyd b. Hârise b. Kurre b. Şurahbil el-Kelbî'yi cahiliye döneminde evlat edinmiş ve onu, Medine'deki muâhât(kardeşlik) anlaşmasında amcası Hamza ile kardeş yapmıştı. Peygamber(s.a.v.)'in buradaki

¹⁴⁴ Furkan 25/68.

¹⁴⁵ Furkan 25/70.

¹⁴⁶ Mukâtil, a.g.e., vrk. 353a.

muâhâtan amacı, ihtiyacı olduğunda gidip isteyebilsin diye fakir ile zengini kardeş yapmaktı. Resûlullâh(s.a.v.), daha önce Zeyd'in nikahı altında olup boşanan Zeynep binti Cahş ile evlenince Yahudiler ve münafıklar: “Muhammed, bize yasak ettiği halde kendisi oğlunun karısıyla evleniyor” dediler. Bunun üzerine işte bu âyet indi.¹⁴⁷

Örnek 2: Nur 24/63

لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Aranızda bulunan Peygambere birbirinize seslendiğiniz gibi seslenemeyiniz. Kuşkusuz Allah, izin almadan gizlice Peygamberin yanından ayrılanları bilir. Dolayısıyla Peygamberin emrine aykırı hareket edenler, başlarına bir felaketin gelmesinden veya can yakıcı bir azabın isabet etmesinden sakınsınlar.

Cuma günü namazda Resûlullâh(s.a.v.)'ın konuşması ve hadisleri, cemaat içinde münafıklara çok ağır geliyordu. Bu sebeptendir ki, münafıklar kalkıp bir yerlere sinmeye, ağızlarını eğip bükmeye başlıyorlar; mescidden çıkana dek Resûlullâh(s.a.v.), kendilerini görmesin diye kah insanların ardına, kah direklerin ardına saklanıyorlardı. Üstüne üstlük bir de Resûlullâh(s.a.v.)'a: “Ey Allah'ın Elçisi” demek yerine sırf saygısızlık olsun diye kendi ismiyle: “Ey Muhammed, Ey Abdullah'ın Oğlu” hitap ederlerdi. İşte bunlar sebebiyle bu âyet indi.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Mukâtil, a.g.e., vrk. 316a-316b.

¹⁴⁸ Mukâtil, a.g.e., vrk. 274b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYET METODUNA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM VE ETKİSİ

Burada müfessirimizin tefsirinde esbab-ı nüzûl rivâyetlerini sunarken izlemiş olduğu metoda birkaç yönden bakacağız. Öncelikle tefsirinde bu rivâyetleri kullanmadaki olumlu yönünü daha sonra da olumsuz yönünü inceleyeceğiz.

I- OLUMLU YÖNDEN

Mukâtil b. Süleyman'ın tefsiri, elimizde bulunan, baştan sona âyet âyet Kur'an tefsirinin eksiksiz yer aldığı ilk tefsir eseridir. Her ne kadar, hadis ilminde çokça ta'n¹⁴⁹ ve cerhe¹⁵⁰ uğrasa da tefsir ilminde bir otorite olduğu, sonraki alimlere kaynaklık ettiği apaçıktır. Bu hususa ileride değinileceği için pek ayrıntıya girmiyoruz. Ayrıca "Bidâyette tefsir ilmi, sebab-i nüzûlü bilmekten ibaretti"¹⁵¹ sözünün doğruluğu da ortaya çıkmış olmaktadır. Belki de Mukâtil'i yücelten, tefsirindeki esbab-ı nüzûl yönüdür.

A- RİVÂYETLERİNİ UZUN TUTMAMASI

Mukâtil'in tefsirine baktığımızda onun, meslektaşları olan Râzî, Taberî, Âlûsî'nin tefsirleri gibi devasa, mutavvel değil gâyet vecîz ve vasat uzunlukta olduğunu

¹⁴⁹ Ta'n: Râvînin, cerhe sebep teşkil eden hallerden biriyle cerhedilmesine denir. (Bkz. Müctebâ Uğur, a.g.e., s. 392.)

¹⁵⁰ Cerh: Mutkin ve hafız olan bir alimin, bir râvînin rivâyetini bir illet sebebiyle reddetmesine denir. (Bkz. Müctebâ Uğur, a.g.e., s. 44.)

¹⁵¹ Cerrahoğlu, İsmail, a.g.e., s. 116

göürürüz. Ortalama esbab-ı nüzûl rivâyetleri 5-10 satır arası değışmekle birlikte çoğunluğu daha da kısadır. Hakkında sebep-i nüzûl rivâyeti verdiği âyetlerde genelde tek bir sebep zikretmiştir. Hatta bazen âyetin inişine sebep olan şahsın tam adını vererek olayı anlatmadan geçmiştir. Şimdi bu tür kısa rivâyetleri örneklerle gösterelim:

Örnek 1: Casiye 45/14

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

Ey Muhammed! İman edenlere söyle: Allah'ın cezalandıracağı günlerin geleceğini ummayanları şimdilik bağışlasınlar. Çünkü Allah her kavmi kazandıklarıyla cezalandıracaktır.

Bu âyet, Ömer b. Hattâb hakkında nazil olmuştur. Mekke'de bir kafir, Ömer b. Hattab'a hakaret etmişti. Ömer b. Hattab da ona bu hakaretinin karşılığını vermek istedi. Ancak sabredip, öfkesini yenmesi üzerine bu âyet indi.¹⁵²

Örnek 2: İnfitar 82/6

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّبَكَ رَبِّكَ الْكَرِيمِ

Ey insan! İhsanı bol Rabb'ine karşı seni aldatan nedir?

Bu âyet Ebû'l-Eşeddeyn hakkında nazil olmuştur. Tam adı, Üseyd b. Kelede'dir. Çok zalim biriydi ve şöyle derdi: "Eğer cennetin kapısının halkalarından birini tutarsam, oraya pek çok insan sokarım." Mekke'nin fethi günü öldürüldü.¹⁵³

Örnek 3: Zuhruf 43/30

وَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ وَإِنَّا بِهِ كَافِرُونَ

Kendilerine hak geldiği zaman onlar: "Bu bir büyüdür, doğrusu biz onu tanımıyoruz." dediler.

¹⁵² Mukâtil, a.g.e., vrk. 377b.

¹⁵³ Mukâtil, a.g.e., vrk. 455a-455b.

Bu âyet, Süfyân b. Harb, Ebû Cehl b. Hişâm, Utbe, Şeybe, ve Velîd b. Muğîre hakkında inmiştir. Velîd diyordu ki: “Eğer bu Kur’an hak olsaydı, ya bana ya da Ali b. Ebî Mesud es-Sekaffî’ye indirilirdi.”¹⁵⁴

Örnek 4: Enam 6/108

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ
فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Onların Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a sövmesinler. Biz, her ümmete yaptıkları işi böyle süslü gösterdik. Sonunda dönüşleri Rablerinedir. O, onlara ne yaptıklarını haber verir

Resûlullâh(s.a.v.) ve ashabı Mekkelilerin putları hakkında pek iyi şeyler söylemiyorlardı. Müşriklerin de: “Muhammed ve ashabı bu işi bıraksın. Yoksa biz de onun rabbine ağır laflar ederiz.” demeleri üzerine Allah bu âyeti indirdi.¹⁵⁵

Örnek 5: Nisa 4/153

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ
الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ وَأَوْتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَانًا مُبِينًا

Kitap ehli, senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Musa'dan bundan daha büyüğünü istemişler ve: "Allah'ı bize açıkça göster" demişlerdi. Haksızlıkları sebebiyle onları yıldırım çarptı. Sonra kendilerine açık deliller geldiği halde buzağtı (tanrı) edinmişlerdi. Onları bundan dolayı da affettik. Ve Musa'ya açık bir delil (yetki) verdik.

Bu âyet, Yahudiler hakkında nazil olmuştur. Ka'b b. el-Eşref ve Nuhâs, Resûlullâh(s.a.v.)'a: “Aynen bizim peygamberimiz Musa'ya geldiği gibi, sen de gökten yazılı, tek bir kitap getir” deyince işte bu âyet indi.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Mukâtil, a.g.e., vrk. 370b.

¹⁵⁵ Mukâtil, a.g.e., vrk. 116b.

¹⁵⁶ Mukâtil, a.g.e., vrk. 84b.

Bunca kısa rivâyetin arasında uzun uzadıya zikredilen, anlatılan esbab-ı nüzûl rivâyetleri bir elin parmağının sayısına ulaşmaz. Almış olduğu en uzun rivâyetler şunlardır:

Yaklaşık bir varak yani iki sayfa uzunluğundaki Mâide suresinin ikinci âyetidir.¹⁵⁷ Diğer bir uzun sebep-i nüzûl, Mûnafikûn suresi yedinci âyetidir.¹⁵⁸ Geri kalan rivâyetler içinde uzunluğu bir sayfaya ulaşan sebep-i nüzûl pek de yoktur. Fazla yer tutmaması için burada zikretmeyeceğiz.

B- HER ÂYET İÇİN BİR SEBEB-İ NÜZÛL ARAMAMASI

İlk dönem tefsirlerinde esbab-ı nüzûl rivâyetlerinin önemli bir yekûn tuttuğu kuşkusuzdur. Çalıştığımız bu eserin tümündeki sebep-i nüzûl rivâyetlerinin sayısı toplam 90 sure içerisinde 525 âyettir. Geri kalan 24 sure içerisinde herhangi bir sebep-i nüzûl rivâyetine rastlanmamıştır. Hakkında sebep-i nüzûl bulunan âyetlerin tam listesi çalışmamızın sonunda Ekler Bölümünde verilecektir. Müfessirimiz, ilgili âyetlerde bu rivâyetleri kullanarak tefsirine zenginlik katmıştır. 6236 âyetin yanında bu rakam onda bir oranına bile ulaşamamaktadır. Ama bu rivâyetlerin, âyetlerdeki müphemliği ortadan kaldırmaya vesile oldukları da muhakkaktır.

C- ÂYETLERDE GEÇEN KİŞİLERİN KİMLER OLDUĞUNU BELİRTMESİ

Mukâtil b. Süleyman, tefsirinde verdiği esbab-ı nüzûl rivâyetlerinde geçen şahısları birkaç kuşak sayarak Kureyş içinde ya da Medine’de hangi kabileden olduğunu göstererek bize şahıs tanıtımı yapar. Âyetlerde sebebi verirken bazı yerlerde ismi aşîkar verirken; bazı yerlerde ise önce (نَفَر رَجُل) müphem isimler kullanır. Hemen ardından

¹⁵⁷ Mukâtil, a.g.e., vrk. 87a-87b-88a.

¹⁵⁸ Mukâtil, a.g.e., vrk. 424b-425a-425b.

bu isim ya da isimleri açıklar ve kapalılığı ortadan kaldırır. Bu konuya kısaca birkaç örnek verelim:

Örnek 1: Secde 32/18

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا لَّا يَسْتَوُونَ

Öyle ya iman eden kimse, fâsık olan gibi olur mu? Onlar eşit olamazlar.

Osman b. Affân'ın anabir kardeşi olan Ukbe b. Ebî Muayt, Ali b. Ebî Tâlib'e: "Sus! çocuk, ben senden yaşça büyüğüm, daha iyi konuşurum, daha iyi yazarım" deyince Ali de: "Sen sus fasık!" dedi. Bunun üzerine bu âyet indi.¹⁵⁹

Müfessir burada Ukbe b. Ebî Muayt ve Alî b. Ebî Tâlib ismini vererek mümin ve fasık diye vasıflandırılan kimselerin kimler olduğu hususuna bir açıklık kazandırmıştır.

Örnek 2: Hacc 22/3

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَّرِيدٍ

İnsanlardan bazıları Allah hakkında bir bilgisi olmadığı halde tartışır da her azılı şeytanın ardına düşer.

Bu âyet, Nadr b. el-Hâris el-Kureşî ve annesi hakkında inmiştir.¹⁶⁰ Annesinin adı, Safiye binti Haris b. Osman b. Abdiddâr b. Kusayy'dır. Müfessir, burada Nadr'ın annesinin ismini de tam zikrederek sonraki ilim adamlarına bir katkı sağlamıştır.

Örnek 3: Nisa 4/127

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَن تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضَعِّفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَن تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا

¹⁵⁹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 314a.

¹⁶⁰ Mukâtil, a.g.e., vrk. 254a.

Kadınlar hakkında senden fetva isterler. De ki: Onlar hakkındaki fetvayı size Allah veriyor: Yazılmış hakları olan mirası kendilerine vermediğiniz ve nikahlanmayı istemediğiniz öksüz kızlar ve zavallı çocuklara ve bir de yetimlere adaletle davranmanız hakkında Kitap'ta size okunan âyetler vardır. Sizin her yaptığınız iyiliği, muhakkak Allah bilir.

Bu âyet, Süveyd ve Arfata b. Haris, ve Uyeyne b. Hısn el-Fezârî hakkında nazil olmuştur. Allah Teâlâ, Ümmü Kūhha ve kızlarına mirası farz kılınca bu üç kişi hemen Resûlullâh(s.a.v.)'a gelerek: “Kadın ata binemez, savaşılamaz, böyle bir şeyin(mirasın) çocuklar yanında bir kıymeti yok ki” dediklerinde Allah Teâlâ, onlar hakkında bu âyeti indirdi.¹⁶¹

Örnek 4: Bakara 2/174

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip de bununla biraz para alanlar gerçekten karınları dolusu ateşten başka birşey yemezler. Kıyamet günü Allah onlara ne söz söyler, ne de kendilerini temize çıkarır. Onlara sadece acı veren bir azab vardır.

Bu âyet, Yahudilerin önde gelenleri hakkında indirilmiştir.¹⁶² Ka'b b. el-Eşref, İbn Sûriyâ bu kişilerdendir. Resûlullâh(s.a.v.)'ın Tevrat'taki vasıflarını bildikleri halde bu bilgiyi diğer insanlardan saklamışlardır.

Örnek 5: Asr 103/2

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ

İnsan mutlaka ziyandadır

¹⁶¹ Mukâtil, a.g.e., vrk. 82b.

¹⁶² Mukâtil, a.g.e., vrk. 27a.

Bu âyet, Ebû Leheb hakkında inmiştir. İsmi Abdüluzza b. Abdilmuttalib'dir. Müfessir, burada herkesçe lakabı bilinen Ebû Leheb'in tam adını vererek okuyucuyu bilgilendirmiştir.¹⁶³

II- OLUMSUZ YÖNDEN

Yukarıda müsbet özelliklerini anlatıp örneklendirdiğimiz Mukâtil b. Süleyman tefsirinin esbab-ı nüzûl rivâyetlerinde bir takım olumsuzluklar da görmekteyiz. Şimdi başlıklar halinde bunları görelim:

A- SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ İSNAD KULLANMADAN NAKLETMESİ

Hadîs, tarih ve tefsir gibi islâmî ilimlerin ilk dönemine âit eserlerden hiçbirî râvî zincirinden, senedden hâlî olmamıştır. Yani isnâdsız ilim yoktur. Fakat Mukâtil, tefsirinde ilk devirlerde geçerli olan isnâd sistemine gerekli önemi göstermemiştir. “Onu tenkid edenlerin hemen hepsi, onun Usûl-ü Hadîs yönünden isnâda önem vermediğini, hatta iki râvîyi birbirine karıştırdığını söylerler.”¹⁶⁴ Her ne kadar tefsirde otorite olsa da onu takdir eden insanlar bile onun bu sened kullanmama, ilmi senetsiz nakletme eksikliğini belirtmişlerdir. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere Abdullah b. Mübarek şöyle demiştir: “Ne güzel bir ilim, keşke isnâdı olsaydı”¹⁶⁵. İşte Mukâtil'in bu yanı olumsuz eleştirilere maruz kalmıştır. Halbuki çağdaşları olan Yahya b. Sellâm ve Süfyân es-

¹⁶³ Mukâtil, a.g.e., vrk. 472a.

¹⁶⁴ Cerrahoğlu, İsmail, a.g.m., s.7.

¹⁶⁵ Bağdâdî, a.g.e., XIII, 161, 164; Zehebî, Mîzân, IV, 173; Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, VII, 20; Askalânî, a.g.e., aynı yer.

Sevrî'nin tefsirlerine bakıldığında, isnâd sistemine son derece riâyet edildiği görülmektedir.¹⁶⁶

İşte bu ve benzeri sebeplerden ötürü, Mukâtil tefsirinde sebab-i nüzûl rivâyetlerini verirken ne haberi rivâyet eden râvîyi ne de bu rivâyeti aldığı kaynağı belirtmiştir. Durum böyle olunca sanki bu nüzûl rivâyetleri, bir kısas anlatımı gibi aktarılmıştır. O halde bizim gibi araştırmacılara düşen, Tefsir ve Esbâb-ı Nüzûl ile ilgili sahih kaynaklardan bunları taramak ve sıhhatini ortaya koymaktır.

B- BAZI ÂYETLERİN SEBEB-İ NÜZÛL RİVÂYETLERİNİ FARKLI YERLERDE VERMESİ

Mukâtil, bazı âyetleri tefsir ederken mushaf dizilişinde ileride gelecek olan ya da geride kalmış olan bazı âyetlerin sebab-i nüzûl rivâyetlerini, işlemekte olduğu âyetle bir bağlantı kurmak suretiyle zikrederken, âyetin aslî yerinde bunları hiç kullanmamıştır. Bunu müfessirde göze çarpan bir olumsuzluk olarak telakki ediyor ve birkaç örnek veriyoruz:

Örnek 1: Enfal 8/35

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءٌ وَتَصْدِيَةٌ فَذُقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ

Kâbe huzurunda onların duaları ise ıslık çalıp el çırpımdan başka birşey değildir. O halde inkârınızdan (ve nankörlüğünüzden) dolayı bu azabı tadın bakalım.

Müfessir, bu âyetin tefsirini yaparken müşriklerin Kabe'de yaptıkları şeyin ıslık çalma, el çırpma gibi şeyler olduğunu âyetten yola çıkarak söylüyor. Resûlullâh(s.a.v.), Mescid-i Haram'da iken yanına iki müşrik geldi. Bunlar tıpkı kuş ötmesi gibi sesler çıkarttılar. Diğer yanına da iki müşrik geldi. Bunlar da el çırpıma başladılar. Böyle yaparak namazını ve okuduğu Kur'an'ı bozmaya uğraşıyorlardı. İşte Allah Teâlâ, onlara "azabı tadın bakalım." demiştir. Ancak burada âyetin iniş sebebinin bu olduğuna dair

¹⁶⁶ Bilgi için bkz. Tefsiru Süfyan es-Sevrî, Tefsiru Yahya b. Sellâm ve Tefsiru Abdirazzak b. Hemmâm.

bir yorumda bulunmazken; aynı surede 23. âyette “Allah onlarda hayır görseydi onlara işittirirdi, işittirseydi yine de aldırılmaz arka dönerlerdi”.¹⁶⁷ bölümünün tefsirinde Allah’ın ilminde bu arka dönüp gidenlerin, bedbahtlar zümresi olduğunu ve onlar hakkında Enfal suresi 35. âyetinin indiğini söyler.¹⁶⁸

Müfessirin, bu sebab-i nüzûlü, Mushaf tertibinde yeri geldiğinde zikretmemiş oluşu, bir olumsuzluktur..

Örnek 2: Hadid 57/16

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

İnananlar için hâlâ vakit gelmedi mi ki, kalbleri Allah’ın zikrine ve inen hakka saygı duysun ve bundan önce kendilerine verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçmekle kalbleri katılaşmış, çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar?

Bu âyet, hicretten altı ay sonra münafıklar hakkında inmiştir. Onlar, Selman-ı Fârisî’ye “Bize, Tevrat’taki acaip hikayelerden anlat” dediklerinde “*Elif, Lâm, Râ. İşte bunlar sana o açık seçik kitabın âyetleridir. Muhakkak ki, biz onu anlayasınız diye Arapça bir kitap olarak indirdik. Sana bu Kur’ân’ı vahyetmekle biz, sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Gerçek şu ki, daha önce senin bundan hiç haberin yoktu.*”¹⁶⁹ âyetleri nazil oldu.¹⁷⁰

Müfessir, normalde mushaf dizilişinde Yusuf Suresi içinde tek bir sebab-i nüzûl bile zikretmemişken, burada bunu zikretmiş olması, bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

¹⁶⁷ Enfal 8/23.

¹⁶⁸ Mukâtil, a.g.e., vrk. 139a.

¹⁶⁹ Yusuf 12/1-3.

¹⁷⁰ Mukâtil, a.g.e., vrk. 411a.

Örnek: Ali İmran 3/172

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ

Kendilerine yara dokunduktan sonra da Allah ve Peygamberi'nin davetine uydular. Hele onlardan iyilik edenlere ve gereğince Allah'tan korkanlara büyük bir mükafat vardır.

Uhud günü, Müslümanlar yenilip zaferi müşrikler kazanınca Resûlullâh(s.a.v.), doru bir katır üzerinde “Ben gidenleri kovalayacağım” dedi. Bunu işiten münafıklar, müminleri telaşlandırmak için “Onlar sizin yurtlarınıza gelip sizi kılıçtan geçirecekler. Bedir’de zafer sizin idi. Şimdi ise onlar daha cüretkar ve siz daha korkaksınız” dediler. Müminlerin içine bir endişe düştü. Aldıkları yaraları birbirlerine şikâyet etmeye başladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ: “Eğer size (Uhud savaşında) bir yara değmişse, (Bedir harbinde) o topluma da benzeri bir yara dokunmuştu. O günler ki, biz onları insanlar arasında döndürür dururuz. (Bu da) Allah'ın sizden iman edenleri ayırt etmesi ve sizden şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez.”¹⁷¹ âyetini indirdi.¹⁷²

Burada zikredilen sebab-i nüzûl rivâyeti, tefsiri yapılan âyetle ilgili değil de daha önce geçmiş olan bir âyete atıf niteliğindedir. Her ne kadar bu bir zenginlik de olsa, ilgili yerde bunun verilmemesi, bütünlüğü zedeleyici bir unsur olarak göze çarpmaktadır.

III- MUKÂTİL’İN ETKİSİ

İlk bölümde Mukâtîl b. Süleyman’ın hayatını, çevresini, şeyhlerini ve talebelerini anlatırken, ondan etkilenen müfessirleri de yazacaktık. Ancak Mukâtîl’den doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenen müfessirleri ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun gördük.

¹⁷¹ Âli İmrân 3/140.

¹⁷² Mukâtîl, a.g.e., vrk. 64a.

Mukâtil, kendisinden sonraki müfessirlere büyük ölçüde kaynaklık etmiştir. Taberî bundan müstesnadır. Çünkü Ya'kût er-Rummânî'nin -doğrusunu Allah bilir diyerek- ifade ettiğine göre, Muhammed b. Sâib el-Kelbî, Mukâtil b. Süleyman, Muhammed b. Ömer el-Vâkidî Taberî nazarında zanlı kişilerden sayılmaktadır.¹⁷³ Fakat Vâhidî(ö. 468/1075), Bağavî(ö. 516/1122), Râzî(ö. 606/1209), İbn Kesîr(ö. 774/1572) gibi önde gelen müfessirler, Mukâtil'in adını da zikrederek görüşlerinden istifade etmekte her hangi bir sakınca görmemişlerdir. Ayrıca "ruviye" veya "kîle" kaydını koyarak kaynak adını zikretmeden, öncekilerin görüşlerinden istifade etmek, müfessirlerde sık sık görülen bir husustur.

Bağdadî'nin kaydettiğine göre, Süfyân b. Uyeyne'nin elinde Mukâtil'in bir kitabı görüldüğünde ona: "Ey Ebû Muhammed! Tefsiri, Mukâtil'den mi naklediyorsun?" diye sorulunca "Hayır, fakat onun görüşlerini delil getirip ondan istifade ediyorum" diye cevap verir.¹⁷⁴ Buna göre yukarıda adı geçenlerin dışında daha bir çok tefsirde adı zikredilmeden Mukâtil'den nakiller yapılmış olabileceğini de dikkate alırsak, onun müfessirler üzerindeki müsbet tesirinin derecesini anlamış oluruz. İmâm Şâfiî; "Bütün insanlar tefsirde Mukâtil'e muhtaçtır."¹⁷⁵ derken bu gerçeği dile getirmiştir.

Bu bölümde Esbâb-ı Nüzûl alanında yazmış oldukları eserleriyle otorite sayılan Vâhidî ve Suyûtî'nin yanında bir tefsir klasîği olarak Bağavî'den de alıntılar yaparak onların, Mukâtil'den ne derece yararlandıklarını göstereceğiz.

A- VÂHİDÎ'NİN ESBÂBÜ'N-NÜZÛL ADLI ESERİNDE MUKÂTİL'DEN YAPTIĞI NAKİLLER

Vâhidî'nin bu alanda zirve sayılan eseri Esbâb'un-Nüzûl'de iki ayrı Mukâtil ismi geçmektedir. Birisi, Mukâtil b. Süleyman; diğeri ise Mukâtil b. Hayyân'dır. Eserinde bu müfessirlerden alıntı yaptığı zaman sadece قال مقاتل (Mukâtil dedi ki:...)ve benzeri

¹⁷³ Cerrahoğlu, a.g.m., s. 4.

¹⁷⁴ Bağdadî, a.g.e., XIII, 162.

¹⁷⁵ İbn Hallikân, a.g.e., V, 255; Bağdadî, a.g.e., XIII, 161.

ifadelerin bulunduğu yerlerde bu kişiden Mukâtil b. Süleyman'ı kastettiğini anlıyoruz. Aksi takdirde Mukâtil b. Hayyan'ı ismen zikretmektedir. Vâhidî, bu eserinde “Mukâtil” ismini sarâhaten kaynak olarak yirmi bir yerde zikretmiştir. Bu alıntılar, bazen harfi harfine örtüşmekte bazen de mânâ olarak aynı kapıya çıkmaktadır. Ayrıca Vâhidî'nin, isim zikretmeden de Mukâtil'den meçhul sîğalarla alıntı yapmış olabileceğini varsayarak örneklerimize geçiyoruz. Biz burada sadece örnek olarak Mukâtil tefsirindeki metni alıp Vâhidî'deki yerine işaret edeceğiz.

Örnek 1: Bakara 2/97

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ

Söyle; her kim Cebrâil'e düşman ise iyi bilsin ki, Kur'ân'ı senin kalbine Allah'ın izniyle kendinden önceki vahiyleri onaylayıcı, müminlere hidâyet ve müjde kaynağı olmak üzere o indirdi.

Yahudiler: “Cebrâil, bize düşman. Peygamberliği bize vermekle emrolundu. Halbuki O, sırf bize olan düşmanlığı sebebiyle nübüvveti gitti başkasına verdi” şeklinde konuşunca bu âyet nazil oldu.¹⁷⁶ Bu âyet hakkında iki müfessirin verdikleri sebep-i nüzûller, harfi harfine tutmaktadır.¹⁷⁷

Örnek 2: Nisa 4/34

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْتَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا

Erkekler, kadın üzerine idareci ve hakimdirler. Çünkü Allah birini (cihad, imamet, miras gibi işlerde) diğerinden üstün yaratmıştır. Bir de erkekler mallarından (aile fertlerine) harcamaktadırlar. İyi kadınlar, itaatkar olanlar ve Allah'ın korunmasını

¹⁷⁶ Mukâtil, a.g.e., vrk. 17b.

¹⁷⁷ Vâhidî, a.g.e., s.15.

emrettiği şeyleri kocalarının bulunmadığı zamanlarda da koruyanlardır. Fenalık ve geçimsizliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince: Önce kendilerine öğüt verin, yataklarından ayrılın. Bunlar da fayda vermezse dövün. Eğer size itaat ederlerse kendilerini incitmeye başka bir bahane aramayın. Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür.

Bu âyet, Medine'nin ileri gelenlerinden Sa'd b. Rebi' b. Amr ve karısı Habîbe binti Zeyd b. Ebî Züheyr hakkında nazil olmuştur. Her ikisi de Ensâr'ın Haris b. Hazrec kabilesindendir. Bir gün Sa'd, eşini tokatlayınca bu duruma kızan kadın, ailesinin yanına gitti. Babasıyla birlikte bunu şikâyet için Resûlullâh(s.a.v.)'a geldiler. Babası, Resûlullâh(s.a.v.)'a: "Ben, kızımı ona eş olarak verdim. Onun yaptığına bak. Kızımı tokatlamış" deyince Resûlullâh(s.a.v.), kadının kocasından kısas yoluyla hakkını almasını kararlaştırdı. Kadın, kısası uygulamak üzere kocasıyla birlikte Resûlullâh(s.a.v.)'ın yanına geldiğinde Resûlullâh(s.a.v.)'dan şöyle bir cevap aldılar: "Dönün geri, bu gelen Cebrâil'dir. Bana vahiy getirdi. Ve Allah Teâlâ, الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ âyetini indirdi.¹⁷⁸ Vâhidî, bu âyette de tek bir harf değişikliği yapmadan Mukâtil'den alıntı yapmıştır.¹⁷⁹

Örnek 3: Nur 24/58

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَلْعَنُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunan (köle ve cariyeleriniz) ve içinizden henüz erginlik çağına girmemiş olanlar, sabah namazından önce, öğleyin soyunduğunuz vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza gireceklerinde) sizden üç defa izin istesinler. Bunlar mahrem halde bulunabileceğiniz üç vakittir. Bu vakitlerin dışında ne sizin için,

¹⁷⁸ Mukâtil, a.g.e., vrk. 71a.

¹⁷⁹ Vâhidî, a.g.e., s. 57.

ne de onlar için bir mahzur yoktur. (Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz.) İşte Allah, âyetlerini size böyle açıklar. Allah her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir

Bu âyet, Esmâ Binti Mersed hakkında inmiştir. Esmâ, yanlarında çalışan köle ve cariyeleri kastederek: “Bunlar, karı kocanın yanına rastgele giriyorlar. Belki karı koca, onlar girdiği vakit mahrem bir durumdalar. Giren kişi de bu durumu bilmeden giriyor” deyince bu âyet nazil oldu.¹⁸⁰ Bu âyetle ilgili olarak Vâhidî, yine Mukâtil’den alıntı yapmıştır.¹⁸¹

Örnek 4: Ali İmran 3/111

لَنْ يَضُرُّكُمْ إِلَّا أَذًى وَإِنْ يُقَاتِلُواكُمْ يُولُوكُمُ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ

Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşıma kalkışsalar, size arkalarını dönüp kaçarlardı. Sonra kendilerine yardım da edilmez.

Ka’b b. Malik, Şu’be , Bahrî, Numan, Ebû Yasir, Ebû Nafi’, Kinane b. Ebi’l-Hakîk ve İbn Sûriyâ gibi ilcri gelen Yahudiler, önce Yahudi iken İslâm’la şereflenen Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarına müslüman olduklarından ötürü eziyet ediyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu ayeti indirdi.¹⁸² Vâhidî’nin bu âyetle ilgili sebep-i nüzûl rivâyeti olarak aldığı rivâyetlerden biri de yine Mukâtil’denir.¹⁸³

Örnek 5: Nisa 4/2

وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَبْدِلُوهَا بِالْخَبِيثِ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا

Yetimlere mallarını veriniz. Kötüyü iyi ile değiştirmeyiniz. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyiniz. Çünkü bu büyük bir günahdır.

Bu âyet, Gatafân kabilesinden Münzir b. Rifâa hakkında inmiştir. Yanında bir yetime ait yüklü bir mal vardı. Bu yetim, kardeşinin oğluydu. Yetim, rüşd çağına

¹⁸⁰ Mukâtil, a.g.e., vrk. 273b.

¹⁸¹ Vâhidî, a.g.e., s. 158.

¹⁸² Mukâtil, a.g.e., vrk. 58a.

¹⁸³ Vâhidî, a.g.e., s. 41.

geldiğinde amcasından malını vermesini istedi. Amcası malı teslim etmek istemedi. Bunun üzerine yetim yeğen, olayı Resûlullâh(s.a.v.)'a aksettirdi ve amcasını şikâyet etti. Neticede bu olay hakkında bu âyet nazil oldu. Resûlullâh(s.a.v.) da amcaya malı iade etmesini emretti ve bu âyeti ona okudu.¹⁸⁴ Yetimin malını vermeyen amcası, bu âyeti Resûlullâh(s.a.v.)'tan işitince: "Allah'a ve Resulüne itaat eder, büyük günah işlemekten Allah'a sığınırız" dedi ve malı yeğenine teslim etti.¹⁸⁵

B- SUYÛTÎ'NİN LÛBÂBÛ'N-NÛKÛL ADLI ESERİNDE MUKÂTİL'DEN YAPTIĞI NAKİLLER

Diğer bir çok alanda olduğu kadar Esbâb-ı Nüzûl alanında da eser veren Suyûtî, Lûbâbü'n-Nukûl adlı kitabını telif ederken, meslektaşısı Vâhidî gibi, ilk dönem tefsir ve hadis kaynaklarını kullanmıştır. Sebeb-i nüzûl rivâyeti açısından hem Mukâtîl b. Süleyman hem de Mukâtîl b. Hayyan'dan malzeme edinmiştir. Ancak Vâhidî de olduğu gibi burada da "Mukâtîl" isminin mutlak, tek başına geçtiği yerlerde maksud, Mukâtîl b. Süleyman'dır.

Suyûtî, Mukâtîl b. Süleyman'dan on iki yerde sebeb-i nüzûl rivâyeti almıştır. Bu rivâyetleri de genellikle İbn Ebî Hâtim kanalıyla aktarmıştır. Ancak kah önceden verdiğimiz örneklerle aynı olması kah Suyûtî'nin yaptığı alıntının bizim nüshamızda olmayışı gibi sebeplerle burada dört adet örnek verip geçeceğiz. Şimdi misallerimize geçelim:

¹⁸⁴ Mukâtîl, a.g.e., vrk. 67a.

¹⁸⁵ Vâhidî, a.g.e., s. 54.

Örnek 1: Bakara 2/228

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ
عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Eşlerinden boşanmış kadınlar üç âdet görme süresi beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın onların rahimlerinde yarattığını gizlemeleri kendilerine helal değildir. Bu bekleme süresi içerisinde eğer boşanmak isterlerse kocaları onlarla evlenmede önceliğe sahiptir. Kadınların örfe göre görevleri kadar hakları da vardır. Erkeklerin hak ve görevleri kadınlara göre bir derece daha fazladır. Allah'ın her şeyi yapmaya gücü yeter ve her yaptığında hikmet vardır.

Bu âyet, İsmail Gıfârî ve hanımı hakkında nazil olmuştur. İsmail, hanımını boşamış ancak hamile olduğunu da bilememişti. Daha sonra İsmail, karısının gebeliğini öğrenince onu boşamaktan vazgeçip tekrar ona döndü. Nihâyet süre dolunca kadın çocuğunu doğurdu ve öldü. Ardından fazla yaşayamayan bebek de ölünce bu âyet indi.¹⁸⁶

Suyûtî, aynı olayı zikretmekle birlikte adamın tam adının İsmail b. Abdillâh el-Gıfârî; karısının adının Kuteyle olduğu bilgisini de eklemiştir.¹⁸⁷

Örnek 2: Hacc 22/60

ذَلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لِيَنْصُرَهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوفٌ غَفُورٌ

Bu böyledir, kim kendisine yapılan cezaya aynı ile karşılık verir de, sonra yine kendisine zulüm yapılırsa, muhakkak ki, Allah ona yardım eder. Allah şüphesiz çok af edicidir, çok bağışlayıcıdır.

¹⁸⁶ Mukâtil, a.g.e., vrk. 36b.

¹⁸⁷ Suyûtî, a.g.e., s. 23.

Mukâtil, bu âyetin iniş sebebini söylemeden evvel olayı anlatıyor ve âyetin inişine bu olayın neden olduğunu sonunda zikrediyor. Âyetin inişine sebep olan olay şu ki: Müşrikler, Muharrem ayının bir gecesı müslümanlarla karşılaştılar. Birbirlerine: “Muhammed’in ashabı, bu haram ayda savaşmak istemezler. Saldırın da onları gafil avlayın” dediler. Müslümanlar, ilk baştan haram ayda savaşmak istemeseler de müşrikler tam tekmil saldırınca kendilerini savunmak zorunda kaldılar. Müslümanlar, biraz sebat edip direnince Allah’ın yardımını geldi ve zafere ulaştılar. Yenmelerine rağmen Müslümanların içine bir sıkıntı düştü. Zira bir haram ayda savaşmışlardı. İşte bu olay üzerine Allah Teâlâ bu âyeti inzâl buyurdu.¹⁸⁸

Suyûtî, ifadeler tam birbirini tutmasa da büyük ölçüde metin olarak benzer ifadeler kullanmış ve aynı anlamı ihsas ettirmiştir.¹⁸⁹

Örnek 3: Nur 24/30

قُلْ لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

(Resulüm!) Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır.

Bu âyet, Esmâ binti Mersed hakkında inmiştir. Bu kadının, kendine ait “Va’l” adında bir hurmalığı vardı. Kadınlar, göğüslerini, ayaklarını ve başlarını açmış bir şekilde oraya geliyorlardı. Esma, bu durumu gördü ve pek kabullenemeyip: “Ne çirkin bir vaziyet!” diyerek tepkisini dile getirdi. Bu durum karşısında Allah Teâlâ, bu âyeti indirdi.¹⁹⁰

Suyûtî, bu âyet hakkında aynı rivâyeti bir kaç kelime değişikliğiyle serdetmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁸ Mukâtil, a.g.e., vrk. 261a.

¹⁸⁹ Suyûtî, a.g.e., s. 92.

¹⁹⁰ Mukâtil, a.g.e., vrk. 270b.

¹⁹¹ Suyûtî, a.g.e., s. 97

Örnek 4: Talak 65/1

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ
إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ
أَمْرًا

Ey Peygamber, hanımlarınızı boşadığınızda onları iddetleri içerisinde boşayın ve iddetlerini sayın. Rabbiniz olan Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının. Onları evlerinden çıkarmayın. Onlar da çıkmasınlar. Apaçık fuhuş yapma durumları hariç. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarının ötesine geçerse kesinlikle kendisine yazık etmiş olur. Ne bilirsün belki de Allah bundan sonra beklenmedik bir durum ortaya çıkarır.

Bu âyet, Abdullah b. Ömer b. Hattâb, Utbe b. Amr el-Mâzinî, Tufeyl b. Haris ve Amr b. Said b. el-Âs hakkında nazil olmuştur.¹⁹² Mukâtil, bu âyetin iniş sebebinin vermemekle birlikte kimler hakkında indiği hususunda bir görüş ileri sürmüştür. Suyûtî de Mukâtil'le aynı yolu izlemiş sadece şahıs adı vermiştir. Yalnız Mukâtil'in serdetmiş olduğu isimlerden birini zikretmemiştir.¹⁹³

C- BAĞAVÎ'NİN MUKÂTİL'DEN YAPTIĞI NAKİLLER

Meâlimü't-Tenzîl sahibi Bağavî, geniş çaplı tefsirinde ilk dönem kaynaklarından tabîî olarak tefsir birikimini devralırken Mukâtil b. Süleyman'dan da yararlanmış ve bunu sarâhaten zikretmiştir. Bağavî'nin eserinde hem Mukâtil b. Süleyman hem de Mukâtil b. Hayyân kaynak kişilerden sayılmış ve sık sık bunlardan iktibâs edilmiştir. Bağavî, Mukâtil b. Hayyan'dan nakil yaparken yukarıdaki iki müfessirin yaptığı gibi tam ismini vermiştir. Ancak Mukâtil b. Süleyman'dan alıntı yaparken bazen Mukâtil, bazen de tam ismi Mukâtil b. Süleyman'ı sarâhaten zikretmiştir. Genelde Mukâtil ile

¹⁹² Mukâtil, a.g.e., vrk. 426b.

¹⁹³ Suyûtî, a.g.e., s. 141.

birlikte Kelbi'yi de kullanmıştır. Bağavî, tefsirinde قال مقاتل (Mukâtil dedi ki...)veya عن مقاتل (Mukâtil'den naklolundu ki..) diyerek sadece otuz sekiz yerde sebab-i nüzûl rivâyetini Mukâtil'den aktarmıştır. Tefsir bilgisi açısından bakıldığında, kelime anlamı veya vücûh-nazâir açısından ya da esbâb açısından, قِيلَ gibi meçhul sîğalarla yaptığı alıntıları konumuz dışında olduğundan saymıyoruz. Şimdi birkaç örnekle yaptığı alıntıları örneklendirelim:

Örnek 1: Bakara 2/278

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ

Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve artık faizin peşini bırakın, eğer gerçekten müminler iseniz.

Bu âyet, Sakîf kabilesinden Mesud, Hubeyb, Rebîa ve Abdiyaleyl adındaki dört kişi hakkında nazil olmuştur. Bunlar, Amr b. Umeyr b. Avf es-Sekafî'nin oğullarıydılar. Bu kişiler, Muğîre b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm kabilesine borç verirler sonra da ona faiz işletirlerdi. Allah, Resulü'ne Sakîf kabilesinin yaptığını haber edince Sakifliler, Resûlullâh(s.a.v.)'a: "Bütün faiz alacaklarını alıp, faiz borçlarının silinmesini" şart koştular. Muğîre kabilesinde kalan faiz alacaklarının ödenmesini istediler. Bunun üzerine Sakifliler ve Muğîre kabilesi bu borç hususunu çözüme kavuşturmak için Resûlullâh(s.a.v.)'ın "Seni Allah'ın ehlinin yönetimine verdim" diyerek atamış olduğu Mekke emiri Attâb b. Üseyd'e gittiler.

Muğîre oğulları: "Allah, faizi kaldırmışken insanların en bedbahtı biz mi olalım?" deyince Sakifliler: "Biz Resûlullâh(s.a.v.) ile anlaştık. Faiz alacaklarımıza dokunmayacak" deyince Attâb, her iki tarafın durumunu Resûlullâh(s.a.v.)'a yazdı. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.¹⁹⁴

¹⁹⁴ Mukâtil, a.g.e., vrk. 46a; Bağavî, a.g.e., I. 264.

Örnek 2: Ali İmran 3/135

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ لَهُ لَا يَكُنْ يُصِرُّ عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ

Ve onlar çirkin bir günah işledikleri, yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Allah'tan başka günahları kim bağışlayabilir? Bir de onlar, bile bile, işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmezler.

Bir gün Müslümanlardan biri, gazveye çıkacağı sıra ailesini Resûlullâh(s.a.v.)'ın tesis etmiş olduğu muâhât(kardeşlik) anlaşmasındaki kardeşine teslim etti. Ancak geride kalan adamın aklına şeytan girdi. Kadına içi meyletti. Ve ona pişmanlık duyacağı şeyi yaptı. Sonrasında Ebû Bekir'e gelerek "helak oldum" dedi. Ebû Bekir, sebebini sorunca: "Bir erkeğin, bir kadından ilişki dışında ne kadar faydalanabiliyorsa hepsini yaptığını sadece ilişkiye girmediğini" söyledi. Ebû Bekir, bu sözler karşısında: "Sen bilmez misin ki, Allah oturanı değil savaşı kışkanır, onu tercih eder" dedi. Ebû Bekir'in yanından ayrılan bu kişi, Ömer'le karşılaştı ve başından geçenleri tıpkı Ebû Bekir'e anlattığı gibi ona da anlattı. Ömer de Ebû Bekir'in dediklerinin aynısını söyledi. Nihâyet Resûlullâh(s.a.v.)'a gelerek olanları aynen ona da anlattı. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.¹⁹⁵

Örnek 3: Fussilet 41/44

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى أُولَٰئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيدٍ

Âyetlerimiz hakkında doğruluktan ayrılıp inkâra sapanlar bize gizli kalmazlar. O halde ateşe atılacak olan mı daha hayırlıdır, yoksa kıyamet günü güven içinde gelecek olan mı? İstedığınızı yapın. Şüphesiz ki Allah, yaptığınız şeyleri hakkıyla görür.

¹⁹⁵ Mukâtil, a.g.e., vrk. 60a; Bağavî, a.g.e., I, 352.

Kureyşliler, Resûlullâh(s.a.v.)'ı Yahudî, Ebû Fûkeyhe'nin babası Yesâr'ın yanına girerken görüyorlardı. Bu Yahudi, Arapça bilmeyen biriydi ve Âmir b. el-Hadram el-Kureşî'nin hizmetçisi idi. Her giriş çıkışında da: "Muhammed'e bunları ancak Yesâr öğretiyor" diyorlardı. Efendisi Âmir, bir gün Yesâr'ı acımasızca dövdü. O'na: "Bunları Muhammed'e sen öğretiyorsun" dedikçe o da: "Tam tersi, O bana öğretiyor" diyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.¹⁹⁶

Örnek 4: Nur 24/61

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ آبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أَخَوَالِكُمْ أَوْ بُيُوتِ خَالَاتِكُمْ أَوْ مَا مَلَكَتْكُمْ مَفَاتِحُهُ أَوْ صَدِيقِكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ كَذَلِكَ بَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

A'maya güçlük yoktur; topala güçlük yoktur; hastaya da güçlük yoktur. Sizin için de gerek kendi evlerinizden, gerekse babalarınızın evlerinden, annelerinizin evlerinden, erkek kardeşlerinizin evlerinden, kız kardeşlerinizin evlerinden, amcalarınızın evlerinden halalarınızın evlerinden, dayılarınızın evlerinden, teyzelerinizin evlerinden veya anahtarlarına malik olduğunuz yerlerden, yahut dostlarınızın evlerinden yemenizde bir sakınca yoktur. Toplu halde veya ayrı ayrı yemenizde de bir güçlük ve günah yoktur. Evlere girdiğiniz zaman Allah tarafından mübarek ve güzel bir yaşama dileği olarak kendinize (birbirinize) selam verin. İşte Allah düşünüp anlayasınız diye size âyetlerini böyle açıklar.

Bu âyet, Ensâr hakkında inmiştir.¹⁹⁷ "Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, muhakkak ki karınlarını ateşle doldurmuş olurlar ve cehennemi boyurlar"¹⁹⁸ ve "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ancak kendi rızanızla yaptığınız

¹⁹⁶ Mukâtil, a.g.e., vrk. 364a-364b; Bağavî, a.g.e., IV. 117.

¹⁹⁷ Mukâtil, a.g.e., vrk. 273b-274a.

¹⁹⁸ Nisa 4/10.

*ticaretle yemeniz helaldir. Birbirinizin canına kıymayın. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.”*¹⁹⁹ âyetleri inince Ensâr: “Medine’de yemekten kıymetli bir şey yok” dediler. Zaten onlar, âyet indiği sırada yemeğin bulunduğu yeri göremez diye körlerle; kalabalıkta yanaşamaz diye topallarla; sağlıklı insanlar gibi hızlı ve iyi yiyemez diye hastalarla birlikte yemek yemezlerdi. Ensâr’dan bir kimse yakın dostunu, akrabasını, arkadaşını yemeğe çağırır: “Benden daha muhtaç olanı doyuruyorum. Ben insanların malını haksızlık ederek yemem.” derdi. İşte bu olay üzerine Allah bu âyeti indirdi.²⁰⁰

¹⁹⁹ Nisa 4/29.

²⁰⁰ Bağavî, a.g.e., III, s.355.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EK LİSTELER / İSTATİSTİKİ BİLGİLER

EK- 1

SEBEB-İ NÜZÛL RİVAYETİ BELİRTTİĞİ AYETLER

2- BAKARA SURESİ : 73 AYET

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 23, 24, 26, 29, 41, 62, 89, 97, 101, 104, 106, 109, 113, 115, 116, 120, 130, 133, 135, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 154, 158, 168, 174, 183, 186, 187, 188, 189, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 204, 207, 214, 215, 217, 220, 221, 222, 223, 224, 228, 229, 231, 232, 236, 240, 245, 256, 262, 272, 274, 278, 286.

3- ALİ İMRAN SURESİ : 27 AYET

6, 10, 13, 23, 26, 28, 59, 69, 73, 85, 89, 96, 99, 110, 111, 128, 142, 144, 149, 154, 161, 168, 169, 173, 175, 179, 195.

4- NİSA SURESİ : 52 AYET

2, 4, 6, 7, 19, 23, 32, 34, 43, 46, 51, 58, 59, 60, 65, 66, 69, 71, 74, 77, 78, 80, 81, 83, 86, 87, 88, 92, 93, 94, 100, 104, 105, 115, 116, 123, 127, 128, 130, 135, 136, 138, 140, 141, 144, 146, 148, 153, 164, 171, 176.

5- MAİDE SURESİ : 32 AYET

2, 4, 5, 6, 11, 17, 33, 41, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 60, 61, 72, 77, 82, 83, 87, 90, 93, 95, 100, 101, 103, 105, 106, 107.

6- ENAM SURESİ : 30 AYET

1, 8, 10, 12, 14, 19, 20, 26, 33, 34, 39, 51, 52, 54, 69, 91, 93, 106, 108, 119, 121, 122, 124, 125, 144, 145, 156, 157, 164, 165.

7- ARAF SURESİ : 5 AYET

26, 101, 170, 180, 182.

8- ENFAL SURESİ : 13 AYET

1, 5, 9, 11, 19, 27, 30, 33, 36, 49, 64, 66, 70.

9- TEVBE SURESİ : 23 AYET

1, 17, 36, 38, 49, 58, 61, 64, 65, 74, 79, 80, 84, 92, 99, 102, 103, 107, 108, 113, 115, 118, 122.

10- YUNUS SURESİ : 4 AYET

11, 12, 15, 37.

11- HUD SURESİ : 3 AYET

12, 17, 114.

13- RAD SURESİ : 6 AYET

13, 19, 22, 30, 31, 43.

14- İBRAHİM SURESİ : 1 AYET

15.

15- HİCR SURESİ : 2 AYET

6, 95.

16- NAHL SURESİ : 15 AYET

1, 24, 30, 41, 43, 51, 75, 77, 96, 103, 105, 106, 110, 119, 126.

17- İSRA SURESİ : 11 AYET

18, 19, 28, 45, 59, 60, 73, 76, 85, 94, 110.

18- KEHF SURESİ : 5 AYET

2, 23, 28, 57, 110.

19- MERYEM SURESİ : 2 AYET

58, 77.

20- TAHA SURESİ : 4 AYET

2, 105, 124, 135.

21- ENBİYA SURESİ : 8 AYET

1, 7, 34, 36, 37, 39, 43, 99.

22- HACC SURESİ : 11 AYET

3, 11, 15, 19, 25, 33, 37, 47, 58, 60, 72.

23- MÜMINÜN SURESİ : 4 AYET

67, 83, 96, 116.

24- NUR SURESİ : 14 AYET

3, 5, 6, 7, 22, 27, 30, 47, 53, 55, 58, 61, 62, 63.

25- FURKAN SURESİ : 7 AYET

9, 10, 21, 27, 31, 60, 70.

26- ŞUARA SURESİ : 2 AYET

3, 224.

27- NEML SURESİ : 1 AYET

67.

28- KASAS SURESİ : 3 AYET

52, 56, 57.

29- ANKEBUT SURESİ : 6 AYET

1-2, 4, 8, 9, 12, 53.

30- RUM SURESİ : 3 AYET

1, 39, 60.

31- LOKMAN SURESİ : 1 AYET

34.

32- SECDE SURESİ : 4 AYET

16, 18, 28, 29.

33- AHZAB SURESİ : 13 AYET

1, 4, 9, 12, 13, 35, 36, 40, 43, 53, 58, 59, 67.

34- SEBE SURESİ : 2 AYET

47, 51.

35- FATİR SURESİ : 1 AYET

8.

36- YASİN SURESİ : 6 AYET

8, 11, 66, 69, 76, 77.

37- SAFFAT SURESİ : 3 AYET

11, 23, 35.

38- SAD SURESİ : 1 AYET

28.

39- ZÜMER SURESİ : 3 AYET

11, 53, 67.

40- GAFİR SURESİ : 4 AYET

35, 55, 66, 77.

41- FUSSİLET SURESİ : 2 AYET

19, 44.

42- ŞURA SURESİ : 2 AYET

37, 51.

43- ZUHRUF SURESİ : 6 AYET

22, 30, 57, 67, 79, 86.

45- CASİYE SURESİ : 2 AYET

14, 18.

46- AHKAF SURESİ : 3 AYET

8, 15, 33.

47- MUHAMMED SURESİ : 2 AYET

1, 14.

48- FETİH SURESİ : 4 AYET

6, 7, 27, 28.

49- HUCURAT SURESİ : 11 AYET

1, 2, 3, 4, 6, 9, 11, 12, 13, 14, 17.

50- KAF SURESİ : 3 AYET

3, 15, 23.

52- TUR SURESİ : 2 AYET

30, 37.

53- NECM SURESİ : 2 AYET

27, 32.

57- HADİD SURESİ : 4 AYET

16, 18, 19, 28.

58- MÜCADELE SURESİ : 7 AYET

2, 5, 11, 12, 14, 17, 22.

59- HAŞR SURESİ : 3 AYET

5, 6, 11.

60- MÜMTEHİNE SURESİ : 5 AYET

1, 7, 8, 10, 13.

61- SAFF SURESİ : 2 AYET

2, 10.

62- CUMA SURESİ : 1 AYET

11.

63- MÜNAFİKUN SURESİ : 1 AYET

7.

64- TEĞABÜN SURESİ : 1 AYET

7.

65- TALAK SURESİ : 2 AYET

1, 2.

66- TAHRİM SURESİ : 1 AYET

1.

68- KALEM SURESİ : 2 AYET

8, 45.

69- HAKKA SURESİ : 2 AYET

19, 25.

70- MEARİC SURESİ : 2 AYET

1, 36.

72- CİN SURESİ : 1 AYET

20.

74- MÜDDESSİR SURESİ : 2 AYET

11, 31.

75- KIYAME SURESİ : 2 AYET

1, 4.

76- İNSAN SURESİ : 2 AYET

8, 24.

78- NEBE SURESİ : 5 AYET

1, 5, 17, 22, 24.

79- NAZİAT SURESİ : 1 AYET

38.

80- ABESE SURESİ : 2 AYET

1, 17.

82- İNFİTAR SURESİ : 1 AYET

6.

83- MUTAFFİFİN SURESİ : 3 AYET

1, 13, 29.

84- İNŞİKAK SURESİ : 2 AYET

1, 21.

89- FECR SURESİ : 2 AYET

15, 30.

90- BELED SURESİ : 2 AYET

1, 4.

92- LEYL SURESİ : 2 AYET

5, 19.

94- İNŞİRAH SURESİ : 1 AYET

1.

96- ALAK SURESİ : 2 AYET

5, 15.

98- BEYYİNE SURESİ : 1 AYET

1.

99- ZİLZAL SURESİ : 1 AYET

8.

100- ADİYAT SURESİ : 1 AYET

6.

102- TEKASÜR SURESİ : 1 AYET

1.

103- ASR SURESİ : 1 AYET

2.

104- HÜMEZE SURESİ : 1 AYET

1.

107- MAUN SURESİ : 1 AYET

1.

108- KEVSER SURESİ : 1 AYET

3.

109- KAFİRUN SURESİ : 1 AYET

1.

111- MESED SURESİ : 1 AYET

1.

112- İHLAS SURESİ : TÜMÜ

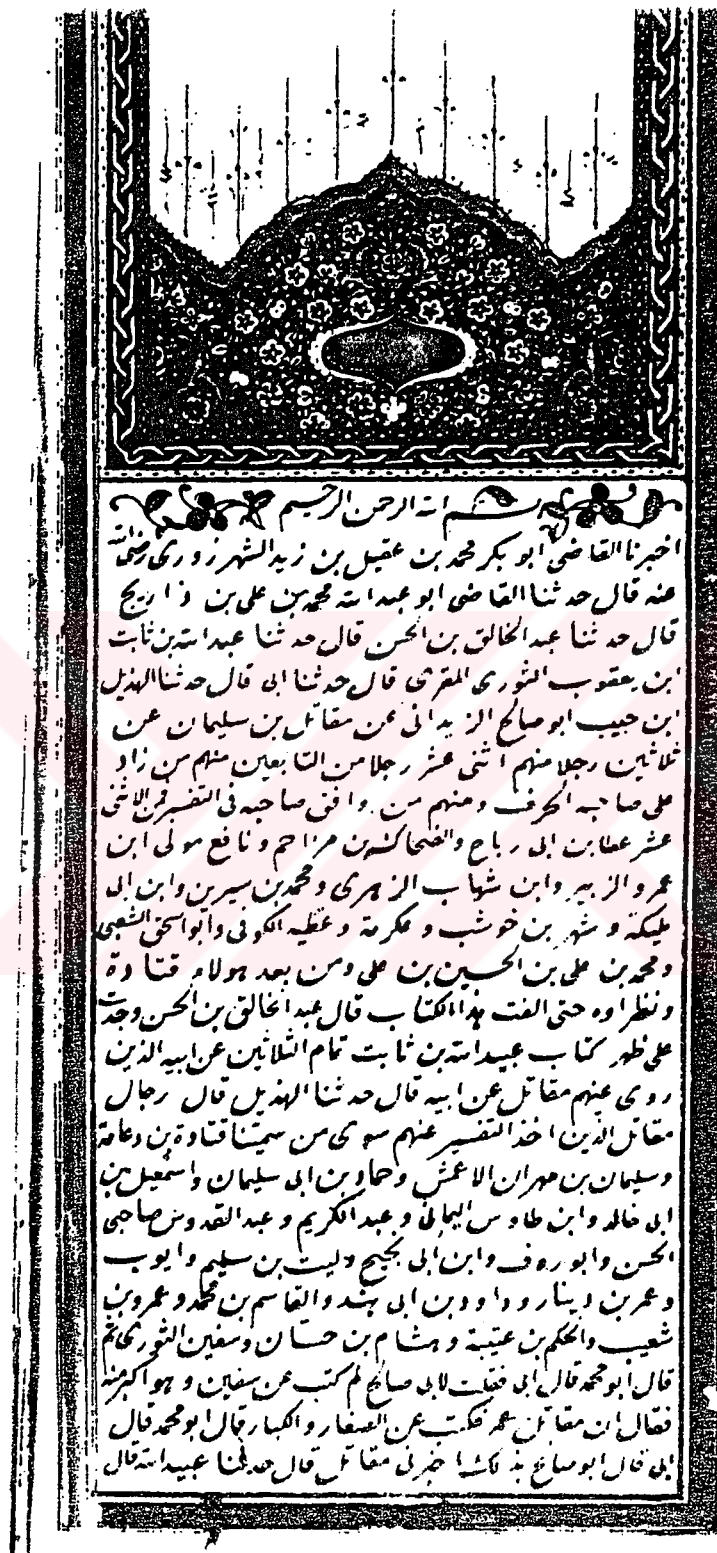
113- MUAVVİZETeyN SURESİ :
TÜMÜ

TOPLAM: 525 ADET

EK- 2

SEBEB-İ NÜZÛL RİVAYETİ BULUNMAYAN SURELER

- 1- FATİHA SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 12- YUSUF SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 44- DUHAN SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 51- ZARİYAT SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 54- KAMER SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 55- RAHMAN SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 56- VAKIA SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 67- MÜLK SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 71- NUH SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 73- MÜZZEMMİL SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 77- MURSELAT SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 81- TEKVİR SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 85- BURUC SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 86- TARIK SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 87- A'LA SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 88- ĞAŞİYE SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 91- SEMS SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 93- DUHA SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 95- TİN SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 97- KADİR SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 101- KARİA SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 105- FİL SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 106- KUREYŞ SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.
- 110- NASR SURESİ :** Sebeb-i Nüzûl rivayetine rastlanmadı.

قال وحدثني ابي قال حدثنا الهذيل عن مقاتل قال انزل القرآن
 على خمسة اوجه امره ونهييه ووعده ووعده ووجه الاولين
 قال حدثنا عبيد الله قال وحدثني ابي قال حدثني الهذيل
 عن المسيب عن الاخش عن ابن جبير عن ابن عباس
 رضي الله عنه قال تعلموا ان اول قبل ان يحيى اقوام نبأوا
 على غير ما ولىه قال حدثنا عبيد الله قال حدثني ابي قال
 حدثنا الهذيل عن ابي قلابة عن ابن عباس قال انزل الله
 على وجه كتاب الا لا حب ان يعلمنا ولىه قال حدثنا عبيد الله
 قال حدثني ابي قال حدثنا الهذيل عن اسمعيل بن عمار عن
 قال اخبرني معاذ بن ربيعة عن ابراهيم الهذلي قال قال
 هذا العلم من كل خلف عدوله ينظرون عنه تحريف الجاهليين
 وانتحال المبطلين وتاويل الجاهلين قال حدثنا عبيد الله
 قال وحدثني ابي قال حدثنا الهذيل عن سفين الواسطي قال
 ان مثل من قرأ القرآن ولم يعلم تفسيره وكش رجا جاء
 كتاب امره ان يس عليه فخرج به فطلب من يقرأه فلم يجد
 وهو اعمى فبكى من قرأ القرآن ولم يد رايه قال حدثنا عبيد الله
 قال وحدثني ابي عن الهذيل عن علي بن عاصم عن عطاء
 ابن السائب عن ابي عبد الرحمن السلمي عن ابن مسعود قال
 كنا اذا علمنا رسول الله صلى الله عليه وسلم العشرة الايات من القرآن
 لم نجأ وزحم الى غير من حتى نعلم ما فيهن قال حدثنا عبيد الله
 قال وحدثني الهذيل عن ابن المسيب عن الكلبي عن ابي صالح
 عن ابن عباس قال قال القرآن على اربعة اوجه تفسير بعلم العلماء
 وعربية تعرفها للعرب وحلال ووجه اربع الناس جيله
 وتاويل لا يعلمه الا الله عز وجل قلت وما التاويل قال
 ما هو كائن قال حدثنا عبيد الله قال وحدثنا ابي عن الهذيل
 عن مقاتل انه قال في القرآن خاص للسليين وخاص
 في المشركين واما جميع الناس ومتشابهة وتحكم ومفسر ومبهم
 وامنار وتام وملاقب في الكلام مع تاسخ ومنسوخ وتقديم
 وتأخير واشباه مع وجود كثيرة وجواب في سورة اخرى وامثال
 ضربها الله عز وجل لنفسه وامثال ضربها لتكافؤ الصنم وامثال
 ضربها للدنيا والبعث والاخرة ونحو الاولين وخبر ما في الجنة

ان ليده بن مام بن نالكه ويقال لهذا عويم اليهودي سحر النبي صلى الله عليه وسلم
 في ليلة عشرين من شهر محمده في وتر فجلس في بيت له في سبع في جف طلعة كان النبي
 صلى الله عليه وسلم يستند اليها فذهب فيه السحر واشتد عليه ثلاث ايام حتى
 مرض مرضا شديدا وجرحت النساء فزيت المعوذات فذلك بينما
 رسول الله صلى الله عليه وسلم نائم اذ رأى كائنا من ملكين قد اتياه فقعدا عندهما
 عند راسه والاخر عند رجليه ثم قال الله جل جلاله ما شكواه قال احبابه
 طبت يقول سحر قال فمن طبعه قال ليده بن اعصم اليهودي قال في اي
 شيء قال في قشر طلعه قال فابن يهو قال هو بين غلات قال فادواه
 قال ينزف البير ثم يخرج قشر الطلعه فيحرقه ثم يجعل العقد كل عقد بانه
 من المعوذتين فذلك شفاء قال فلما استيقظ النبي صلى الله عليه وسلم
 وجهه على بن ابي طالب رضي الله عنه الى البير فاستخرج السحر وجاء به فحرق
 ذلك القشر ويقال ان جبريل عليه السلام اخبر النبي صلى الله عليه وسلم
 بكان السحر فقال جبريل فبني صلى الله عليه وسلم صل محمده واقرأ اية
 ففعل النبي صلى الله عليه وسلم ذلك فذهب عنه ما كان يجد حتى برأ من
 فقره قل هو ذا رب الفلق يعني رب الخلق من شر ما خلق من
 والانس ومن شر فاسق يعني طمة الليل اذا وقب يعني اذا دخل ظلمة الليل
 في ضوء النهار اذا غابت الشمس فافلتط الظلام ومن شر الغائات
 في العقد يعني السحر والالة يعني الرقية التي هي من معصية يعني بياض
 من الرقا والاخذة يعني به السحر فمن اسرار الميحات الاخذات
 ومن شر حاسد اذا حسد يعني اليهود حين حسدوا النبي صلى الله عليه وسلم
 قال فقال له جبريل عليه السلام الا اخبرك بافضل ما تقوذ به المعوذات
 حال يا جبريل ما هو قال المعوذات قل هو ذا رب الفلق وقل
 هو ذا رب الناس قال قال النبي صلى الله عليه وسلم قبل
 فقلت لكم فقولوا كما اقول قال وكان ابن مسعود لا يقرأ بها في المكتوبة

بسم الله الرحمن الرحيم
 قل هو ذا رب الناس امر الله عز وجل النبي صلى الله عليه وسلم ان يقول
 رب انك الذي هو ملك الناس بكلمهم برهم وبكرهم واصلحهم
 وهو الذي كلمهم من شر السواس والناس وهو الشيطان في صورة
 حنظل معلق في القلب في جسد ابن آدم يجري مجرى الدم بسلطانه

SONUÇ

İlâhî dinlerin sonuncusu olan İslam'ın kutsal kitabı olarak Kur'ân-ı Kerim, nüzûlünden bu güne dek, başta ilk müfessir Resûlullâh(s.a.v.) olmak üzere sahabe ve sonraki ilim adamları tarafından değişik metotlarla farklı bakış açılarıyla tefsir edilmiştir. Her müfessir, kendine göre bir yol çizerek tefsirini o yönde yoğunlaştırmış ve bilgi birikimini oraya aktarmıştır.

Hicrî ikinci asrın ortalarında isim yapmış ve eserlerinden bazıları günümüze kadar gelebilmiş olan müfessirlerden birisi de Mukâtil b. Süleyman'dır. Ayrıca Mukâtil-bugünkü bilgilerimize göre- Kur'ân'ı baştan sona sıra ile tefsir eden ilk müfessir durumundadır.

Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı hakkında geniş bir malumata sahip olamadık elimizdeki veriler, genelde onun leh ve aleyhinde söylenmiş olan sözlerden ibarettir. Buna göre tefsirde bir otorite kabul edilen Mukâtil, Hadis ilminde büyük ölçüde tenkide uğramıştır. Hadislerde ve naklettiği haberlerde, isnâd zincirine yer vermemesinden dolayı bu konudaki tenkidler haklı görünmektedir.

Telif ettiği eserlerinden de anlaşılacağı gibi, kendisinin, Arap dili ve edebiyatına vukûfiyeti tamdır. Bunun sayesinde Kur'ân'daki garib kelimeleri açıklamada bir otorite kabul edilmiştir. Şöyle demek mümkün olacaktır: Mukâtil, bir müfessirin edinmesi gereken bütün ilimleri tahsil etmiş ve bunları tefsirinde en güzel şekilde kullanmasını bilmiştir.

Mukâtil'in eseri, hem rivâyet hem de dirâyet metodunun kullanıldığı üslubu kolay olan ilk tefsirlerden birisidir. İmam Şâfiî'nin de isabetli görüşüyle, insanlar onun tefsirine muhtaç olmuş ve kendisinden sonraki müfessirler, ondan bol bol istifade etmiştir.

Müfessir, sebep-i nüzûl rivayetlerini, genel olarak ya ayetin tefsirine başlamadan önce ya da başladıktan sonra vermektedir. Belli bir metot takip etmemektedir. Araştırmacı için önemli olan ise rivayetin nerede olduğu değil, ayetin tefsirine ne derece yardımcı olduğudur.

Mukâtil, bazen bir ayet, bazen ayetin bir bölümü bazen de birden fazla ayeti için sebep-i nüzûl rivâyeti göstermiştir. Bazen sadece isim zikretmek suretiyle bazen

de olayı özetleyerek vererek meramını anlatmıştır. Her ayet için sebab-i nüzûl rivayeti getirmek gibi bir dava peşinde olmamış ve tefsirinde sadeliği gözetmiştir.

Müfessir, belirtmiş olduğu 525 nüzûl sebebinin hiçbirini için ravi zikretmemiştir. İşte tefsirinin en önemli eksikliği bu husustur. Müfessirin yaşadığı dönemde isnâd zinciri geleneğinin hakim oluşu bu eksikliğin büyüklüğünü göstermekte yeterli olacaktır.

Mukâtil, sebab-i nüzûl rivâyetlerini zikrederken, hem rivâyet başında hem de rivâyet sonunda bazı terimleri kullanmıştır. Tefsirinde genel ağırlık, önce rivâyeti nakledip peşinden sebab-i nüzûl terimini kullanmaktır. Rivâyetin önünde ve sonunda zikredilen terimler arasında lafzî yönden bir benzerlik olsa da önemli olan yapılan vurgudur. Rivâyetin sonunda zikredilen sebab-i nüzûl terimleri öncesinde zikredilenlere göre daha fazla kesinlik arz etmektedir.

Rivâyetin başında kullandığı terimler şunlardır: “Bu ayet...hakkında nazil oldu.”, “Allah Teâlâ... hakkında bu ayeti indirdi.” ve “Bu ayet...demelerinden dolayı indi.” Rivâyetin sonunda kullandığı terimler ise şunlardır: “Şu olay vuku buldu da Allah bu ayeti indirdi”, “Şöyle bir olay oldu da bu ayet indi” ve “işte bu ayet indi.”

Müfessirin eserinde genel olarak olumlu yönde gözümüze çarpan noktalar şunlardır:

- Rivâyetlerini uzun tutmadan, öz bir şekilde, okuyucuyu sıkmadan vermiş olması,
- Toplam 90 surede 525 ayet için sebab-i nüzûl rivâyeti zikrederek aşırılığa kaçmadan normal bir şekilde gerektiği kadar rivâyete yer vermesi,
- Arada fazla kuşak geçmemiş olması ve şifâhî kültürün hâlâ etkisini sürdürmesinden dolayı, nesep bilimiyle de ilgili olarak rivâyetin alakalı olduğu kişiler hakkında belli bir yere kadar soy bilgisi vermesi.

Eserde olumsuzluk olarak göze çarpan hususlar şunlardır:

- Genelde tefsirinin bir olumsuzluğu olmasına rağmen burada da zikretmeyi uygun bulduğumuz bir menfî yönü, rivâyetleri isnad kullanmadan nakletmesi,
- Bazı ayetlerin sebab-i nüzûllerini başka ayetler altında verirken, ayetin kendi mahallinde bunu nakletmemesi.

Son bölümde bir müfessir ve kaynak kişi olarak Mukâtil b. Süleyman'ı işledik. Mukâtil sahip olduğu yüksek tefsir bilgisiyle kendinden sonra gelen

müfessirlere ufuk açıcı bir rol üstlenmiş ve pek çok müfessire kaynaklık etmiştir. Ancak biz bu çalışmada Vâhidî, Suyûtî ve Bağavî'den örneklemeler yapmak suretiyle bunu gösterdik.

Neticede denilebilir ki, fikrî temâyülü, isnâdlara riâyet etmemesi ve ilk tefsirlerde eksik olmayan israiliyyat dediğimiz haberleri bolca nakletmesi sebebiyle tenkide uğrayan Mukâtil, tefsir tarihinin temel taşlarından biridir.

BİBLİYOGRAFYA

ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali İbn Hacer Ebû'l Fadl;

----- **Tehzîbü't-Tehzîb**, Beyrut 1984.

BAĞAVÎ, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesud el-Ferrâ;

----- **Meâlimü't-Tenzîl** (tahk. Halid Abdurrahman el-Akk-Mervân Sivâr)
Beyrut 1987

BAĞDÂDÎ, el-Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali;

----- **Tarihu Bağdâd**, Beyrut trs.

BİLMEN, Ömer Nasuhi;

----- **Büyük Tefsir Tarihi**, İstanbul 1973.

CERRAHOĞLU, İsmail;

----- **Tefsir Usulü**, Ankara 1991.

----- **Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri**, A.Ü.İ.F. Dergisi Yıl 1976,
Cilt XXI. 1-35

DAVUDÎ, Muhammed b. Ali b. Ahmed;

----- **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, Kahire 1972.

DERVEZE, Muhammed İzzet;

----- **Kur'ânü'l-Mecîd**, çev. Vahdettin İnce, İstanbul 1997.

DUMLU, Ömer;

----- **Kur'ân Tefsirinde Yöntem**, İzmir 1998.

EBÛ ZEHRA, Muhammed;

----- **Ebû Hanîfe** (terc. Osman Keskioglu), İstanbul 1966.

EMİN, Ahmed;

----- **Fecru'l-İslam**, Beyrut 1996.

er-RÂZÎ, İbn Ebî Hâtım Şeyhulislam el-Hafız;

----- **el-Cerhu ve't-Ta'dîl**, Beyrut 1952.

İBN ESÎR;

----- **el-Kâmil fi't-Tarih**, Beyrut 1965.

İBN HALLİKÂN;

----- **Vefeyâtü'l-A'yân**, Kahire 1948.

İBN HANBEL, Ahmed;

----- **Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl** (tahk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas) Riyad 1988.

İBN HAZM, ez-Zâhirî el-Endelûsî;

----- **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal**, Kahire 1384.

İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim el-Bustî;

----- **Kitâbu'l-Mecrûhîn** (tahk. M.İbrahim Zeyd), Halep 1976.

İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükrim;

----- **Lisânü'l-Arab** (tahk. Abdullah Ali el-Kebîr, Ahmed Hasbullah, Muhammed Ahmed, Muhammed eş-Şâzelî), Kahire trs.

İBN NEDİM, Muhammed b. İshak Ebû'l Ferec;

----- **el-Fihrist**, Beyrut 1978.

İSFEHÂNÎ, Râğıb Huseyn b. Muhammed b. Mufaddal Ebû'l Kâsım;

----- **Mu'cemu Müfredâti Elfâzi'l-Kur'ân** (tash. İbrahim Şemsuddin), Beyrut 1997.

İSMAİL PAŞA el-BAĞDÂDÎ;

----- **Hediyetü'l-Ârifîn**, İstanbul 1951.

KÂDÎ, Abdulfettâh;

----- **Esbâbu'n-Nüzûl**, çev. Salih Akdemir, Ankara 1996.

KÂTİP ÇELEBÎ, Hacı Halife;

----- **Kitâbu Keşfi'z-Zunûn**, Beyrut 1992.

KEHHÂLE, Ömer Rıza;

----- **Mu'cemü'l-Müellifîn**, Dimaşk 1957.

MUKÂTİL b. SÜLEYMAN;

----- **Tefsiru'l-Kur'ân**, Süleymaniye ktp. Hamidiye blm. No: 58.

ÖZEK, Ali;

----- **Kitâbu'l-Vucûh ve'n-Nazâir li Mukâtil b. Süleyman**, İstanbul 1985.

SÂMÎ, Şemseddin;

----- **Kâmûsu'l-A'lâm**, İstanbul 1316.

SERİNSU, Ahmet Nedim;

----- **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü**, İstanbul 1994.

SEZGİN, Fuat;

- **Geshichte Des Arabischen Schrifttums**(GAS), Leiden 1967.
- SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr;
- **el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân**, Beyrut 1999.
- **Lübâbü'n-Nukûl**, Beyrut trs.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Ebulfeth Muhammed b. Abdilkerim;
- **el-Milel ve'n-Nihal**, Beyrut 1975.
- UĞUR, Müctebâ;
- **Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü**, Ankara 1992.
- VÂHİDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed;
- **Esbâbu'n-Nüzûl**, (tahk. Kemal Beysunî Zağlûl), Beyrut 1991.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman;
- **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ** (tahk. Ali Ebû Zeyd), Beyrut 1413.
- **Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl** (tahk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcud), Beyrut 1995.
- ZEHEBÎ, Muhammed b. Hüseyin;
- **et-Tefsiru ve'l-Müfessirûn**, yrs 1976.
- ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh;
- **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Mısır 1957.